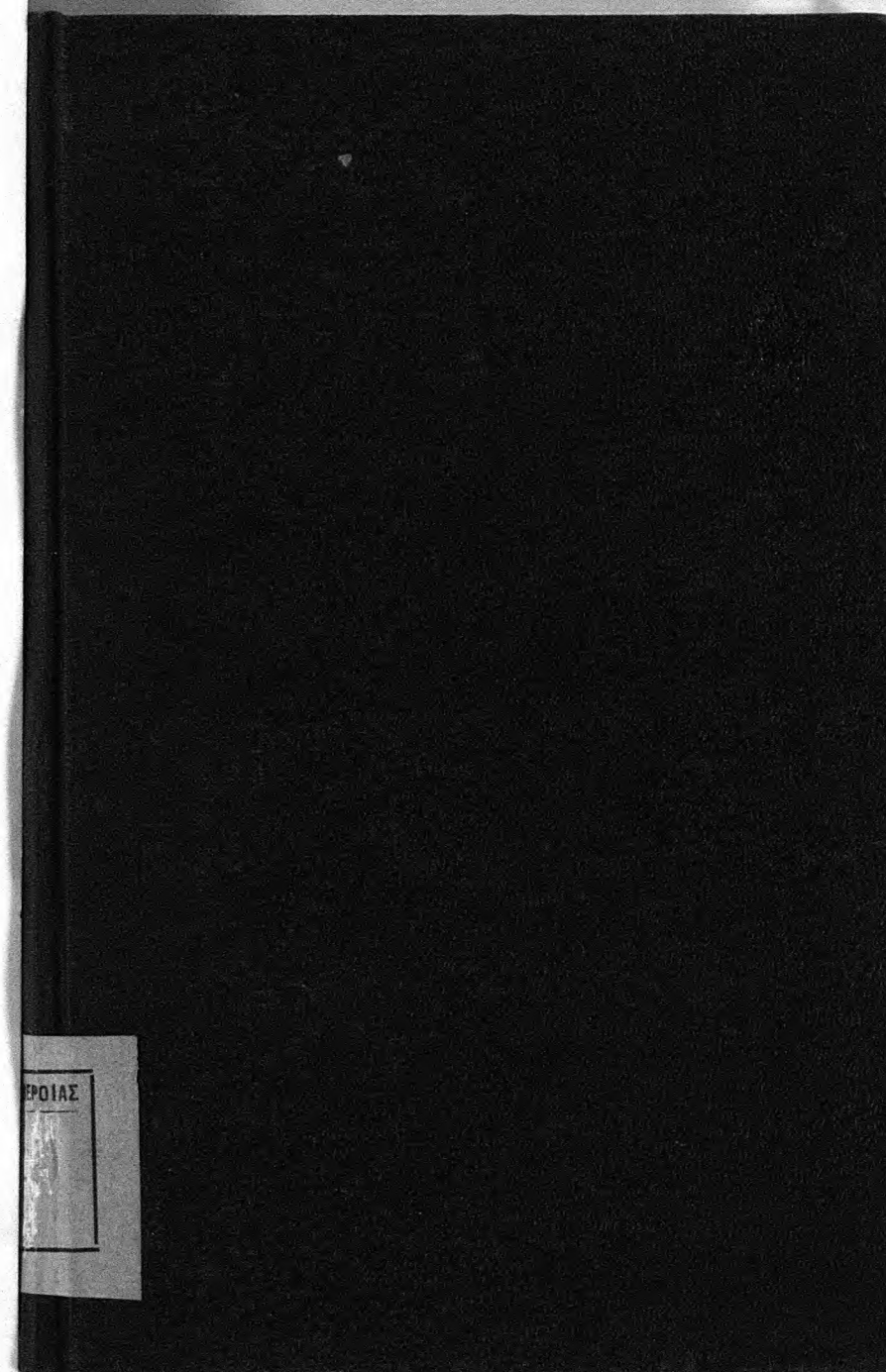

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

+ 900
64199
Αριθ. εισ 3209

Εξ αγοράς

GRVER - 00428

+

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Thick & thin, as the law of the sea, as the law of the sea.

*7 deum,
decorum
divum
divorum, divinum*

M. TULLI CICERONIS

ORATIONES SELECTAE XXI

EX EDITIONE C. F. W. MUELLERI

SEORSUM EXPRESSAE.

PARS II.

ORATIONES PRO P. SULLA, PRO A. LICINIO ARCHIA POETA,
PRO P. SESTIO, PRO CN. PLANCIO, PRO T. ANNIO MILONE,
PRO M. MARCELLO, PRO Q. LIGARIO, PRO REGE DEIOTARO,
ORATIONES PHILIPPICAE I, II, XIV.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXIX.

1889

ΑΠΟΘΗΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΟΥ

pro p. Sulla	orig.	1.
pro. L. Aethia poeta	"	38.
pro p. Sestio	"	51.
pro Cn. Plancio	"	116.
pro T. Annio Milone	"	158
pro M. Marcello	"	204
pro Q. Ligario	"	215
pro lege Deiotario	"	228
M. Antoniam philippica 1 ^{or}	"	243.
" " " 2 ^{or}	"	258
" " " 14 ^{or}	"	300

2 or 11.

LIPSIÆ: TYPIS E. G. TEUBNERI.

M. TULLI CICERONIS
PRO P. SULLA ORATIO
AD IUDICES.

ARGUMENTUM.

P. Cornelius Sulla, qui dictatore L. Cornelio Sulla, propinquo suo, rem familiarem admodum auxerat, qua de re v. Cic. de off. II 8. 29, anno u. c. 688 una cum P. Autronio Paeto consul erat designatus. Sed cum a L. Torquato filio consules designati ambo accusati et condemnati essent, in eorum loco L. Torquatus pater et L. Cotta anno 689 consules facti sunt. Eo tempore P. Sulla et P. Autronius cum L. Catilina eiusque sociis conspirasse dicebantur, ut interfectis Kalendis Ianuariis L. Torquato et L. Cotta consulibus rerum potirentur sibi ipsi consulerent; vide Cass. Dion. XXXVI 44, Livi epit. 101, Sueton. Caes. 9 cl. hac ipsa oratione 24. 67 sq. Etiam postea, cum P. Sulla Neapolim se recepisset, tamen et Romae saepe visus esse et coniurationem Catilinae anno 691 factam haud obscure adiuvisse dicebatur (v. Sall. Catil. 17, Flor. IV 1). Quam ob rem, cum L. Catilina cum maxima parte suorum pugna cecidisset, ceteri autem coniurati dissipati essent, idem L. Torquatus filius, qui P. Sullam iam antea de ambitu condemnaverat, accusavit etiam de vi lege Plautia D. Iunio Silano L. Murena consulibus anno 692 (v. schol. Bob. ad hanc ipsam orationem cap. 33 p. 368. 32 Bait. cl. Pseudosallustio in Cicer. 2). Defenderunt P. Sullam Q. Hortensius et M. Cicero, quorum Hortensius ea crimina refellenda susceperat, quibus dicebatur P. Sulla in prima, quae dicitur, coniuratione Catilinae a. 689 facta socius fuisse, hic crimina, quae de altera coniuratione Catilinae facta erant P. Sullae, defendere debebat. In eo igitur potissimum M. Cicero in ea, quae infra legitur, oratione operam suam posuit. P. autem Sullam constat a iudicibus absolutum esse.

- 1¹ Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis suae splendorem optinere et post calamitatem acceptam modestiae fructum aliquem percipere potuisset; sed quoniam ita tulit casus infestus, ut et amplissimo honore cum communi ambitionis invidia, tum singulari Antroni odio everteretur et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et adflctis tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset, quamquam ex huius incommodis maguam animo molestiam capio, tamen in ceteris malis facile patior oblatum mihi tempus esse, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque notam quondam omnibus, nunc quasi intermissam agnoscerent, improbi ac perditii cives redomiti atque victi praecipitante re publica vehementem me fuisse atque fortem, conservata mitem ac misericordem faterentur. Et, quoniam L. Torquatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitudinem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meae defensionis posse detrahere, cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei. Quo quidem genere orationis non uterer, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset; multis enim locis et data mihi facultas est et saepe dabitur de mea laude dicendi; sed, ut ille vidit, quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum, sic hoc ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probaro, causam quoque me P. Sullae probaturum.
- 8 Ac primum abs te illud, L. Torquate, quaero, cur me a ceteris clarissimis viris ac principibus civitatis in hoc officio atque in defensionis iure secernas. Quid enim est, quam ob rem abs te Q. Hortensi factum, clarissimi viri atque ornatissimi, non reprehendatur, reprehendatur meum? Nam, si est initum a P. Sulla consilium inflammandae huius urbis, extinguendi imperii, delendae civitatis, mihine maiorem hae res

dolorem quam Q. Hortensio, mihi maius odium adferre debent, meum denique gravius esse iudicium, qui adiuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? 'Ita', inquit; 'tu enim investigasti, tu patefecisti coniurationem.' Quod cum dicit, non attendit eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. Quare ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio quam mihi. Quem cum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse, quin innocentiam P. Sullae defenderet, quaero, cur, qui aditus ad causam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit; quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari causam, defendi huius innocentiam vides. Non enim una ratio est defensionis ea, quae posita est in oratione; omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte atque auctoritate defendunt. An vero, in quibus subsellis haec ornamenta ac lumina rei publicae viderem, in his me apparere nollem, cum ego illum in locum atque in hanc excelsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis ac magnis laboribus et periculis ascendissem? Atque ut intellegas, Torquate, quem accuses, si te forte id offendit, quod ego, qui in hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae, recordare de ceteris, quos adesse huic vides; intelleges et de hoc et de aliis iudicium meum et horum par atque unum fuisse. Quis nostrum adfuit Vargunteio? Nemo, ne hic quidem Q. Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. Non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, cum ille tanto scelere commisso omnium officiorum societatem diremisset. Quis nostrum Serv. Sullam, quis Publium, quis M. Laccam, quis C. Cornelium

defendendum putavit, quis iis horum adfuit? Nemo. Quid ita? Quia in ceteris causis etiam nocentes viri boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant; in hoc crimine non solum levitatis est culpa, verum etiam quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriae parricidio suspicere.

7 Quid? Autronio nonne sodales, non collegae sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in re publica principes, defuerunt? Immo etiam testimonio plerique laeserunt. Statuerant tantum illud esse maleficium, quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri illustrarique deberet. Quam ob rem quid est, quod mirere, si cum isdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in ceteris intellegis afuisse? Nisi vero me unum vis ferum praeter ceteros, me asperum, me inhumanum existimari, me singulari inmanitate et crudelitate praeditum. Hanc mihi tu si propter meas res gestas imponis in omni vita mea, Torquate, personam, vehementer erras. Me natura misericordem, patria severum, crudelem nec patria nec natura esse voluit; denique istam ipsam personam vehementem et acrem, quam mihi tum tempus et res publica inposuit, iam voluntas et natura ipsa detraxit. Illa enim ad breve tempus severitatem postulavit, haec in omni vita misericordiam lenitatemque desiderat. Quare nihil est, quod ex tanto comitatu virorum amplissimorum me unum abstrahas; simplex officium atque una bonorum est omnium causa. Nihil erit, quod admirere posthac, si in ea parte, in qua hos animum adverteris, me videbis. Nulla est enim in re publica mea causa propria; tempus agendi fuit mihi magis proprium quam ceteris, doloris vero et timoris et periculi fuit illa causa communis; neque enim ego tunc princeps ad salutem esse potuissem, si esse alii comites noluissent. Quare necesse est, quod mihi consuli praecipuum fuit praeter alios, id iam privato cum ceteris esse

commune. Neque ego hoc partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa loquor; oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis omnibus. 'In Autronium testimonium dixisti', inquit; 'Sullam defendis.' 10
 Hoc totum eius modi est, indices, ut, si ego sum inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenit nec defensioni auctoritatem; sin est in me ratio rei publicae, religio privati officii, studium retinendae voluntatis bonorum, nihil minus accusator debet dicere 10
 quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium. Videor enim iam non solum studium ad defendendas causas, verum etiam opinionis aliquid et auctoritatis adferre; qua ego et moderate utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coëgisset. 4
 Duae coniurationes abs te, Torquate, constituuntur, 11
 una, quae Lepido et Volcatio consulibus patre tuo consule designato facta esse dicitur, altera, quae me consule; harum in utraque Sullam dicis fuisse. Patris tui, fortissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis non interfuisse; scis me, cum mihi summus tecum usus esset, tamen illorum expertem temporum et sermonum fuisse, credo, quod nondum penitus in re publica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione abstrahabat. 25
 Quis ergo intererat vestris consiliis? Omnes hi, quos 12
 vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius; qui cum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rem publicam, tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum cum communibus, tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. Ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris; cuius in hoc crimine propulsando cum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus inerat auctoritatis in ea quam facultatis. Illius igitur coniurationis,

quae facta contra vos, delata ad vos, a vobis prolata
esse dicitur, ego testis esse non potui; non modo
animo nihil comperi, sed vix ad aures meas istius
13 suspicionis fama pervenit. Qui vobis in consilio
fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis
periculum tum conflare putabatur, qui Autronio non
adfuere, qui in illum testimonia gravia dixerunt,
hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant
se non crimine coniurationis, ne adessent ceteris,
sed hominum maleficio deterritos esse. Mei consu- 10
latus autem tempus et crimen maximae coniurationis
a me defendetur. Atque haec inter nos partitio
[defensionis] non est fortuito, iudices, nec temere
facta; sed, cum videremus eorum criminum nos patro-
nos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque 15
nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid
5 scire ipse atque existimare potuisset. Et quoniam
14 de criminibus superioris coniurationis Hortensium dili-
genter audistis, de hac coniuratione, quae me consule
facta est, hoc primum attendite. 20

469. Multa, cum essem consul, de summis rei publicae
periculis audiui, multa quaesivi, multa cognovi; nullus
umquam de Sulla nuntius ad me, nullum indicium,
nullae litterae pervenerunt, nulla suspicio. Multum
haec vox fortasse valere deberet eius hominis, qui 25
consul insidias rei publicae consilio investigasset,
veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset,
cum is se nihil audisse de P. Sulla, nihil suspicatum
esse diceret. Sed ego nondum utor hac voce ad hunc
defendendum; ad purgandum me potius utar, ut mirari 30
Torquatus desinat me, qui Autronio non adfuero,
15 Sullam defendere. Quae enim Autroni fuit causa,
quae Sullae est? Ille ambitus iudicium tollere ac
disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac
fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus omnes, 35
lapidatione atque concursu; Sulla, si sibi suus pudor
ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit.

Ille damnatus ita se gerebat non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque vultu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur; hic se ita fractum illa calamitate atque afflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinisset. Hac vero in coniuratione quid tam coniunctum quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? cum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. Illum Allobroges, maximarum rerum verissimi indices, illum multorum litterae ac nuntii coarguerunt; Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. Postremo eiecto sive emissio iam ex urbe Catilina ille arma misit, cornua, tubas, fascēs, signa [legiones], ille relictus intus, expectatus foris, Lentuli poena compressus convertit se aliquando ad timorem, numquam ad sanitatem; hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur huius adfines suspicionis et locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos quam ad consolandos accommodatus.

Propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum atque causarum dissimilem me in utroque prae-⁽¹⁸⁾bui. Veniebat enim ad me, et saepe veniebat Autronius multis cum lacrimis supplex, ut se defenderem, et se meum condiscipulum in pueritia, familiarem in adolescentia, collegam in quaestura commemorabat fuisse; multa mea in se, non nulla etiam sua in me proferebat officia. Quibus ego rebus, iudices, ita flectebar animo atque frangebar, ut iam ex memoria, quas mihi ipse fecerat insidias, deponerem, ut iam inmissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in

meis sedibus, in conspectu uxoris ac liberorum meo-
 (19)rum trucidaret, obliviscerer. Quae si de uno me
 cogitasset, qua mollitia sum animi ac lenitate, num-
 quam meberecule illius lacrimis ac precibus restituissem;
 19 sed cum mihi patriae, cum vestrorum periculorum,
 cum huius urbis, cum illorum delubrorum atque tem-
 plorum, cum puerorum infantium, cum matronarum
 ac virginum veniebat in mentem, et cum illae infestae
 ac funestae faces universumque totius urbis incendium,
 cum tela, cum caedes, cum civium cruor, cum cinis patriae 10
 versari ante oculos atque animum memoria refricare
 coeperat, tum denique ei resistebam, neque solum illi
 hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius,
 Marcellis, patri et filio, quorum alter apud me parentis
 gravitatem, alter filii suavitatem optinebat; neque me 15
 arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium
 in aliis vindicassem, idem in illorum socio, cum scirem,
 20 defendere. Atque idem ego neque P. Sullam sup-
 plicem ferre neque eosdem Marcellos pro huius peri-
 culis lacrimantes aspicere neque huius M. Messallae,
 hominis necessarii, preces sustinere potui; neque enim
 est causa adversata naturae, nec homo nec res miseri-
 cordiae meae repugnavit. Nusquam nomen, nusquam
 vestigium fuerat, nullum crimen, nullum indicium,
 nulla suspicio. Suscepi causam, Torquate, suscepi, et 25
 feci libenter, ut me, quem boni constantem, ut spero,
 semper existimassent, eundem ne improbi quidem cru-
 delem dicerent.

7 Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non
 21 posse. Quod tandem, Torquate, regnum? Consulatus,
 30 credo, mei; in quo ego imperavi nihil et contra patri-
 bus conscriptis et bonis omnibus parui; quo in magi-
 stratu non institutum est videlicet a me regnum, sed
 repressum. An tum in tanto imperio tantaque potestate
 non dicis me fuisse regem, nunc privatum regnare 35
 dicis? quo tandem nomine? 'Quod, in quos testi-
 monia dixisti', inquit, 'damnati sunt; quem defendis,

sperat se absolutum iri.' Hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo, si falsum dixerim, te in eosdem dixisse; sin verum, non esse hoc regnare, cum verum iuratus dicas, probare. De huius spe tantum dico, (22)
 5 nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique praeter fidem defensionis expectare. 'Nisi 22
 tu', inquit, 'causam recepisses, numquam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset.' Si iam tibi hoc concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem,
 10 si, hos tales viros non suo stare iudicio, sed meo; si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse, uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? At hic etiam, id quod
 15 tibi necesse minime fuit, facetus esse voluisti, cum Tarquinium et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. Mitto iam de rege quaerere; illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris. Nam si ita sum, non tam est admirandum regem me esse,
 20 quoniam, ut tu ais, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. 'Hoc dico', inquit, 'te esse ex municipio.' Fateor, et 23
 addo etiam: ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. Sed scire ex te per-
 25 velim, quam ob rem, qui ex municipiis veniant, peregrini tibi esse videantur. Nemo istuc M. illi Catoni seni, cum plurimos haberet inimicos, nemo Ti. Coruncanio, nemo M'. Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, cum ei multi inviderent, obiecit unquam. Equidem
 30 vehementer laetor eum esse me, in quem tu, cum euperes, nullam contumeliam iacere potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret. Sed tamen 8
 te a me pro magnis causis nostrae necessitudinis monendum esse etiam atque etiam puto. Non possunt
 35 omnes esse patricii; si verum quaeris, ne curant quidem; nec se aequales tui propter istam causam abs te anteiri putant. Ac si tibi nos peregrini videmur, 24

quorum iam [et] nomen et honos inveteravit et urbi
 huic et hominum famae ac sermonibus, quam tibi illos
 competitores tuos peregrinos videri necesse erit, qui
 iam ex tota Italia delecti tecum de honore ac de omni
 dignitate contendunt! Quorum tu cave quemquam
 peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare.
 Qui si attulerint nervos et industriam, mihi crede,
 excutient tibi istam verborum iactationem et te ex
 somno saepe excitabunt nec patientur se abs te, nisi
 26 virtute vincentur, honore superari. Ac si, iudices, 10
 ceteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret,
 a Torquato tamen hoc vitium sileretur; est enim ipse
 a materno genere municipalis, honestissimi ac nobi-
 lissimi generis, sed tamen Asculani. Aut igitur doceat
 Picentis solos non esse peregrinos aut gaudeat suo 15
 generi me meum non anteponere. Quare neque tu
 me peregrinum posthac dixeris, ne gravius refutare,
 neque regem, ne deridere. Nisi forte regium tibi
 videtur ita vivere, ut non modo homini nemini, sed
 ne cupiditati quidem ulli servias, contemnere omnes 20
 libidines, non auri, non argenti, non ceterarum rerum
 indigere, in senatu sentire libere, populi magis uti-
 litati consulere quam voluntati, nemini cedere, multis
 obsistere. Si hoc putas esse regium, me regem esse
 confiteor; sin te potentia mea, si dominatio, si deni- 25
 que aliquod dictum arrogans aut superbum movet,
 quin tu id potius profers quam verbi invidiam con-
 tumeliamque maledicti?

9 Ego tantis a me beneficiis in re publica positis
 26 si nullum aliud mihi praemium ab senatu populoque 30
 Romano nisi honestum otium postularem, quis non
 concederet? Sibi haberent honores, sibi imperia, sibi
 provincias, sibi triumphos, sibi alia praeclaræ laudis
 insignia; mihi liceret eius urbis, quam conservassem,
 conspectu tranquillo animo et quieto frui. Quid, si 35
 hoc non postulo? si ille labor meus pristinus, si
 sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviant

amicis, praesto sunt omnibus; si neque amici in foro
 requirunt studium meum neque res publica in curia;
 si me non modo non rerum gestarum vacatio, sed
 neque honoris neque aetatis excusatio vindicat a labore;
 5 si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si
 aures patent omnibus; si mihi ne ad ea quidem, quae
 pro salute omnium gessi, recordanda et cogitanda
 quicquam relinquitur temporis: tamen hoc regnum
 appellabitur, cuius vicarius qui velit esse, inveniri
 10 nemo potest? Longe abest a me regni suspicio; sin
 quaeris, qui sint Romae regnum occupare conati, ut
 ne replices annalium memoriam, ex domesticis ima-
 ginibus invenies. Res enim gestae, credo, meae me
 nimis extulerunt ac mihi nescio quos spiritus attu-
 15 lerunt. Quibus de rebus tam claris, tam immortalibus,
 iudices, hoc possum dicere, me, qui ex summis peri-
 culis eripuerim urbem hanc et vitam omnium civium,
 satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnis mortalis
 beneficio nullum in me ipsam periculum redundarit.
 20 Etenim, in qua civitate res tantas gesserim, memini,
 in qua urbe verser, intellego. Plenum forum est
 eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depulsi,
 iudices, a meis non removi. Nisi vero paucos fuisse
 arbitramini, qui conari aut sperare possent se tantum
 25 imperium posse delere. Horum ego faces eripere de
 manibus et gladios extorquere potui, sicuti feci, vo-
 luntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare
 potui nec tollere. Quare non sum nescius, quanto
 periculo vivam in tanta multitudine improborum, cum
 30 mihi uni cum omnibus improbis aeternum videam
 bellum susceptum esse. Quodsi illis meis praesidiis
 forte invides, et si ea tibi regia videntur, quod omnes
 10
 29
 boni omnium generum atque ordinum suam salutem
 cum mea coniungunt, consolare te, quod omnium
 35 mentes improborum mihi uni maxime sunt infensae
 et adversae; qui me non [modo] solum idcirco ode-
 rant, quod eorum conatus impios et furorem con-

sceleratum repressi, sed eo etiam magis, quod nihil
 30 iam se simile me vivo conari posse arbitratur. At
 vero quid ego mirer, si quid ab improbis de me im-
 probe dicitur, cum L. Torquatus primum his funda-
 mentis ipse adolescentiae iactis, ea spe proposita am-
 plissimae dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi
 consulis, constantissimi senatoris, semper optimi civis,
 filius, interdum efferatur inmoderatione verborum?
 Qui cum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de
 audacia coniuratorum omnium dixisset, tantum modo 10
 ut vos, qui ea probatis, exaudire possetis, de supplicio
 [de Lentulo], de carcere magna et queribunda voce
 31 dicebat. In quo primum illud erat absurdum, quod,
 cum ea, quae leviter dixerat, vobis probare volebat,
 eos autem, qui circum iudicium stabant, audire nole- 15
 bat, non intellegebat ea, quae clare diceret, ita illos
 audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque audi-
 retis, qui id non probabatis. Deinde alterum iam
 oratoris vitium non videre, quid quaeque causa postulet.
 Nihil est enim tam alienum ab eo, qui alterum con- 20
 iurationis accuset, quam videri coniuratorum poenam
 mortemque lugere. Quod cum is tribunus pl. facit,
 qui unus videtur ex illis ad lugendos coniuratos
 relictus, nemini mirum est; difficile est enim tacere,
 cum doleas; te, si quid eius modi facis, non modo 25
 talem adolescentem, sed in ea causa, in qua te vin-
 dicem coniurationis velis esse, vehementer admiror.
 32 Sed reprehendo tamen illud maxime, quod isto ingenio
 et prudentia praeditus causam rei publicae non tenes,
 qui arbitrere plebi Romanae res eas non probari, quas 30
 me consule omnes boni pro salute communi gesserunt.
 11 Ecquem tu horum, qui adsunt, quibus te contra ipso-
 rum voluntatem venditabas, aut tam sceleratum sta-
 tuis fuisse, ut haec omnia perire voluerit, aut tam
 miserum, ut et se perire cuperet et nihil haberet, 35
 quod salvum esse vellet? An vero clarissimum virum
 generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium

suum vita privavit, ut in ceteros firmaret imperium;
 tu rem publicam reprehendis, quae domesticos hostis,
 ne ab iis ipsa necaretur, necavit? Itaque attende, 33
 Torquate, quam ego defugiam auctoritatem consulatus
 mei! Maxima voce, ut omnes exaudire possint, dico
 semperque dicam. Adeste omnes animis, qui adestis,
 quorum ego frequentia magnopere laetor; erigite
 mentes auresque vestras et me de invidiosis rebus, ut
 ille putat, dicentem attendite! Ego consul, cum exer-
 citus perditorum civium clandestino scelere conflatus
 crudelissimum et luctuosissimum exitium patriae com-
 parasset, cum ad occasum interitumque rei publicae
 Catilina in castris, in his autem templis atque tectis
 dux Lentulus esset constitutus, meis consiliis, meis
 laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine
 dilectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus
 comprehensis atque confessis incensione urbem, inter-
 nicione cives, vastitate Italiam, interitu rem publicam
 liberavi; ego vitam omnium civium, statum orbis terrae,
 20 urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem
 regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domi-
 cilium imperii, quinque hominum amentium ac perdi-
 torum poenam redemi. An me existimasti haec iniuratum 34
 in iudicio non esse dicturum, quae iuratus in maxima
 contione dixissem? Atque etiam illud addam, ne qui 12
 forte incipiat improbus subito te amare, Torquate, et
 aliquid sperare de te, atque, ut idem omnes exaudiant,
 clarissima voce dicam: Harum omnium rerum, quas
 ego in consulatu pro salute rei publicae suscepi atque
 20 gessi, L. ille Torquatus, cum esset meus contubernalis
 in consulatu atque etiam in praetura fuisset, auctor,
 adiutor, particeps exitit, cum princeps, cum auctor,
 cum signifer esset iuventutis; parens eius, homo
 amantiissimus patriae, maximi animi, summi consilii,
 25 singularis constantiae, cum esset aeger, tamen omnibus
 rebus illis interfuit, nusquam est a me digressus,
 studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plurimum,

- cum infirmitatem corporis virtute animi superaret.
- 35 Videsne, ut eripiam te ex improborum subita gratia et reconciliem bonis omnibus? qui te et diligunt et retinent retinebuntque semper nec, si forte a me desciveris, idcirco te a se et a re publica et a tua dignitate deficere patientur. Sed iam redeo ad causam atque hoc vos, iudices, testor: Mihi de memet ipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo. Nam, si Torquatus Sullam solum accusasset, ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem nisi eum, qui accusatus esset, defenderem; sed cum ille tota illa oratione in me esset invecus et cum, ut initio dixi, defensionem meam spoliare auctoritate voluisset, etiamsi meus *me* dolor respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitavisset.
- 13
36 Ab Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. Quis negat? Sed lege indicium et vide, quem ad modum nominatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse cum ceteris Autronium secum facere. Quaero, num Sullam dixerit Cassius. Nusquam. Sese aiunt quaesisse de Cassio, quid Sulla sentiret. Videte diligentiam Gallorum; qui vitam hominum naturamque non nossent ac tantum audivissent eos pari calamitate esse, quaesiverunt, essentne eadem voluntate. Quid tum Cassius? Si respondisset idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminis esse debere. Quid ita? Quia, qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspicionem et purgare eos, de quibus illi aliquid suspicari viderentur. Non respondit tamen una facere Sullam. Etenim esset absurdum, cum ceteros sua sponte nominasset, mentionem facere Sullae nullam nisi admonitum et interrogatum; nisi forte veri simile est P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. Si nobilitas hominis, si adflata fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam illustres fuissent, tamen Autroni commemoratio memoriam

Sullae rettulisset; etiam, ut arbitror, cum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum colligeret Cassius, et cum sciret exterarum nationes maxime nobilitate moveri, non prius Autronium quam Sullam nominavisset. Iam vero illud probari 38 minime potest, Gallos Autronio nominato putasse propter calamitatis similitudinem sibi aliquid de Sulla esse quaerendum, Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne cum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. Sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? Se nescire certum. 'Non purgat', inquit. Dixi antea: Ne si argueret quidem tum denique, cum esset interrogatus, id mihi criminis videretur. Sed ego in iudiciis et in quaestionibus non 39 hoc quaerendum arbitror, num purgetur aliqui, sed num arguatur. Etenim cum se negat scire Cassius, utrum sublevat Sullam an satis probat se nescire? 'Sublevat apud Gallos.' Quid ita? 'Ne indicent.' Quid? si periculum esse putasset, ne illi unquam indicarent, de se ipse confessus esset? 'Nesciit videlicet.' Credo celatum esse Cassium de Sulla uno; nam de ceteris certe sciebat; etenim domi eius pleraque conflata esse constabat. Qui negare noluit esse in eo numero Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est, nescire dixit. Atqui hoc perspicuum est, cum is, qui de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit, eandem esse vim negationis huius, quam si extra coniurationem hunc esse se scire dixisset. Nam cuius scientiam de omnibus 40 constat fuisse, eius ignoratio de aliquo purgatio debet videri. Sed iam non quaero, purgetne Cassius Sullam; illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in iudicio.

Exclusus hac criminatione Torquatus rursus in 14 me irruit, me accusat; ait me aliter, ac dictum sit, 40 in tabulas publicas rettulisse. O di immortales! (vobis enim tribuo, quae vestra sunt, nec vero possum tantum

- meo ingenio dare, ut tot res tantas, tam varias, tam repentinas in illa turbulentissima tempestate rei publicae mea sponte dispexerim) vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis, vos me ab omnibus ceteris cogitationibus ad unam salutem rei publicae convertistis, vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen
- 41 menti meae praetulistis. Vidi ego hoc, iudices, nisi recenti memoria senatus auctoritatem huius iudicii monumentis publicis testatus essem, fore ut aliquando non Torquatus neque Torquati quispiam similis (nam id me multum fefellit), sed ut aliquis patrimonii naufragus, inimicus otii, bonorum hostis aliter indicata haec esse diceret, quo facilius vento aliquo in optimum quemque excitato posset in malis rei publicae portum aliquem suorum malorum invenire. Itaque introductis in senatum indicibus constitui senatores,
- 42 qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. At quos viros! non solum summa virtute et fide, cuius generis erat in senatu facultas maxima, sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime, quae dicerentur, persequi posse, C. Cosconium, qui tum erat praetor, M. Messallam, qui tum praeturam petebat, P. Nigidium, App. Claudium. Credo esse neminem, qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet aut ingenium defuisse.
- 15 Quid? deinde quid feci? Cum scirem ita esse indicium relatum in tabulas publicas, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur, non occultavi, non continui domi, sed statim describi ab omnibus librariis, dividi passim et pervulgari atque edi populo Romano imperavi. Divisi tota Italia, emisi in omnes provincias; eius iudicii, ex quo oblata salus esset omnibus, expertem esse neminem volui.
- 43 Itaque dico locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. In quo ego tam

subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte providi, primum ne qui posset tantum aut de rei publicae aut de alicuius periculo meminisse, quantum vellet; deinde ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium aut temere creditum criminari; postremo ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut oblivio mea aut memoria nimia videretur, ne denique aut negligentia turpis aut diligentia crudelis putaretur. Sed tamen abs te, Torquate, quaero: Cum indicatus tuus esset inimicus et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis tibi, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri indicium fuerint scribae mei, si voluisses, quam in codicem rettulissent, cum videres aliter referri, cur tacuisti, passus es, non mecum aut cum familiari meo questus es aut, quoniam iam tam facile inveheris in amicos, iracundius aut vehementius expostulasti? Tu, cum tua vox numquam ait audita, cum indicio lecto, descripto, divulgato quieveris, tacueris, repente tantam rem ementiare et in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summae negligentiae tuo iudicio convictum esse fateare?

Mihi cuiusquam salus tanti fuisset, ut meam neglegerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam denique ego iuvarem, a quo et tam crudelis insidias rei publicae factas et me potissimum consule putarem? Quodsi iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, cum litterae posteritatis causa repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario meo posse superari? Fero ego te, Torquate, iam dudum, fero et non numquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam revoco ipse et reflecto, permitto aliquid iracundiae tuae, do adulescentiae, cedo amicitiae, tribuo parenti. Sed, nisi tibi

aliquem modum tute constitueris, coges me oblitur
 nostrae amicitiae habere rationem meae dignitatis.
 Nemo umquam me tenuissima suspicione perstrinxit
 quem non perverterim ac perfregerim. Sed mihi haec
 credas velim: Non iis libentissime soleo respondere
 47 quos mihi videor facillime posse superare. Tu quoniam
 iam minime ignoras consuetudinem dicendi meam
 noli hac lenitate nova abuti mea, noli aculeos ora-
 tionis meae, qui reconditi sunt, excussos arbitrar.
 noli id omnino a me putare esse amissum, si qui
 est tibi remissum atque concessum. Cum illae valent
 apud me excusationes iniuriae tuae, iratus animu
 tuus, aetas, amicitia nostra, tum nondum statuo tibi
 virium satis habere, ut ego tecum luctari et con-
 gredi debeam. Quodsi esses usu atque aetate robu-
 stior, essem idem, qui soleo, cum sum lacessitus
 nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniuriam quam
 17 rettolissem gratiam videar. Neque vero, quid mihi
 48 irascere, intellegere possum. Si, quod eum defendo
 quem tu accusas, cur tibi ego non suscenseo, quod
 accusas eum, quem ego defendo? 'Inimicum ego
 inquis, 'accuso meum.' Et amicum ego defendo
 meum. 'Non debes tu quemquam in coniurationi
 quaestione defendere.' Immo nemo magis eum, de
 quo nihil umquam est suspicatus, quam is, qui de
 aliis multa cogitavit. 'Cur dixisti testimonium in
 alios?' Quia coactus sum. 'Cur damnati sunt?' Quia
 creditum est. 'Regnum est dicere, in quem velis
 et defendere, quem velis.' Immo servitus est non
 dicere, in quem velis, et non defendere, quem velis.
 Ac si considerare coeperis, utrum magis mihi hoc
 necesse fuerit facere an istud tibi, intelleges honestius
 te inimicitiarum modum statuere potuisse quam me
 49 humanitatis. At vero, cum honos agebatur familiae
 vestrae amplissimus, hoc est consulatus parentis tu
 sapientissimus vir familiarissimis suis non susceperat
 pater tuus, cum Sullam et defenderent et laudarent

intellegebat hanc nobis a maioribus esse traditam disciplinam, ut nullius amicitia ad pericula propulsanda impediremur. Et erat huic iudicio longe dissimilis illa contentio. Tum afflicto P. Sulla consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est; honoris erat certamen; ereptum repetere vos clamitabatis, ut victi in campo in foro vinceretis; tum qui contra vos pro huius salute pugnabant, amicissimi vestri, quibus non irascebamini, consulatum vobis eripiebant, honori vestro repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia, integro officio, vetere exemplo atque instituto optimi cuiusque faciebant. Ego vero quibus ornamentis adversor tuis aut cui dignitati vestrae repugno? Quid est, quod iam ab hoc expetas? Honos ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt. Tu ornatus exuviis huius venis ad eum lacerandum, quem interemisti, ego iacentem et spoliatum defendo et protego. Atque hic tu et reprehendis me, quia defendam, et irasceris; ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum. Te enim existimo tibi statuisse, quid faciendum putares, et satis idoneum officii tui iudicem esse potuisse.

At accusat C. Corneli filius, et id aequale valere debet, ac si pater indicaret. O patrem Cornelium sapientem, qui, quod praemii solet esse in iudicio, reliquerit, quod turpitudinis in confessione, id per accusationem filii susceperit! Sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? Si vetera mihi ignota cum Hortensio communicata, respondit Hortensius; sin, ut ais, illum conatum Autroni et Catilinae, cum in campo consularibus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere voluerunt, Autronium tum in campo vidimus, sed quid dixi vidisse nos? ego vidi; vos enim tum, iudices, nihil laborabatis neque suspicabamini, ego tectus praesidio firmo amicorum Catilinae tum et Autroni copias et conatum repressi. Num quis est igitur, qui tum dicat in cam-

pum aspirasse Sullam? Atqui, si tum se cum Catilina societate sceleris coniunxerat, cur ab eo discebat, cur cum Autronio non erat, cur in pari causa non paria signa criminis reperiuntur? Sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut ⁶ dicitis, informat ad hoc adumbratum indicium filium, quid tandem de illa nocte dicit, cum inter falcarios ad M. Laecam nocte ea, quae consecuta est posterum diem Nonarum Novembrium me consule, Catilinae denuntiatione convenit? quae nox omnium temporum ¹⁰ coniurationis acerrima fuit atque acerbissima. Tum Catilinae dies exeundi, tum ceteris manendi condicio, tum discriptio totam per urbem caedis atque incendiorum constituta est; tum tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam ¹⁵ provinciam depoposcit, ut, cum prima luce consulem salutatum veniret, intromissus et meo more et iure amicitiae me in meo lectulo trucidaret. Hoc tempore, ¹⁹ cum arderet acerrime coniuratio, cum Catilina egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, ⁵³ Cassius incendiis, Cethegus caedi praeponeretur, Autronio, ut occuparet Etruriam, praescriberetur, cum omnia ordinarentur, instruerentur, pararentur, ubi fuit Sulla, Corneli? num Romae? Immo longe afuit. Num in iis regionibus, quo se Catilina inferebat? Multo ²⁵ etiam longius. Num in agro Camerti, Piceno, Gallico, quas in oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? Nihil vero minus. Fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli, fuit in ea parte Italiae, quae ⁵⁴ maxime ista suspicione caruit. Quid ergo indicat aut ³⁰ quid adfert aut ipse Cornelius aut vos, qui haec ab illo mandata defertis? Gladiatores emptos esse Fausti simulatione ad eadem ac tumultum. Ita prorsus; interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris deberi videmus. Adrepta est familia, quae si esset ³⁵ praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere. Utinam quidem haec ipsa non modo iniquorum

invidiae, sed aequorum expectationi satis facere posset! 'Properatum vehementer est, cum longe tempus muneris abesset.' Quasi vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret. 'Nec opinante Fausto, cum
 5 is neque sciret neque vellet, familia est comparata.' At litterae sunt Fausti, per quas ille precibus a P. 65 Sulla petit, ut emat gladiatores, et ut hos ipsos emat, neque solum ad Sullam missae, sed ad L. Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmiam, quorum de sententia
 10 tota res gesta est. 'At praefuit familiae.' Iam si in paranda familia nulla suspicio est, quis praefuerit, nihil ad rem pertinet; sed tamen munere Servili obtulit se ad ferramenta prospicienda, praefuit vero numquam, eaque res omni tempore per Bellum, Fausti
 15 libertum, administrata est.

At enim Sittius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam missus, ut eam provinciam perturbaret. Primum
 Sittius, iudices, L. Iulio C. Figulo consulibus profectus est aliquanto ante furorem Catilinae et suspi- 20
 cionem huius coniurationis; deinde est profectus non
 25 tum primum, sed cum in isdem locis aliquanto ante eadem de causa aliquot annos fuisset, ac profectus est non modo ob causam, sed etiam ob necessariam causam, magna ratione cum Mauretaniae rege con-
 30 tracta. Tum autem, illo profecto, Sulla procurante eius rem et gerente plurimis et pulcherrimis P. Sitti praediis venditis aes alienum eiusdem est dissolutum, ut, quae causa ceteros ad facinus impulit, cupiditas
 35 retinendae possessionis, ea Sittio non fuerit praediis deminutis. Iam vero illud quam incredibile, quam 57 absurdum, qui Romae caedem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, cum familiarissimum suum dimittere ab se et amandare in ultimas terras! Utrum quo facilius Romae ea, quae conabatur, efficeret, si in
 55 Hispania turbatum esset? At haec ipsa per se sine ulla coniunctione agebantur. An in tantis rebus, tam novis consiliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem

amantissimum sui, familiarissimum, coniunctissimum
 officiis, consuetudine, usu dimittendum esse arbitra-
 batur? Veri simile non est, ut, quem in secundis
 rebus, quem in otio semper secum habuisset, hunc in
 adversis et in eo tumultu, quem ipse comparabat, ab
 58 se dimitteret. Ipse autem Sittius (non enim mihi
 deserenda est causa amici veteris atque hospitis) is
 homo est aut ea familia ac disciplina, ut hoc credi
 possit, eum bellum populo Romano facere voluisse?
 ut, cuius pater, cum ceteri deficerent finitimi ac vicini,
 10 singulari extiterit in rem publicam nostram officio
 et fide, is sibi nefarium bellum contra patriam susci-
 piendum putaret? cuius aes alienum videmus, iudices,
 non libidine, sed negotii gerendi studio esse contrac-
 tum, qui ita Romae debuit, ut in provinciis et in
 15 regnis ei maximae pecuniae deberentur; quas cum
 peteret, non commisit, ut sui procuratores quicquam
 oneris absente se sustinerent; venire omnes suas
 possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari
 maluit quam ullam moram cuiquam fieri creditorum
 20 suorum. A quo quidem genere, iudices, ego num-
 quam timui, cum in illa rei publicae tempestate ver-
 sarer. Illud erat hominum genus horribile et perti-
 mescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi
 tenebant, ut ab iis membra citius divelli ac distrahi
 25 posse diceres. Sittius numquam sibi cognationem
 cum praediis esse existimavit suis. Itaque se non
 modo ex suspitione tanti sceleris, verum etiam ex
 omni hominum sermone non armis, sed patrimonio
 suo vindicavit. 30

21 Iam vero quod obiecit Pompeianos esse a Sulla
 60 impulsos, ut ad istam coniurationem atque ad hoc
 nefarium facinus accederent, id cuius modi sit, intel-
 legere non possum. An tibi Pompeiani coniurasse
 videntur? Quis hoc dixit umquam, aut quae fuit
 istius rei vel minima suspicio? 'Diunxit', inquit,
 'eos a colonis, ut hoc discidio ac dissensione facta

oppidum in sua potestate posset per Pompeianos habere.² Primum omnis Pompeianorum colonorumque dissensio delata ad patronos est, cum iam inveterasset ac multos annos esset agitata; deinde ita a patronis
 5 res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sententiis Sulla dissenserit; postremo coloni ipsi sic intellegunt, non Pompeianos a Sulla magis quam sese esse defensos. Atque hoc, iudices, ex hac frequentia colo- 61
 norum, honestissimorum hominum, intellegere potestis,
 10 qui adsunt, laborant, hunc patronum, defensorem, custodem illius coloniae si in omni fortuna atque [in] omni honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, [in] quo afflictus iacet, per vos iuvare
 conservarique cupiunt. Adsunt pari studio Pompeiani,
 15 qui ab istis etiam in crimen vocantur; qui ita de ambulatione ac de suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. Ac ne 62
 haec quidem P. Sullae mihi videtur silentio praeter-
 eunda esse virtus, quod, cum ab hoc illa colonia
 20 deducta sit, et cum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum rei publicae fortuna diiunxerit, ita carus utrisque est atque iucundus, ut non alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis 22
 25 Caeciliae causa comparabatur. Atque hoc loco in L. Caecilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehementer invectus est. Cuius ego de virtute et constantia, iudices, tantum dico, talem hunc in ista rogatione, quam promulgarat non de tollenda, sed de
 30 levanda calamitate fratris sui, fuisse, ut consulere voluerit fratri, cum re publica pugnare noluerit; promulgarit impulsus amore fraterno, destiterit fratris auctoritate deductus. Atque in ea re per L. Caeci- 63
 lium Sulla accusatur, in qua re est uterque laudandus,
 35 primum Caecilium, qui si id promulgavit, in quo res indicatas videatur voluisse rescindere, ut restitueretur Sulla, recte reprehendis; statas enim rei publicae

- maxime iudicatis rebus continetur; neque ego tantum fraterno amorì dandum arbitror, ut quisquam, dum salutì suorum consulat, communem relinquat. *At* nihil de iudicio ferebat, sed poenam ambitus eam referebat, quae fuerat nuper superioribus legibus constituta. Itaque hac rogatione non iudicum sententia, sed legis vitium corrigebatur. Nemo iudicium reprehendit, cum de poena queritur, sed legem. Damnatio est enim iudicum, quae manebat, poena legis, quae
64 levabatur. Noli igitur animos eorum ordinum, qui praesunt iudiciis summa cum gravitate et dignitate, alienare a causa. Nemo labefactare iudicium est conatus, nihil est eius modi promulgatum, semper Caecilius in calamitate fratris sui iudicum potestatem perpetuandam, legis acerbiteratem mitigandam putavit.
- 23 Sed quid ego de hoc plura disputem? Dicerem fortasse, et facile et libenter dicerem, si paulo etiam longius, quam finis cotidiani officii postulat, L. Caecilium pietas et fraternus amor propulisset, implorarem sensus vestros, unius cuiusque indulgentiam in suos testarer, peterem veniam errato L. Caecili ex intimis vestris cogitationibus atque ex humanitate communi.
- 65 Lex dies fuit proposita paucos, ferri coepta numquam, deposita est in senatu. Kalendis Ianuariis cum in Capitolium nos senatum convocassemus, nihil est actum prius, et id mandatu Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit, Sullam illam rogationem de se nolle ferri. Ex illo tempore L. Caecilius egit de re publica multa; agrariae legi, quae tota a me reprehensa et abiecta est, se intercessorem fore professus est, improbis largitionibus restitit, senatus auctoritatem numquam impedivit, ita se gessit in tribunatu, ut onere deposito domestici officii nihil postea nisi de rei pu-
66 blicae commodis cogitarit. Atque in ipsa rogatione ne per vim quid ageretur, quis tum nostrum Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio ex Autroni im-

probitate pendebat? Eius voces, eius minae ferebantur, eius aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum metum nobis seditionesque adferebant. Itaque P. Sulla hoc importunissimo cum honoris, tum
 5 etiam calamitatis socio atque comite et secundas fortunas amittere coactus est et in adversis sine ullo remedio atque adlevamento permanere.

Hic tu epistulam meam saepe recitas, quam ego
 ad Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa
 10 re publica misi, et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quaeris et, si furorem incredibilem biennio ante conceptum erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. Scilicet ego is sum, qui existimem Cn.
 15 Pisonem et Catilinam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse. De quo etiamsi quis dubitasset
 20 antea, an id, quod tu arguis, cogitasset, interfecto patre tuo consul descendere Kalendis Ianuariis cum lictoribus, sustulisti hanc suspicionem, cum dixisti hunc, ut Catilinam consulem efficeret, contra patrem
 25 tuum operas et manum comparasse. Quod si tibi ego confitear, tu mihi concedas necesse est hunc, cum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse. Neque
 30 enim istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, indices, P. Sullae persona suscipit.

Iam enim faciam criminibus omnibus fere dis-
 35 lutis, contra atque in ceteris causis fieri solet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam. Etenim de principio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satis facere expectationi hominum, de me aliquid ipso, qui accusatus eram, dicere; nunc iam
 40 revocandi estis eo, quo vos ipsa causa etiam tacente me cogit animos mentesque convertere. Omnibus in
 45 rebus, iudices, quae graviores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit, admiserit, non ex crimine,

sed ex moribus eius, qui arguitur, est ponderandum. Neque enim potest quisquam nostrum subito fingi neque cuiusquam repente vita mutari aut natura con-
 70 verti. Circumspicite paulisper mentibus vestris, ut alia mittamus, hosce ipsos homines, qui huic adfines sceleri fuerunt. Catilina contra rem publicam coniuravit. Cuius aures unquam haec respuerunt † conatum esse audacter hominem a pueritia non solum intemperantia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni flagitio, stupro, caede versatum? Quis eum contra patriam pugnantem perisse miratur, quem semper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? Quis Lentuli societates cum indicibus, quis insaniam libidinum, quis perversam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? Quis de C. Cethego atque eius in Hispaniam profectioe ac de vulnere Q. Metelli Pii cogitat, cui non ad illius poenam carcer aedificatus
 (71) esse videatur? Omitto ceteros, ne sit infinitum,
 71 tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos coniurasse cognitum est, cogitetis; intellegitis unum quemque eorum prius ab sua vita quam vestra suspicione esse damnatum. Ipsum illum Autronium, quoniam eius nomen finitimum maxime est huius periculo et crimini, non sua vita ac natura convicit? Semper audax, petulans, libidinosus; quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus, verum etiam pugnis et calcibus, quem exturbare homines ex possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi [conatum] et armis disturbare iudicia, in bonis rebus omnis contemnere, in malis pugnare contra bonos, non rei publicae cedere, non fortunae ipsi succumbere. Huius si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convinceret.

26
 72 Agedum, conferte nunc cum illius vita P. Sullae vobis populoque Romano notissimam, iudices, et eam

ante oculos vestros proponite. Ecquod est huius factum aut commissum non dicam audacius, sed quod cuiquam paulo minus consideratum videretur? Factum quaero; verbum ecquod umquam ex ore huius excidit, in quo quisquam posset offendi? At vero in illa gravi L. Sullae turbulentaque victoria quis P. Sulla mitior, quis misericordior inventus est? Quam multorum hic vitam est a L. Sulla deprecatus! *quam* multi sunt summi homines et ornatissimi et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit! Quos ego nominarem (neque enim ipsi nolunt et huic animo gratissimo adsunt); sed, quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut, quod potuit, tempori tribuatis, quod fecit, ipsi. Quid reliquam constantiam vitae commemorem, dignitatem, liberalitatem, moderationem in privatis rebus, splendorem in publicis? quae ita deformata sunt a fortuna, ut tamen a natura inchoata compareant. Quae domus [, quae] celebratio cotidiana, quae familiarium dignitas, quae studia amicorum, quae ex quoque ordine multitudo! Haec diu multumque et multo labore quaesita una eripuit hora. Accepit P. Sulla, iudices, vulnus vehemens et mortiferum, verum tamen eius modi, quod videretur huius vita et natura accipere potuisse. Honestatis enim et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est cupiditatem; quam si nemo alius habuit in consulatu petendo, cupidior iudicatus est hic fuisse quam ceteri; sin etiam in aliis non nullis fuit iste consulatus amor, fortuna in hoc fuit fortasse gravior quam in ceteris. Postea vero quis P. Sullam nisi maerentem, demissum afflictumque vidit, quis umquam est suspicatus hunc magis odio quam pudore hominum aspectum lucemque vitare? Qui cum multa haberet invitamenta urbis et fori propter summa studia amicorum, quae tamen ei sola in malis restiterunt, afuit ab oculis vestris et, cum lege retineretur, ipse se exilio paene

- 27 multavit. In hoc vos pudore, iudices, et in hac vita tanto sceleri locum fuisse creditis? Aspicite ipsum, contuemini os, conferte crimen cum vita, vitam ab initio usque ad hoc tempus explicatam cum crimine
- 75 recognoscite. Mitto rem publicam, quae fuit semper Sullae carissima; hosne amicos, tales viros, tam cupidos sui, per quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sublevantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac miserrimam turpissima morte proposita degeret? Non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspicio. Nova quaedam illa immanitas exorta est, incredibilis fuit ac singularis furor, ex multis ab adolescentia collectis perditorum hominum vitiis repente ista tanta inopportunitas inau-
- 76 diti sceleris exarsit. Nolite, iudices, arbitrari hominum illum impetum et conatum fuisse (neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit, in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus), beluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae forma hominum indutae extiterunt. Perspicite etiam atque etiam, iudices, (nihil enim est, quod in hac causa dici possit vehementius) penitus introspicite Catilinae, Autroni, Cethegi, Lentuli ceterorumque mentes; quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibiles furores, quas notas facinorum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos scelerum reperietis! Ex magnis et diuturnis et iam desperatis rei publicae morbis ista repente vis erupit, ut ea confecta et eiecta convalescere aliquando et sanari civitas posset; neque enim est quisquam, qui arbitretur illis inclusis in re publica pestibus diutius haec stare potuisse. Itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas rei publicae poenas Furiae quaedam incitaverunt. In hunc igitur gregem vos nunc P. Sullam,
- 28
77

iudices, ex his, qui cum hoc vivunt aut vixerunt, honestissimorum hominum gregibus reicietis, ex hoc amicorum numero, ex hac familiarium dignitate in impiorum partem atque in parricidarum sedem atque numerum transferetis? Ubi erit igitur illud firmissimum praesidium pudoris, quo in loco nobis vita ante acta proderit, quod ad tempus existimationis partae fructus reservabitur, si in extremo discrimine ac dimicatione fortunae deseret, si non aderit, si nihil adinvabit?

Quaestiones nobis servorum accusator et tormenta minuitur. In quibus quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque cum animi, tum corporis, regit quaesitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur. Vita P. Sullae torqueatur, ex ea quaeratur, num quae occultetur libido, num quod lateat facinus, num quae crudelitas, num quae audacia. Nihil erroris erit in causa nec obscuritatis, iudices, si a vobis vitae perpetuae vox, ea quae verissima et gravissima debet esse, audietur. Nullum in hac causa testem timemus, nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. Sed tamen, si nihil vos P. Sullae fortuna movet, iudices, vestra moveat. Vestra enim, qui cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libidine aut similitate aut levitate testium causas honestorum hominum ponderari, sed in magnis disquisitionibus repentinisque periculis vitam unius cuiusque esse testem. Quam vos, iudices, nolite armis suis spoliata atque nudata obicere invidiae, dedere suspicioni; munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum; valeat et ad poenam et ad salutem plurimum, quam solam videtis ipsam ex sua natura facillime perspicui, subito flecti fingique non posse.

Quid vero? haec auctoritas (semper enim est de

ea dicendum, quamquam a me timide modiceque dicetur), quid? inquam, haec auctoritas nostra, qui a ceteris coniurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus, nihil hunc tandem iuvabit? Grave est hoc dictu fortasse, iudices, grave, si appetimus aliquid; si, cum ceteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave; sed, si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat
81 dignitatem. Accusati sunt uno nomine consulares, ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiae quam dignitatis adferre. 'Adfuerunt', inquit, 'Catilinae illumque laudarunt.' Nulla tum patebat, nulla erat cognita coniuratio; defendebant amicum, aderant supplici, vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non inseguebantur. Quin etiam parens tuus, Torquate, consul reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, improbo homini, at supplici, fortasse audaci, at aliquando amico. Cui cum adfuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. 'At idem non adfuit alio in iudicio, cum adessent ceteri.' Si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset, ignoscendum est iis, qui postea nihil audierunt; sin illa res prima valuit, num inveterata quam recens debuit esse gravior? Sed si tuus parens etiam in ipsa suspitione periculi sui tamen humanitate adductus advocationem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis et suis et consulatus honestavit, quid est, quam ob rem consulares, qui Catilinae adfuerunt,
82 reprehendantur? 'At idem iis, qui ante hunc causam de coniuratione dixerunt, non adfuerunt.' Tanto scelere astrictis hominibus statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. Atque ut de eorum constantia atque animo in rem publicam dicam, quorum tacita gravitas et fides de uno quoque loquitur neque cuiusquam ornamenta orationis

desiderat, potest quisquam dicere umquam meliores, fortiores, constantiores consulares fuisse quam his temporibus et periculis, quibus paene oppressa est res publica? Quis non de communi salute optime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? Neque ego praecipue de consularibus disputo; nam haec et hominum ornatissimorum, qui praetores fuerunt, et universi senatus communis est laus, ut constet post hominum memoriam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rem publicam, plus gravitatis fuisse; sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset ad testandam omnium memoriam, neminem esse ex illo honoris gradu, qui non omni studio, virtute, auctoritate incubuerit ad rem publicam conservandam.

Sed quid? ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo ³⁰₈₈ Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, cum consul bellum gesserim cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam et in animum inducam, cuius nuper ferrum rettulerim flammamque restinxerim, eiusdem nunc causam vitamque defendere? Si medius fidius, ^{Ma!} indices, non me ipsa res publica meis laboribus et ^{27 a u} periculis conservata ad gravitatem animi et constantiam sua dignitate revocaret, tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris, hunc semper oderis. Sed cum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis, cum, quotiens quisque est in hoc scelere convictus, totiens renovetur memoria per me inventae salutis, ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi, casu magis et felicitate a me quam virtute et consilio gesta esse videantur? 'Quid ergo? hoc tibi sumis', ^{Aug. 2} 84 dicet fortasse quispiam, 'ut, quia tu defendis, innocens

- iudicetur?' Ego vero, iudices, non modo mihi nihil adsumo, in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. Non in ea re publica versor, non iis temporibus meum caput obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt extincti, quos vici, aut ita grati, quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner, quam quantum omnes inimici
 86 invidique patiantur. Grave esse videtur eum, qui investigarit coniurationem, qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: 'Non defenderem, si coniurasset.' Non dico id, quod grave est, dico illud, quod in his causis coniurationis non auctoritati adsumam, sed pudori meo: 'Ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer.' Ego, iudices, de tantis omnium periculis cum quaererem omnia, multa audirem, crederem non omnia, caverem omnia, dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius nuntio, nullius suspicione, nullius litteris de P. Sullam rem ullam ad me esse delatam.
- 31
 86 Quam ob rem vos, di patrii ac penates, qui huic urbi atque huic rei publicae praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, qui populum Romanum, qui haec tecta atque templa me consule vestro numine auxilioque servastis, testor integro me animo ac libero P. Sullae causam defendere, nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. Nihil de hoc consul comperi
 87 nihil suspicatus sum, nihil audiui. Itaque idem ego ille, qui vehemens in alios, qui inexorabilis in ceteros esse visus sum, persolvi patriae, quod debui; reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur; tam sum misericors, iudices, quam vos, tam mitis quam qui lenissimus; in quo vehemens fui vobiscum, nihil feci nisi coactus, rei publicae praecipitanti subveni, patriam demersam extuli; misericordiae

civium adducti tum fuimus tam vehementes, quam necesse fuit. Salus esset amissa omnium una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. Sed ut ad sceleratorum poenam amore rei publicae sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio dignum, misericordia digna multa. Neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. Nam ipse quidem, si erit vestro iudicio liberatus, quae habet ornamenta, quae solacia reliquae vitae, quibus laetari et perfrui possit? Domus erit, credo, exornata, aperientur maiorum imagines, ipse ornatum ac vestitum pristinum recuperabit. Omnia, iudices, haec amissa sunt, omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. Sed ne extinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur; huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dedecoris relinquat. Hic vos orat, iudices, parvus, ut se aliquando si non integra fortuna, at ut afflicta patri suo gratulari sinatis. Huic misero notiora sunt itinera iudiciorum et fori quam campi et disciplinarum. Non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur; vita erepta est superiore iudicio, nunc, ne corpus eiciatur, laboramus. Quid enim est huic reliqui, quod eum in hac vita teneat, aut quid est, quam ob rem haec cuiquam vita videatur? Nuper is homo fuit in civitate P. Sulla, ut nemo ei se neque honore neque gratia neque fortunis anteferebat, nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt, non repetit; quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis lugere suam

calamitatem liceat, id sibi ne eripiat, vos, iudices,
 90 obtestatur. Te ipsum iam, Torquate, expletum huius
 miseriis esse par erat, et, si nihil aliud Sullae nisi
 consulatum abstulissetis, tamen eo contentos vos esse
 oportebat; honoris enim contentio vos ad causam, non 5
 inimicitiae deduxerunt. Sed cum huic omnia cum
 honore detracta sint, cum in hac fortuna miserrima
 ac luctuosissima destitutus sit, quid est, quod expetas
 amplius? Lucisne hanc usuram eripere vis plenam
 lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cru- 10
 ciatu ac dolore retinetur? Libenter reddiderit adempta
 ignominia foedissimi criminis. An vero inimicum ut
 expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus,
 21 videndo fructum caperes maiorem quam audiendo. O
 miserum et infelicem illum diem, quo consul omnibus 15
 centuriis P. Sulla renuntiatus est, o falsam spem, o
 voluerem fortunam, o caecam cupiditatem, o prae-
 posteram gratulationem! Quam cito illa omnia ex
 laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt,
 ut, qui paulo ante consul designatus fuisset, repente 20
 nullum vestigium retineret pristinae dignitatis! Quid
 enim erat mali, quod huic spoliato fama, honore, for-
 tunis deesse videretur? aut cui novae calamitati locus
 ullus relictus esse? Urget eadem fortuna, quae coe-
 pit, repperit novum maerorem, non patitur hominem 25
 calamitosum uno malo afflictum uno in luctu perire.

33 Sed iam impediōr egomet, iudices, dolore animi,
 92 ne de huius miseria plura dicam. Vestrae sunt iam
 partes, iudices, in vestra mansuetudine atque humani-
 tate causam totam repono. Vos reiectione interposita 30
 nihil suspicantibus nobis repentini in nos iudices con-
 sedistis ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis,
 a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti.
 Ut ego, quid de me populus Romanus existimaret,
 quia severus in improbos fueram, laboravi et, quae 35
 prima innocentis mihi defensio est oblata, suscepī, sic
 vos severitatem iudiciorum, quae per hos menses in

homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigate. Hoc cum a vobis impetrare causa 93 ipsa debet, tum est vestri animi atque virtutis declarare non esse eos vos, ad quos potissimum interposita
5 reiectione devenire convenerit. In quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

M. TULLI CICERONIS PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS AB A. MAIO EDITUM ET SUPPLETUM.

A. Licinius Archias se studiis poëticis dedit et adprime, ut videbatur, excelluit in hoc genere litterarum. Amicitia igitur etiam viris illustribus familiariter copulatus est, ut ipse M. Tullius in orationis huius narratione confirmat. Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem L. Lucullo regrederetur, Heracleam venit, quae tunc erat civitas foederata, et ascriptus est in ordinem Heracliensium civis. Tunc Silanus et Carbo coss. legem tulerunt, ut omnes, qui essent ex foederatis populis, civitatem Romanam consequerentur, si modo illo tempore, quo lex lata esset, domicilium in Italia haberent et intra diem sexagesimum professi apud praetorem fuissent. Quae cum Licinio Archiae ad obtinendum ius civitatis Romanae argumenta deessent, quoniam neque tabulis Heracliensium probare poterat ascriptum se in ordinem civium (quippe tabularum civitatis illius exarserat bello sociali), nec bona sua in censum detulerat, reus factus est lege Papia, quae lata fuerat ad eos coërcendos, qui temere et illicite civitatem Romanam usurpassent. Fit ergo status coniecturalis, an ascriptus sit in ordinem Heracliensium et an fecerit omnia, quae is facere debuerit, qui esset e numero foederatorum. Et deficitur quidem multis probationibus, testimonio tamen Heracliensium et vel maxime, quibus tota occupatur oratio, poëticae facultatis et doctrinae iucundissimae gratia nititur. Est etiam omissa coniectura disceptatio per ipsam qualitatem personae, ut civis Romanus debeat adoptari, etiamsi in praeteritum non sit ascitus. — Idem enarrator ad c. 2 § 3 adnotat Q. Ciceronem fratrem M. Tulli oratoris illum fuisse praetorem, apud quem haec habita oratio sit (conf. etiam Cic. epist. ad Q. fratrem III 6. 9), videturque A. Licinius Archias absolutus esse.

✓ Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio ¹
 quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in ¹
 qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si
 huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis
 ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor
 ætatis meae tempus abhorruisse, earum rerum om-
 nium vel in primis hic A. Licinius fructum a me re-
 petere propè suo iure debet. Nam, quoad longissime
 potest mens mea respicere spatium præteriti temporis
 et pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque
 repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam
 et ad ingrediendam rationem horum studiorum ex-
 titisse. Quodsi hæc vox huius hortatu præceptis-
 que conformata non nullis aliquando salutis fuit, a quo
 id accepimus, quo ceteris opitulari et alios servare
 possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in
 nobis, et opem et salutem ferre debemus. Ac ne ²
 quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia
 quaedam in hoc facultas sit ingenii neque hæc di-
 cendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni
 studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes
 artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam
 commune vinculum et quasi cognatione quadam inter
 se continentur. Sed ne cui vestrum mirum esse vide-
 atur me in quaestione legitima et in iudicio publico, ²
 cum res agatur apud prætorem populi Romani, lectis-
 simum virum, et apud severissimos iudices, tanto con-
 ventu hominum ac frequentia hoc uti genere dicendi,
 quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum
 etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ³
 ut in hac causa mihi detis hanc veniam accommodatam
 huic reo, vobis, quem ad modum spero, non mole-
 stam, ut me pro summo poëta atque eruditissimo
 homine dicentem hoc concursu hominum litteratissi-
 morum, hac vestra humanitate, hoc denique prætore
 exercente iudicium patiamini de studiis humanitatis
 ac litterarum paulo loqui liberius et in eius modi

persona, quae propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium, verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

3 Nam, ut primum ex pueris excessit Archias atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae (nam ibi natus est loco nobili), celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria coepit. Post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graecia sic eius ad-
15 ventus celebrabantur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque
5 superaret. Erat Italia tum plena Graecarum artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc isdem in oppidis et hic
20 Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur. Itaque hunc et Tarentini et Locrenses et Regimi et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt, et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac
25 tanta celebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maxumas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli,
30 cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Et erat hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adulescentiae prima favit, eadem
G esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis iucundus Q. Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et

patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, afficiebatur summo honore, quod eum non solum
 5 colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant. Interim satis 4 longo intervallo, cum esset cum M. Lucullo in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quae cum esset
 10 civitas aequissimo iure ac foedere, adscribi se in eam civitatem voluit idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege et 7 Carbonis: SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ADSRIPTI
 15 FUISSENT, SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. Cum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum, familiarissimum
 20 suum. Si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, 8 nihil dico amplius; causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Gratti, potest? Heracleaene esse eum adscriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus; qui se non opinari, sed
 25 scire, non audivisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt; qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Hera-
 30 cliensium publicas, quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnes? Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere, quaerere, quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare et, cum habeas amplissimi viri
 35 religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare.

- 9 An domicilium Romae non habuit is, qui tot annis
ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortu-
 narum suarum Romae collocavit? An non est pro-
 fessus? Immo vero iis tabulis professus, quae solae
 ex illa professione collegioque praetorum optinent
 5 publicarum tabularum auctoritatem. Nam, cum Appi
 tabulae neglegentius adservatae dicerentur, Gabini,
 quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem
 calamitas omnem tabularum fidem resignasset, Metellus,
 homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta
 diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad
 iudices venerit et unius nominis litura se commotum
 esse dixerit. His igitur *in* tabulis nullam lituram in
 10 nomine A. Licini videtis. Quae cum ita sint, quid
 est, quod de eius civitate dubitētis, praesertim cum
 aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim,
 cum mediocribus multis et aut nulla aut humili ali-
 qua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia ho-
 mines impertiebant, Reginos credo aut Locrenses aut
 Neapolitanos aut Tarentinos, quod scaenicis artificibus
 largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria
 noluisse! Quid? [cum] ceteri non modo post civi-
 tatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo
 modo in eorum municipiorum tabulas inreperant; hic,
 qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod
 25
 11 semper se Heracliensem esse voluit, reicietur? Census
 nostros requiris. Scilicet; est enim obscurum proximis
 censoribus hunc cum clarissimo imperatore, L. Lucullo,
 apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quae-
 store fuisse in Asia, primis, Iulio et Crasso, nullam
 30 populi partem esse censam. Sed, quoniam census non
 ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum,
 qui sit census, ita se iam tum gessisse, pro cive, iis
 temporibus, quem tu criminari ne ipsius quidem iu-
 dicio in civium Romanorum iure esse versatum, et
 35 testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit here-
 ditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium

delatus est a L. Lucullo pro consule. Quaere argu- 6
menta, si quae potes; numquam enim hic neque suo
neque amicorum iudicio revincetur. *18. 9/10*

Quaeres a nobis, Gratti, cur tanto opere hoc homine 12
delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex
hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae
conquiescant. An tu existimas aut suppetere nobis
posse, quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum,
nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre
animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina
eadem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis
esse deditum. Ceteros pudeat, si qui ita se litteris
abdiderunt, ut nihil possint ex iis neque ad commu-
nem adferre fructum neque in aspectum lucemque
proferre; me autem quid pudeat, qui tot annos ita
vivo, indices, ut a nullius umquam me tempore aut
commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas
avocarit aut denique somnus retardarit? Quare quis 13
tandem me reprehendat, aut quis mihi iura suscenseat,
si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad
festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias
voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis
conceditur temporum, quantum alii tribunt tempe-
stivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum
pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda
sumpsero? Atque hoc eo mihi concedendum est
magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio
et facultas, quae quantacumque in me est, numquam
amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur,
illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte
hauriam, sentio. Nam, nisi multorum praeceptis 14
multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem nihil
esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque
honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus
corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse
ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac
tantas dimicationes atque in hos profligatorum homi-

num cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

7 Quæret quispiam: 'Quid? illi ipsi summi viri,
15 quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt?' Difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti
15 animo ac virtute fuisse sine doctrina et naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves extitisse fateor; etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam
sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc
20 contendo, cum ad naturam eximiam et inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri
16 viderunt, divinum hominem, Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem; qui profecto si nihil ad percipiendam colendamque virtutem
litteris adjuvarentur, numquam se ad earum studium
25 contulissent! Quodsi non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola pateretur, tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque
30 locorum; at haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfu-

gium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Quodsi ipsi haec neque attingere neque sensu nostro ⁽⁸⁾
⁵ gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam ¹⁷
 cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo ⁸
 agresti ac duro fuit, ut Rosci morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter
 excellentem artem ac venustatem videbatur omnino
¹⁰ mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum
 amorem sibi conciliarat a nobis omnibus; nos animorum
 incredibiles motus celeritatemque ingeniorum
 neglegemus? Quotiens ego hunc Archiam vidi, iudices, ¹⁸
 (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc
¹⁵ novo genere dicendi tam diligenter attenditis) quotiens
 ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum
 numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus,
 quae tum agerentur, dicere ex tempore, quotiens revocatum
 eandem rem dicere commutatis verbis atque
²⁰ sententiis! Quae vero accurate cogitateque scripsisset,
 ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem
 perveniret. Hunc ego non diligam, non admirer, non
 omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis
 hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum
²⁵ rerum studia ex doctrina et praeceptis et arte constare,
 poëtam natura ipsa valere et mentis viribus
 excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare
 suo iure noster ille Ennius 'sanctos' appellat poëtas,
 quod quasi deorum aliquo dono atque munere com-
³⁰ mendati nobis esse videantur. Sit igitur, iudices, ¹⁹
 sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae
 nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa
 et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes
 cantu flectuntur atque consistunt; nos instituti rebus
³⁵ optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum
 Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant,
 Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse

confirmant itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt, permulti alii praeterea pugnant inter se
 9 atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt; nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiabimus, praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? Nam et Cimbricas res adulescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia
 20 videbatur, iucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret: 'eius, a quo sua virtus
 optime praedicaretur.' Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae
 21 gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum et regiis quondam opibus et ipsa natura et regione vallatum, populi Romani exercitus
 eodem duce non maxima manu innumerabilis Armeniorum copias fudit, populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam; nostra semper feretur et
 praedicabitur L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis est, incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis, nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphi. Quae quorum ingeniis efferuntur, ab iis populi Romani fama cele-
 22 bratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse

constitutus ex marmore; cuius laudibus certe non solum ipse, qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In caelum huius proavus Cato tollitur; magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes
 5 denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui
 haec fecerat, Rudinum hominem maiores nostri in civitatem receperunt; nos hunc Heracliensem multis civitatibus expetitur, in hac autem legibus constitu-
 10 tum de nostra civitate eiciemus?

Nam, si quis minorem gloriae fructum putat ex
 Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus exiguis sane continentur.
 15 Quare, si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita
 20 gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset: 'O fortunate', inquit,
 25 'adulescens, qui tuae virtutis Homerum praekonem inveneris!' Et vere. Nam, nisi Ilias illa extitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theopha-
 30 nhem Mytilenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites dulcedine quadam gloriae commoti quasi participes eiusdem laudis magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Ro-
 35 manus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla cum Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc petentem

- repudiasset; quem nos in contione vidimus, cum ei libellum malus poëta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantum modo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tum vendebat, iubere ei praemium tribui, sed ea condicione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum tamen aures suas dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum: Trahimur omnes studio laudis, et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam in iis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt; in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Acci, amicissimi sui, carminibus templorum ac monimentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poëtarum salute abhorrere.
- Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit. Quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum

adhortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae; qua quidem detracta, iudices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitae curriculo et tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? Certe, si nihil ²⁹ animus praesentiret in posterum, et si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de ipsa vita dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. An ¹² ³⁰ vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt; consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo

spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero *sive* a meo sensu post mortem afutura est *sive*, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, ³¹ quem amicorum videtis comprobari cum dignitate, tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana,

verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum⁵ esse profitetur estque ex eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiat fidei, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videatur.

- 32 Quae de causa pro mea consuetudine breviter sim-¹⁰
pliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse om-
nibus; quae a forensi aliena iudicialique consuetudine
et de hominis ingenio et communiter de ipso studio
locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam
partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.¹⁵

M. TULLI CICERONIS PRO P. SESTIO ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS.

P. Sestius amicissimus familiarissimusque Ciceronis fuit in collegio tribunorum pl., qui fuerunt P. Lentulo Spinthere Q. Metello Nepote coss. [anno p. u. c. 697]. Obstinate igitur et is sese dediderat in consensum partis eius, qui dignitatem suam M. Tullio restituere gestiebant. Sed enim P. Clodio repugnante et conspiratam seditiose multitudinem congregante, ne quis isti ad revocandam Ciceronem daretur effectus, ad dimicationem usque processum est, ut P. Sestius gravissime et paene letaliter vulneratus necessario cogeretur etiam ipse armatorum manum gladiatoriam, quod Milo iam fecerat, adhibere praesidii scilicet gratia; sic enim potuit effici, ut actionem, quam pro Tullio instituerat, obtineret. Postquam tamen Cicero ab exilio rediit, accusare de vi P. Clodius Sestium coepit inmisso velut principe delationis M. Albinovano et testimonium dicente P. Vatinio, ut hoc praecipue crimini daret, quod supergressus civilem modum rogationem suam non aequitate persuaserit, sed armis obtinuerit. Cui opponetur huius modi a Cicerone defensio per qualitatem speciei duplicis Nam relativum hoc erit, iuste et merito habuisse armatorum praesidia P. Sestium, ut Clodianos impetus ab illa dimicatione, quam facere coeperat, submoveret. Illud vero ad compensationem refertur, pro bona causa et rei publicae necessaria, etiamsi armatos habuerit, impunitum esse debere, cum bene meritum de salute patriae civem restitui vellet omnium favente consensu. Hanc igitur eandem causam plurimi defenderunt, in quis fuit Q. Hortensius, M. Crassus, C. Licinius Calvus, partibus inter se distributis, quas in agendo tuerentur. Itaque Tullius ea peroravit, quae sibi fuerant explicanda, nec, ut plerique arbitrati sunt, extra causam vagatus est; quamvis enim sciamus . . .

multa Ciceronem vel iratum vel dolentem de passionibus suis ultra paene, quam res posceret, exaggerare solitum, tamen, quod hic proluxa quadam turbulentissimi temporis descriptione multum voluminis occupat, non mediocriter videtur ad praesens negotium pertinere. Ostendendae sunt enim P. Clodi seditiosae turbulentaeque illius temporis actiones et iniuriae, quas ipse Cicero perpeusus, et utilitates, quas in illius restitutione patria consecuta sit, ut recte ac necessario P. Sestius armatos habuisse videatur, propterea sit maxime praesentis criminis invidia liberandus. — Iudicio, cui praeerat M. Aemilius Scaurus praetor, P. Sestius absolutus est; v. epist. ad Q. fratrem II 4. 1.

- 1 Si quis antea, iudices, mirabatur, quid esset, quod
 1 pro tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperii nequaquam satis multi cives forti et magno animo invenirentur, qui auderent se et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, is hoc tempore miretur potius, si quem bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius quam rei publicae consulentem. 1 Nam ut omittatis de unius cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri potestis eos, 10 qui cum senatu, cum bonis omnibus rem publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico liberarint, maestos, sordidatos, reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantis; eos autem, qui omnia divina et humana violarint, vexarint, perturbarint, everterint, non solum alacris laetosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus periculum moliri, de se nihil timere. In quo cum multa sunt indigna, tam nihil minus est ferendum, quam quod iam non per latrones suos, non per homines 20 egestate et scelere perditos, sed per vos nobis, per optimos viros optimis civibus periculum inferre conantur et, quos lapidibus, quos ferro, quos facibus, quos vi, manu, copiis delere non potuerunt, hos vestra auctoritate, vestra religione, vestris sententiis se oppressuros arbitrantur. Ego autem, iudices, quoniam, qua 25

voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum, qui de me optime meriti sunt, beneficio esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellendis, iis potissimum vox haec serviat, quorum
 5 opera et mihi et vobis et populo Romano restituta est. 2
3

Et quamquam a Q. Hortensio, clarissimo viro atque eloquentissimo, causa est P. Sesti perorata nihilque ab eo praetermissum est, quod aut pro re publica conquerendum fuit aut pro reo disputandum,
 10 tamen adgrediar ad dicendum, ne mea propugnatio ei potissimum defuisse videatur, per quem est perfectum, ne ceteris civibus deesset. Atque ego sic statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo dicendi loco pietatis potius quam defensionis, que-
 15 rellae quam eloquentiae, doloris quam ingenii partis esse susceptas. Itaque si aut acrius egero aut libe-
 rius, quam qui ante me dixerunt, peto a vobis, ut tantum orationi meae concedatis, quantum et pio dolori et iustae iracundiae concedendum putetis. Nam
 20 neque officio coniunctior dolor ullus esse potest quam hic meus susceptus ex hominis de me optime meriti periculo, neque iracundia magis ulla laudanda est quam mea inflammata eorum scelere, qui cum omnibus meae salutis defensoribus bellum esse sibi gerendum iudica-
 25 verunt. Sed quoniam singulis criminibus ceteri re-
 sponderunt, dicam ego de omni statu P. Sesti, de genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili amore in bonos, de studio conservandae salutis com-
 30 munitis atque otii contendamque, si modo id consequi potero, ut in hac confusa atque universa defensione nihil a me, quod ad vestram quaestionem, nihil, quod ad reum, nihil, quod ad rem publicam pertineat, praeter-
 missum esse videatur. Et quoniam in gravissimis temporibus civitatis atque in ruinis eversae atque ad-
 35 flictae rei publicae P. Sesti tribunatus est a Fortuna ipsa collocatus, non adgrediar ad illa maxima atque amplissima, priusquam docuero, quibus initiis ac

fundamentis haec tantae summis in rebus laudes excitatae sint.

3
6 Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut plerique meministis, et sapiente et sancto et severo; qui cum tribunus pl. primus inter homines nobilissimos temporibus optimis factus esset, reliquis honoribus non tam uti voluit quam dignus videri. Eo auctore duxit honestissimi et spectatissimi viri, C. Albini, filiam, ex qua hic est puer et nupta iam filia. Duobus his gravissimae antiquitatis viris sic probatus fuit, ut utrique eorum et carus maxime et iucundus esset. Ademit Albino soceri nomen mors filiae, sed caritatem illius necessitudinis et benivolentiam non ademit. Hodie sic hunc diligit, ut vos facillime potestis ex hac vel adsiduitate eius vel sollicitudine et molestia iudicare. Duxit uxorem patre vivo optimi et calamitosissimi viri filiam, L. Scipionis. Clara in hoc P. Sesti pietas extitit et omnibus grata, quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum vestigiis stare oportebat, et ad eum filiam eius adduxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non omnem, at aliquam partem maeroris sui deponeret, et maximis praeterea adsiduisque officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit. Possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali in eo magistratu apstinentia; sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit, haec minora relinquere hortatur. Quaestor hic C. Antoni, collegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus. Impedior non nullius officii, ut ego interpreter, religione, quo minus exponam, quam multa P. Sestius, cum esset cum collega meo, senserit, ad me detulerit, quanto ante providerit. Atque ego de Antonio nihil dico praeter unum, numquam

illum illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium nec propriam non nullorum de ipso suspicionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse. In quo collega sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sesti esse debet, qui ita suum consulem observavit, ut et illi quaestor bonus et bonis omnibus optimus civis videretur.

Idem, cum illa coniuratio ex latebris atque ex tenebris erupisset palamque armata volitaret, venit cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas belli oportunitates ab illa impia et scelerata manu temptari suspicabamur; C. Mevulanum, tribunum militum Antoni, Capua praecipitem eiecit, hominem perditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici partibus in illa coniuratione versatum. Idemque C. Marcellum, cum is non Capuam solum venisset, verum etiam se quasi armorum studio in maximam familiam coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit. Quae de causa et tum conventus ille Capuae, qui propter salutem illius urbis consulatu conservatam meo meo unum patronum adoptavit, huic apud me P. Sestio maximas gratias egit, et hoc tempore eidem homines nomine commutato coloni decurionesque, fortissimi atque optimi viri, beneficium P. Sesti testimonio declarant, periculum decreto suo deprecantur. Recita, quaeso, L. Sesti, quid decrerint Capuae decuriones, ut iam puerilis tua vox possit aliquid significare inimicis vestris, quidnam, cum se conroborent, effectura esse videatur. *DECURIONUM DECRETA.* Non recito decretum officio aliquo expressum vicinitatis aut clientelae aut hospitii publici aut ambitionis aut commendationis gratia, sed recito memoriam perfuncti periculi, praedicationem amplissimi beneficii, vocem officii praesentis, testimonium praeteriti temporis. Atque illis

temporibus eisdem, cum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus atque omnes boni, deprehen-
sis atque oppressis domesticis hostibus me duce, ex
periculis maximis extraxissent, ego litteris P. Sestium
Capua arcessivi cum illo exercitu, quem tum secum
habebat. Quibus hic litteris lectis ad urbem con-
festim incredibili celeritate advolavit. Atque ut illius
temporis atrocitatem recordari possitis, audite litteras
et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogitatio-
nem excitate. LITTERAE CICERONIS CONSULIS.

- 5 Hoc adventu P. Sesti, tribunorum pl. novorum,
qui tum extremis diebus consulatus mei, res eas, quas
gesseram, vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis
12 impetus et conatus sunt retardati. Ac posteaquam
est intellectum M. Catone tribuno pl., fortissimo
atque optimo civi, rem publicam defendente per se
ipsum senatum populumque Romanum sine militum
praesidio tueri facile maiestate sua dignitatem eorum,
qui salutem communem periculo suo defendissent,
Sestius cum illo exercitu summa celeritate C. Antonium
consecutus est. Hic ego quid praedicem, quibus hic
rebus consulem quaestor ad rem gerendam excitavit,
quos stimulos admoverit homini studioso fortasse
victoriae, sed tamen nimium communem Martem belli
casumque metuenti? Longum est ea dicere, sed hoc
breve dicam: Si M. Petrei non excellens animus et
amor rei publicae, non praestans in re publica virtus,
non summa auctoritas apud milites, non mirificus
usus in re militari extitisset, neque adiutor ei P.
Sestius ad excitandum Antonium, cohortandum, accu-
sandum, impellendum fuisset, datus illo in bello esset
hiemi locus, neque umquam Catilina, cum e pruina
Appennini atque e nivibus illis emersisset atque aesta-
tem integram nactus Italiae callis et pastorum sta-
bula praecoccupare coepisset, sine multo sanguine ac
sine totius Italiae vastitate miserrima concidisset.
13 Hunc igitur animum adtulit ad tribunatum P. Sestius,

ut quaesturam Macedoniae relinquam et aliquando ad haec propiora veniam. Quamquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad exigui praedicationem temporis, sed fixa ad memoriam illius provinciae sempiternam; verum haec ita praeteramus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus; ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum ⁶ vocat et quodam modo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus.

De quo quidem tribunatu ita dictum est a Q. ⁽⁶⁾ ₁₄ Hortensio, ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam iuventuti rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere. Sed tamen, quoniam tribunatus totus P. Sesti nihil aliud nisi meum nomen causamque sustinuit, necessario mihi de isdem rebus esse arbitror si non ¹⁴ ₁₄ suptilius disputandum, at certe dolentius deplorandum. Qua in oratione si asperius in quosdam homines invehi vellem, quis non concederet, ut eos, quorum sceleris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem? Sed agam moderate et huius potius temporis serviam quam dolori meo; si qui occulte a salute nostra dissentiunt, lateant; si qui fecerunt aliquid aliquando atque eidem nunc tacent et quiescunt, nos quoque simus oblit; si qui se offerunt, insectantur, quoad ferri poterunt, perferemus, neque quemquam offendet oratio mea, nisi qui se ita optulerit, ut in eum non invasisse, sed incucurrisse videamur.

Sed necesse est, antequam de tribunatu P. Sesti ¹⁵ dicere incipiam, me totum superioris anni rei publicae naufragium exponere, in quo colligendo ac reficienda salute communi omnia reperientur P. Sesti facta, dicta, consilia versata. † Fuerat ille annus tam in re ⁷ publica, iudices, cum in magno motu et multorum timore intentus est arcus in me unum, sicut vulgo

ignari rerum loquebantur, re quidem vera in univer-
 sam rem publicam traductione ad plebem furibundi
 hominis ac perditī, mihi iratī, sed multo acrius otii
 et communis salutis inimici. Hunc vir clarissimus
 mihiq̄ue multis repugnantibus amicissimus, Cn. Pom-
 peius, omni cautione, foedere, execratione devinxerat
 nihil in tribunatu contra me esse facturum. Quod
 ille nefarius ex omnium scelerum colluvione natus
 parum se foedus violaturum arbitratus est, nisi ipsum
 cautorem alieni periculi suis propriis periculis ter-
 16 ruisset. Hanc taetram immanemque beluam vinctam
 auspiciis, alligatam more maiorum, constrictam legum
 sacratarum catenis solvit subito lege curiata consul
 vel, ut ego arbitror, exoratus vel, ut non nemo puta-
 bat, mihi iratus, ignarus quidem certe et imprudens
 17 inpendentiam tantorum scelerum et malorum. Qui
 tribunus pl. felix in evertenda re publica fuit nullis
 suis nervis (qui enim in eius modi vita nervi esse
 potuerunt hominis fraternis flagitiis, sororiis stupris,
 18 omni inaudita libidine exsanguis?); sed fuit profecto
 quaedam illa rei publicae fortuna fatalis, ut ille cae-
 cus atque amens tribunus pl. nancisceretur — quid
 dicam? consules? Hocine ut ego nomine appellem
 eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis,
 hostes bonorum omnium, qui ad delendum senatum,
 affligendum equestrem ordinem, extinguenda omnia
 iura atque instituta maiorum se illis fascibus ceteris-
 que insignibus summi honoris atque imperii ornatos
 esse arbitrabantur? Quorum, per deos immortales!
 si nondum scelera vulneraque inusta rei publicae
 19 vultis recordari, vultum atque incessum animis in-
 tuemini; facilius eorum facta occurrent mentibus
 18 vestris, si ora ipsa oculis proposueritis. Alter un-
 guentis affluens, calamistrata coma, despiciens con-
 scios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae,
 puteali et faeneratorum gregibus inflatus, a quibus
 compulsus olim, ne in Scyllaeo illo aeris alieni tam-

quam [in] fretu ad columnam adhaeresceret, in tribu-
 natus portum perfugerat, contemnebat equites Roma-
 nos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque
 ab iis se ereptum, ne de ambitu causam diceret, prae-
 5 dicabat, ab isdemque se etiam invito senatu provinciam
 sperare dicebat; eamque nisi adeptus esset, se ingo-
 lumem nullo modo fore arbitrabatur. Alter, 8 di 19
 boni! quam taeter incedebat, quam truculentus, quam
 terribilis aspectu! Unum aliquem te ex barbatis illis,
 10 exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, co-
 lumen rei publicae diceres intueri. Vestitus aspere
 nostra hac purpura plebeia ac paene fusca, capillo
 ita horrido, ut Capua, (in qua ipsa tum imaginis
 ornandae causa duumviratum gerebat,) Seplasia sub-
 15 laturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam,
 quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei
 publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo,
 tanta contractio frontis, ut illo supercilio, annus ille
 niti tamquam *vade* videretur. Erat hic omnium sermo: 20
 20 'Est tamen rei publicae magnum firmumque subsidium;
 habeo, quem opponam labi illi atque caeno; vultu me-
 dius fidius collegae sui libidinem levitatemque franget;
 habebit senatus in hunc annum, quem sequatur; non
 deerit auctor et dux bonis.' Mihi denique homines
 25 praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra
 tribunum pl. furiosum et audacem cum amicum et
 adfinem, tum etiam fortem et gravem consulem.

Atque eorum alter fefellit neminem. Quis enim 9
 clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publi-
 30 cae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbi-
 traretur hominem emersum subito ex diuturnis tene-
 bris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis
 adulteriisque confectum, cum is praeter spem in altis-
 35 simo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo
 tempestatem independentem intueri temulentus, sed ne
 lucem quidem insolitam aspicere posset? Alter multos 21
 plane in omnis partis fefellit. Erat enim hominum

opiniononi nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, com-
 mendatus. Omnes boni semper nobilitati favemus, et
 quia utile est rei publicae nobiles homines esse dignos
 maioribus suis, et quia valet apud nos clarorum ho-
 minum et bene de re publica meritorum memoria
 etiam mortuorum. Quia tristem semper, quia taci-
 turnum, quia subhorridum atque incultum videbant,
 et quod erat eo nomine, ut ingenerata familiae fruga-
 litas videretur, favebant, gaudebant et ad integritatem
 maiorum spe sua hominem vocabant materni generis
 obliti. Ego autem (vere dicam, iudices) tantum esse
 in homine sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse
 cum re publica sensi, numquam putavi; nequam esse
 hominem et levem et falsa opinione [errore] hominum
 ab adolescentia commendatum sciebam. Etenim ani-
 mus eius vultu, flagitia paritibus tegebantur; sed
 haec opstructio nec diuturna est neque obducta ita,
 ut curiosis oculis perspicere non possit. Videbamus
 genus vitae, desidium, inertiam; inclusas eius libidines,
 qui paulo propius accesserant, intuebantur; denique
 etiam sermo nobis ansas dabat, quibus reconditos
 eius sensus tenere possemus. Laudabat homo doctus
 philosophos nescio quos neque eorum tamen nomina
 poterat dicere, sed tamen eos laudabat maxime, qui
 dicuntur praeter ceteros esse auctores et laudatores
 voluptatis; cuius et quo tempore et quo modo, non
 quaerebat, verbum ipsum omnibus animi et corporis
 partibus devorarat; eosdemque praeclare dicere aiebat
 sapientis omnia sua causa facere, rem publicam ca-
 pessere hominem bene sanum non oportere, nihil esse
 praestabilius otiosa vita plena et conferta voluptati-
 bus; eos autem, qui dicerent dignitati esse servien-
 dum, rei publicae consulendum, officii rationem in
 omni vita, non commodi esse ducendam, adeunda pro
 patria pericula, vulnera excipienda, mortem oppeten-
 dam, vaticinari atque insanire dicebat. Ex his assi-
 duis eius cotidianisque sermonibus, et quod videbam,

quibuscum hominibus in interiore parte aedium viveret, et quod ita domus ipsa fumabat, ut multa eius † sermonis indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil ab illis nugis esse expectandum, mali quidem certe nihil
 5 pertimescendum. Sed ita est, iudices: Ut, si gladium parvo puero aut si inbecillo seni aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat, sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa et ferri viribus vulnerare, sic, cum hominibus enervatis
 10 atque exsanguibus consulatus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere neminem unquam potuissent, ii summi imperii nomine armati nudatam rem publicam contrucidaverunt. Foedus fecerunt cum tribuno pl. palam, ut ab eo provincias acciperent,
 15 quas ipsi vellent, exercitum et pecuniam, quantam vellent, ea lege, si ipsi prius tribuno pl. afflictam et constrictam rem publicam tradidissent. Id autem foedus meo sanguine ictum sanciri posse dicebant. Qua re patefacta (neque enim dissimulari tantum
 20 scelus poterat nec latere) promulgantur uno eodemque tempore rogationes ab eodem tribuno de mea perniciē et de provinciis consulum nominatim.

Hic tum senatus sollicitus, vos, equites Romani, excitati, Italia cuncta permota, omnes denique omnium
 25 generum atque ordinum cives, summae rei publicae, a consulibus atque a summo imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, cum illi soli essent praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbines, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent,
 30 sed eam nimium tarde concidere maererent. Flagitabatur ab iis cotidie cum querellis bonorum omnium, tum etiam precibus senatus, ut meam causam susci- perent, agerent aliquid, denique ad senatum referrent; non modo negando, sed etiam inridendo amplissimum
 35 quemque illius ordinis insequabantur. Hic subito cum incredibilis in Capitolium multitudo ex tota urbe cunctaque Italia convenisset, vestem mutandam omnes

meque iam omni ratione privato consilio, quoniam
 publicis ducibus res publica careret, defendendum
 putarunt. Erat eodem tempore senatus in aede Con-
 cordiae, quod ipsum templum repraesentabat memo-
 riam consulatus mei, cum flens universus ordo cin-
cinnatum consulem orabat; nam alter ille horridus et
 severus consulto se domi continebat. Qua tum super-
 bia caenum illud ac labes amplissimi ordinis preces
 et clarissimorum civium lacrimas repudiavit, me ipsum
 ut contempsit helluo patriae! nam quid ego 'patri-
 monii' dicam, quod ille tum, † qua quaestum faceret,
 amisit? Venistis ad senatum vos, inquam, equites
 Romani et omnes boni veste mutata vosque pro meo
 capite ad pedes lenonis impurissimi proiecistis; cum
 vestris precibus ab latrone illo repudiatis vir incre-
 dibili fide, magnitudine animi, constantia, L. Ninnius,
 ad senatum de re publica rettulit, senatusque frequens
 vestem pro mea salute mutandam censuit.

O diem illum, iudices, funestum senatui bonisque
 omnibus, rei publicae luctuosum, mihi ad domesticum
 maerorem gravem, ad posteritatis memoriam glorio-
 sum! Quid enim quisquam potest ex omni memoria
 sumere inlustrius quam pro uno cive et bonos omnis
 privato consensu et universum senatum publico con-
 silio mutasse vestem? quae quidem tum mutatio non
 deprecationis causa est facta, sed luctus. Quem enim
 deprecari, cum omnes essent sordidati, cumque hoc
 satis esset signi esse inprobum, qui mutata veste non
 esset? Hac mutatione vestis facta tanto in luctu
 civitatis, omitto quid ille tribunus omnium rerum
 divinarum humanarumque praedo fecerit, qui adesse
 nobilissimos adolescentes, honestissimos equites Ro-
 manos, deprecatores salutis meae iusserit, eosque ope-
 rarum suarum gladiis et lapidibus obiecerit; de con-
 sulibus loquor, quorum fide res publica niti debuit.
 Exanimatus evolat ex senatu non minus perturbato
 animo atque voltu, quam si annis ante paucis in

creditorum conventum incidisset; advocat contionem, habet orationem talem consul, qualem numquam Catilina victor habuisset: errare homines, si etiam tum senatum aliquid in re publica posse arbitrarentur; equites vero Romanos daturos illius diei poenas, quo me consule cum gladiis in clivo Capitolino fuissent; venisse tempus iis, qui in timore fuissent (coniuratos videlicet dicebat), ulciscendi sui. Si dixisset haec solum, omni supplicio esset dignus; nam oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam labefactare; quid fecerit, videte. L. Lamiam, qui cum me ipsum pro summa familiaritate, quae mihi cum patre eius erat, unice diligebat, tum pro re publica vel mortem oppetere cupiebat, in contione relegavit edixitque, ut ab urbe abesset milia passuum ducenta, quod esset ausus pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro re publica deprecari.

Quid hoc homine facias aut quo civem inopportuno aut quo potius hostem tam sceleratum reserves? qui, ut omittam cetera, quae sunt ei cum conlega inmani impuroque coniuncta atque communia, hoc unum habet proprium, ut ex urbe expulerit, relegarit non dico equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum virum, non amicissimum rei publicae civem, non illo ipso tempore una cum senatu et cum bonis omnibus easum amici reique publicae lugentem, sed civem Romanum sine ullo iudicio ut edicto ex patria consul eiecerit. Nihil acerbius socii et Latini ferre soliti sunt quam se, id quod perraro accidit, ex urbe exire a consulibus iuberi. Atque illis tum erat reditus in suas civitates ad suos Lares familiaris, et in illo communi incommodo nulla in quemquam propria ignominia nominatim cadebat. Hoc vero quid est? exterminabit cives Romanos edicto consul a suis dis penatibus, expellet ex patria, deliget, quem volet, damnabit atque eiciet nominatim? Hic si umquam vos eos, qui nunc estis, in re publica fore putasset, si denique

imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquom credidisset, umquam ausus esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum preces aspernari, civium denique omnium novis et inauditis edictis ius libertatemque pervertere?

31 Etsi me attentissimis animis summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor, ne quis forte vestrum miretur, quid haec mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit, aut quid ad P. Sesti causam eorum, qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt, delicta pertineant. Mihi autem hoc propositum est ostendere, omnia consilia P. Sesti mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut afflictæ et perditæ rei publicæ, quantum posset, mederetur. Ac si in exponendis vulneribus illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote. Nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse rei publicæ vulnus iudicastis, et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine; qui cum omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit, necesse est meam causam præteriti temporis cum huius præsentis defensione esse coniunctam.

14
32 Erat igitur in luctu senatus; squalibat civitas, pu-
blico consilio veste mutata; nullum erat Italiae muni-
cipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae
societas vectigalium, nullum collegium aut concilium
aut omnino aliquod commune consilium, quod tum
non honorificentissime de mea salute decrevisset: cum
subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum
senatores redirent. Quis unquam consul senatum
ipsius decretis parere prohibuit, quis tyrannus mise-
ros lugere vetuit? Parumne est, Piso, ut omittam
Gabinium, quod tantum homines fefellisti, ut neg-
legeres auctoritatem senatus, optumi cuiusque con-
silia contemneres, rem publicam proderes, consulare
nomen adfligeres? etiamne edicere audeas, ne mac-
-lerent homines meam, suam, rei publicae calamita-
tem, ne hunc suum dolorem veste significarent?

Sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit, qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut ceteris supplicare? Quid? sua sponte homines in amicorum
 8 periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso, nemone mutabit? ne isti quidem, quos legatos (non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi) tute legasti? Ergo hominis desperati et proditoris rei publicae casum lugebunt
 10 fortasse, qui volent; civis florentissimi benivolentia honorum et optime de salute patriae meriti periculum coniunctum cum periculo civitatis lugere senatui non licebit? Eidemque consules, si appellandi sunt consules, quos nemo est quin (non modo ex memoria,
 15 sed etiam ex fastis) evellendos putet, pacto iam foedere provinciarum producti in circo Flaminio in contionem ab illa furia ac peste patriae maximo cum gemitu vestro illa omnia, quae tum contra me contraque rem publicam agebantur, voce ac sententia sua
 20 comprobaverunt. Isdemque consulibus sedentibus atque 15 inspectantibus lata lex est, NE AUSPICIA VALERENT, NE QUIS OBNUNTIARET, NE QUIS LEGI INTERCEDERET, UT OMNIBUS FASTIS DIEBUS LEGEM FERRI LICERET, UT LEX AELIA, LEX FUFIA NE VALERET; qua una
 25 rogatione quis est qui non intellegat universam rem publicam esse deletam? Isdemque consulibus inspe-
 30 ctantibus servorum dilectus habebatur pro tribunali Aurelio nomine collegiorum, cum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur, ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem incitarentur. Isdemque consulibus arma in templum Castoris palam comportabantur, gradus eiusdem templi tollebantur, armati homines forum et contiones tenebant, caedes lapidationesque fiebant, nullus erat senatus, nihil reliqui
 35 magistratus, unus omnem omnium potestatem armis et latrociniis possidebat non aliqua vi sua, sed, cum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset,

- insultabat, dominabatur, aliis pollicebatur, terrore ac metu multos, pluris etiam spe et promissis tenebat.
- 35 Quae cum essent eius modi, iudices, cum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostes haberet, equester ordo reus a consulis citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur, cum omnes urbem 10 nondum excisam et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus: tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissimus; sed me alii metus atque aliae curae suspicionesque moverunt.
- 16 Exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem facti et consilii mei neque huic vestro, tanto studio audiendi nec vero huic tantae multitudini, 15 (quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit) deero. Nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, 20 tam parato populo, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita, cessi tribuni pl., (despicatissimi hominis,) furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertinui, nimium me timidum,
- 37 nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. Quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes boni probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta 25 susceperat. Ad suam enim quandam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae spiritus 30 sumpserat, cum unus in legem per vim latam iurare noluerat; denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. Erat autem res ei cum exercitu C. Mari invicto, habebat inimicum C. Marium, conservatorem 35 patriae, sextum iam illum consulatum gerentem; res erat cum L. Saturnino, iterum tribuno pl., vigilante.

homine et in causa populari si non moderate, at certe populariter abstinenterque versato. Cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor multis et fortibus civibus rem publicam orbaret.

5 Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, 38 cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque susceperant. Eas res gesseram, quarum non unus auctor, sed dux omnium voluntatis fuisset, quaeque non modo ad singularem meam gloriam, sed ad com-

10 munem salutem omnium civium et prope gentium pertinerent; ea condicione gesseram, ut meum factum semper omnes praestare tuerique deberent. Erat autem 17 mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis;

15 habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem subsidiumque patriae, sed duo inportuna pro-
digia, quos egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos improbitas tribuno pl. constrictos addixerat; nec mihi erat res cum Saturnino, qui 39

20 quod a se quaestore Ostiensi per ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M. Scaurum, rem frumentariam tralatam sciebat, dolorem suum magna contentione animi persequabatur, sed cum scurrarum
locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stupro-
rum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum sicario, cum latrone: quos homines si, id quod facile factu fuit, et quod fieri debuit, quodque a me optimi et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem, non verebar, ne quis aut vim vi depulsam reprehenderet aut perditorum civium vel potius domesticorum hostium mortem maereret. Sed me illa moverunt: Omnibus in contionibus illa furia clamabat se, quae faceret contra salutem meam, facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro mihi et nunc et, quoad

35 licuit, amicissimo. M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, vir fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus esse meis fortunis

temeritarius = fur d'admir d'audace
 rtum-i = supran
 rius = superius, autior, qm.

adulter = adulter
 scurae = scurae

praedicabatur; C. Caesar, qui a me nullo meo merito
 alienus esse debebat, inimicissimus esse meae salutis
 40 ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. His se
 tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus
 in re gerenda esse usurum dicebat; ex quibus unum
 habere exercitum in Italia maximum, duo, qui privati
 tum essent, et Romae esse et parare, si vellent, exerci-
 tum posse idque facturos esse dicebat. Nec mihi
 ille iudicium populi nec legitimam aliquam conten-
 tionem nec disceptationem aut causae dictionem, sed
 vim, arma, exercitus, imperatores, castra denuntiabat.
 18 Quid ergo? inimici oratio, vana praesertim, tam im-
 probe in clarissimos viros coniecta me movit? Me
 vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas, in quos
 illa oratio tam improba conferebatur; qui tum quam-
 quam ob alias causas tacebant, tamen hominibus
 omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando con-
 fiteri videbantur. Illi autem aliquo tum timore per-
 territi, quod acta illa atque omnis res anni superioris
 labefactari a praetoribus, infirmari a senatu atque a
 principibus civitatis putabant, tribunum popularem a
 se alienare nolebant suaeque sibi propiora esse peri-
 41 cula quam mea loquebantur. Sed tamen et Crassus
 a consulibus meam causam suscipiendam esse dicebat,
 et eorum fidem Pompeius implorabat neque se priva-
 tum publice susceptae causae defuturum esse dicebat;
 quem virum studiosum mei, cupidissimum rei publicae
 conservandae domi meae certi homines ad eam rem
 positi monuerunt, ut esset cautior, eiusque vitae a
 me insidias apud me domi positas esse dixerunt,
 atque hanc eius suspensionem alii litteris mittendis,
 alii nuntiis, alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, cum
 a me certe nihil timeret, ab illis, ne quid meo no-
 mine molirentur, sibi cavendum putaret. Ipse autem
 Caesar, quem maxime homines ignari veritatis mihi
 esse iratum putabant, erat ad portas, erat cum im-
 perio; erat in Italia eius exercitus, inque eo exer-

citu ipsius tribuni pl. inimici mei fratrem praefecerat.

Haec ergo cum viderem (neque enim erant occulta), senatum, sine quo civitas stare non posset, omnino de civitate esse sublatum, consules, qui duces publici consilii esse deberent, perfecisse, ut per ipsos publicum consilium funditus tolleretur, eos, qui plurimum possent, opponi omnibus contionibus falso, sed formidolose tamen auctores ad perniciem meam, contiones haberi cotidie contra me, vocem pro me ac pro re publica neminem mittere, intenta signa legionum existimari cervicibus ac bonis vestris falso, sed putari tamen, coniuratorum copias veteres et effusam illam ac dissipatam Catilinae infortunam manum novo duce et insperata commutatione rerum esse renovatam: haec cum viderem, quid agerem, iudices? Scio enim tum non mihi vestrum studium, sed meum prope vestro defuisse. Contenderem contra tribunum pl. privatus armis? Vicissent improbos boni, fortes inertis; interfectus esset is, qui hac una medicina sola potuit a rei publicae peste depelli; quid deinde? quis reliqua praestaret? cui denique erat dubium, quin ille sanguis tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus, consules ultores et defensores esset habiturus? cum quidam in contione dixisset aut mihi semel pereundum aut bis esse vincendum. Quid erat bis vincere? Id profecto, ut, cum amentissimo tribuno pl. si decertassem, cum consulibus ceterisque eius ultoribus dimicarem. Ego vero, vel si pereundum fuisset ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui inposuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem quam bis vincere. Erat enim illa altera eius modi contentio, ut neque victi neque victores rem publicam tenere possemus. Quid, si in prima contentione vi tribunicia victus in foro cum multis bonis viris concidissem? Senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate delerant; ad arma vocassent, qui ne vestitu

expansion

δημόσιον καὶ νεώτερον βίβλιον ἔχει

quidem defendi rem publicam ^{51. 10 = 40. 10} sissent; a tribuno pl.
 post interitum *meum* dissedissent, qui eandem horam
 meae pestis et suorum praemiorum esse voluissent.
 20 Unum [enim] mihi restabat illud, quod forsitan non
 45 nemo vir fortis et acris animi magnique dixerit:
 'Restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses.'
 De quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates
 patriique dei, me vestrarum sedum templorumque
 causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi
 semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque
 fugisse. Etenim, si mihi in aliqua nave cum meis
 amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex
 multis locis praedones classibus eam navem se oppres-
 suros minitarentur, nisi me unum sibi dedidissent, si
 id vectores negarent ac mecum simul interire quam
 13 me tradere hostibus mallerent, iecissem ipse me potius
 in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos mei
 tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in
 46 magnum vitae discrimen adducerem. Cum vero in
 hanc rei publicae navem ereptis senatui gubernaculis
 20 fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac dis-
 cordiarum armatae tot classes, nisi ego essem unus
 deditus, incursum viderentur, cum proscriptio, caedes,
 direptio denuntiaretur, cum alii me suspitione periculi
 sui non defenderent, alii vetere odio bonorum inci-
 25 tarentur, alii inviderent, alii obstare sibi me arbi-
 trarentur, alii ulcisci dolorem aliquem suum vellent,
 alii rem ipsam publicam atque hunc bonorum statum
 otiumque odissent et ob hasce causas tot tamque
 varias, me unum deposcerent, depugnarem potius cum
 30 summo non dicam exitio, sed periculo certe vestro
 liberorumque vestrorum quam [non] id, quod omnibus
 impendebat, unus pro omnibus susciperem ac subirem?
 21 'Victi essent improbi.' At cives, at ab eo privato
 47 armato, qui sine armis etiam consul rem publicam
 conservarat. Sin victi essent boni, qui superessent?
 nonne ad servos videtis rem publicam venturam fuisse?

An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo appetenda? Quid tum? mortemne fugiebam? An erat res ulla, quam mihi magis optandam putarem? aut ego illas res tantas in tanta improborum multitudine cum gerebam, non mihi mors, non exilium ob oculos versabatur? non haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda canebantur? An erat mihi in tanto luctu meorum, tanta diiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? nihil audieram, nihil videram, nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram, nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum; cum esset omnibus definita mors, optandum esse, ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata quam reservata naturae videretur? nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restringi, alii autem tum maxime mentes sapientium ac fortium virorum, cum ex corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu, alterum etiam optandum, meliore esse sensu. Denique, 48 cum omnia semper ad dignitatem rettulissem nec sine ea quicquam expetendum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam virgines Athenis regis, opinor, Erechthei filiae pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem? praesertim cum eius essem civitatis, ex qua C. Mucius solus in castra Porseinae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset; ex qua P. Decius primum pater, post aliquot annos, patria virtute praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute acie populi Romani victoriaque devovisset; ex qua innumerales alii partim adipiscendae laudis, partim vitandae turpitudinis causa, mortem in variis bellis aequissimis animis appetissent; in qua civitate ipse

meminissem patrem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam exhausisse, qua mortem saepe hostibus optulisset.

22 Haec ego et multa alia cogitans hoc videbam, si
49 causam publicam mea mors peremisset, neminem unquam fore, qui auderet suscipere contra improbos civis salutem rei publicae. Itaque, non solum si vi interissem, sed etiam si morbo extinctus essem, fore putabam ut exemplum rei publicae conservandae mecum simul interiret. Quis enim unquam me a senatu populoque Romano tanto omnium bonorum studio non restituto, quod certe, si essem interfectus, accidere non potuisset, ullam rei publicae partem cum sua minima invidia auderet attingere? Servavi igitur rem publicam discessu meo, iudices; caedem a vobis liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo dolore luctuque depuli et unus bis rem publicam servavi, semel gloria, iterum aerumna mea. Neque enim in hoc me hominem esse infitiabor unquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidissima coniuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu sine dolore caruisse glorier. Quod si fecissem, quod a me beneficium haberetis, cum pro vobis ea, quae mihi essent vilia, reliquisset? Hoc meo quidem animo, summi in patriam amoris mei signum esse debet certissimum, quod, cum abesse ab ea sine summo dolore non possem, hunc me perpeti quam illam labefactari ab improbis malui. Memineram, iudices, divinum illum virum atque ex isdem quibus nos radicibus natum ad salutem huius imperii, C. Marium, summa senectute, cum vim prope iustorum armorum profugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum, deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnensium misericordiam confugisse, inde navigio perparvo, cum omnis portus terrasque fugeret, in oras Africae desertissimas pervenisse. Atque ille vitam suam, ne inultus esset,

ad incertissimam spem et ad rei publicae fatum reser-
 vavit; ego, qui, (quem ad modum multi in senatu me
 apse) dixerunt, periculo rei publicae vivebam, quique
 ob eam causam consularibus litteris de senatus sen-
 5 tentia exteris nationibus commendabar, nonne, si meam
 vitam deseruissem, rem publicam prodidissem? in qua
 quidem nunc me restituto vivit mecum simul exem-
 plum fidei publicae. Quod si immortale retinetur, quis
 non intellegit immortalem hanc civitatem futuram?
 10 Nam externa bella regum, gentium, nationum iam
 pridem ita extincta sunt, ut praeclare cum iis agamus,
 quos pacatos esse patiamur; denique ex bellica victoria
 non fere quemquam est invidia civium consecuta; do-
 mesticis malis et audacium civium consiliis saepe est
 15 resistendum, eorumque periculorum est in re publica
 retinenda medicina; quam omnem, iudices, perdidissetis,
 si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui
 de me declarandi potestas esset erepta. Quare moneo
 vos, adulescentes, atque hoc meo iure praecipio, qui
 20 dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam spectatis,
 ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem publicam
 contra improbos civis defendendam vocabit, segniores
 sitis et recordatione mei casus a consiliis fortibus
 refugiatis. Primum non est periculum, ne quis um-
 25 quam incidat in eius modi consules, praesertim si erit
 iis id, quod debetur, persolutum. Deinde numquam
 iam, ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio
 bonorum se oppugnare rem publicam dicet illis ta-
 centibus nec armati exercitus terrorem opponet to-
 30 gatis; neque erit iusta causa ad portas sedenti impe-
 ratori, quare suum terrorem falso iactari opponique
 patiatur. Numquam denique erit tam oppressus se-
 natus, ut ei ne supplicandi quidem ac lugendi sit
 potestas, tam captus equester ordo, ut equites Romani
 35 a consule relegentur. Quae cum omnia atque etiam
 multo alia maiora, quae consulto praetereo, accidissent,
 videtis me tamen in meam pristinam dignitatem brevi

tempore doloris interiecto rei publicae voce esse revocatum.

24 Sed ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni
53 est oratione propositum, omnibus malis illo anno
scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, cum ego me e complexu patriae conspectuque vestro eripuissem et metu vestri periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis minisque cessissem patriamque, (quae mihi erat carissima, propter ipsius patriae caritatem) reliquissem, cum meum illum casum tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homines, sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum, nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet: illo, inquam, ipso die — die dico, immo hora atque etiam pulcro temporis eodem mihi rei publicae perniciēs, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. Pro dei immortales custodes et conservatores huius urbis atque imperii, quatenus illa in re publica monstra, quae scelera vidistis! Civis erat expulsus is, qui rem publicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine. Erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato; lex erat lata vastato ac relicto foro et sicariis servisque tradito, et ea lex, quae ut ne ferretur, senatus fuerat veste mutata. Hac tanta perturbatione civitatis ne noctem quidem consules inter meum interitum et suam praedam interesse passi sunt; statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advolaverunt. Omitto gratulationes, epulas, partitionem aerarii, beneficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu omnium; vexabatur uxor mea, liberi ad necem quaerebantur, gener, et Piso gener, a Pisonis consulis pedibus supplex reiciebatur, bona diripiebantur eaque ad consules deferiebantur, domus

ardebat in Palatio; consules epulabantur. Quodsi meis incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius
 6 anni pestes recordamini (sic enim facillime perspi-
 55 cietis, quantam vim omnium remediorum a magistrati-
 bus proximis res publica desiderarit), legum multitu-
 dinem cum earum, quae latae sunt, tum vero quae
 promulgatae fuerunt. Nam latae quidem sunt con-
 10 sulibus illis — tacentibus dicam? immo vero etiam ad-
 probantibus, ut censoria notio et gravissimum iudi-
 cium sanctissimi magistratus de re publica tolleretur,
 ut collegia non modo illa vetera contra senatus con-
 sultum restituerentur, sed ab uno gladiatore innu-
 15 merabilia alia nova conscriberentur, ut remissis senis
 et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur,
 ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem
 publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur et
 uni helluoni bis de eadem re deliberandi et rogata
 20 lege potestas per novam legem fieret provinciae commu-
 tandae.

Mitto eam legem, quae omnia iura religionum,
 26 auspiorum, potestatum, omnis leges, quae sunt de
 iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione
 25 delevit, mitto omnem domesticam labem; etiam ex-
 teras nationes illius anni furore conquassatas vide-
 bamus. Lege tribunicia Matris Magnae Pessinuntius
 ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est fa-
 numque sanctissimarum atque antiquissimarum re-
 30 ligionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro
 homini atque indigno illa religione, praesertim cum
 eam sibi ille non colendi, sed violandi causa adpe-
 tisset; appellati reges a populo, qui id numquam ne
 a senatu quidem postulassent, reducti exules Byzan-
 35 tium condemnati tum, cum indemnati cives e civitate
 eiciebantur. Rex Ptolomaeus, qui si nondum erat
 ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater

eius regis, qui cum esset in eadem causa, iam erat a senatu honorem istum consecutus, erat eodem genere eisdemque maioribus, eadem vetustate societatis, denique erat rex si nondum socius, at non hostis; pacatus quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno atque avito regali otio perfruebatur —: de hoc nihil cogitante, nihil suspicante eisdem operis suffragium ferentibus est rogatum, ut sedens cum purpura et sceptro et illis insignibus regiis, praeconi publico subiceretur et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis cum bonis omnibus publicaretur.

- 27 Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit
 58 ille annus; tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit, haud scio an recte hoc proximum esse dicamus. Antiochum Magnum illum maiores nostri magna belli contentione terra marique superatum intra montem Taurum regnare iusserunt, Asiam, qua illum multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonavērunt; cum Armeniorum rege Tigraue grave bellum nuper ipsi diuturnumque gessimus, cum ille iniuriis in socios nostros inferendis bello prope nos lacessisset. Hic et ipse per se vehemens fuit et acerrimum hostem huius imperii Mithridatem pulsum Ponto opibus suis regnoque defendit et a L. Lucullo, summo viro atque imperatore, pulsus animo tamen hostili cum reliquis suis copiis in pristina mente mansit. Hunc Cn. Pompeius cum in suis castris supplicem abiectum vidisset, erexit atque insigne regium, quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus imperatis regnare iussit nec minus et sibi et huic imperio gloriosum putavit constitutum a se regem quam constrictum videri. *Hic, qui bellum intulit, gessit, qui et ipse hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae nomen ac*

societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus; ille Cyprius miser, qui semper amicus, semper socius fuit, de quo nulla umquam suspicio durior aut ad senatum aut ad imperatores allata nostros est, virus, ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publicatus. Em, cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, cum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant per tribunum aliquem et sescentas operas se fortunis spoliari et regno omni posse nudari!

At etiam eo negotio M. Catonis splendorem maculare voluerunt ignari, quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret, quae in tempestate saeva quiescit et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen atque haeret in patria splendetque per sese semper neque alienis umquam sordibus obsolescit. Non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum, nec illi committendum illud negotium, sed imponendum putaverunt, qui in contione palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. Sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod cum consulibus illis M. Cato, etiam cum iam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit et post meum discessum iis Pisonem verbis flens meum et rei publicae casum vexavit, ut illum hominem perditissimum atque impudentissimum paene iam provinciae paeniteret. Cur igitur rogationi paruit? Quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste rogatas putaret, iam ante iuravit! Non offert se ille istis temeritatibus, ut, cum rei publicae nihil prosit, se civi rem publicam privet. Consule me cum esset designatus tribunus pl., obtulit in discrimen vitam suam; dixit eam sententiam, cuius invidiam capitis periculo sibi praestandam videbat; dixit vehementer, egit acriter, ea, quae sensit,

prae se tulit, dux, auctor, actor rerum illarum fuit, non quo periculum suum non videret, sed in tanta rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis cogitandum putabat.

169.
153-29
62 Consecutus est ipsius tribunatus. Quid ego de singulari magnitudine animi eius ac de incredibili virtute dicam? Meministis illum diem, cum templo a collega occupato, nobis omnibus de vita eius viri et civis timentibus ipse animo firmissimo venit in templum et clamorem hominum auctoritate, inpetum improborum virtute sedavit. Adiit tum periculum, sed adiit ob eam causam, quae quanta fuerit, iam mihi dicere non est necesse. At si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non paruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae turpitudine; regno enim iam publicato de ipso Catone erat nominatim rogatum. Quod ille si repudiasset, dubitatis, quin ei vis esset allata, cum omnia aeta illius anni per unum illum labefactari viderentur?

63 Atque etiam hoc videbat, quoniam illa in re publica macula regni publicati maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis boni posset in rem publicam pervenire, id utilius esse per se conservari quam per alios. Atque ille etiamsi alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur. Etenim, qui superiore anno senatu caruisset, quo si tum veniret, me tamen socium suorum in re publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum me expulso et meo nomine cum universo senatu, tum sententia sua condemnata in hac urbe esse posset? Ille vero eidem tempori cui nos, eiusdem furori, eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit. Luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.

30
64 His de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in civitates liberas consulum querella esse debuit; in eius magistratus tutela reges atque exterae nationes semper fuerunt. Ecquae vox umquam est audita

consulum? Quamquam quis audiret, si maxime queri vellent? De Cyprio rege quererentur, qui me civem nullo meo crimine patriae nomine laborantem non modo stantem non defenderunt, sed ne iacentem quidem protexerunt? Cesseram, si alienam a me plebem fuisse voltis, quae non fuit, invidiae; si commoveri omnia videbantur, tempori; si vis suberat, armis; si societas magistratuum, pactioni; si periculum civium, rei publicae. Cur, cum de capite civis (non disputo, cuius modi civis) et de bonis proscriptio ferretur, cum et sacratis legibus et XII tabulis sanctum esset, ut ne cui privilegium inrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus huius imperii pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni pl. concilio ex civitate exturbari? Quae vero promulgata illo anno fuerint, quae promissa multis, quae conscripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? Qui locus orbi terrae iam non erat alicui destinatus? cuius negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit, quae non esset attributa atque discripta? quod genus imperii aut quae provincia, quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur? quae regio orave terrarum erat latior, in qua non regnum aliquod statueretur? quis autem rex erat, qui illo anno non aut emendum sibi, quod non habebat, aut redimendum, quod habebat, arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu petebat? Damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti comparabatur. Haec gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus pl., consules adiuvabant.

Hic aliquando, serius, quam ipse vellet, Cn. Pompeius invitissimis iis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam,

sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos civis, qui acerrimos hostis, qui maximas nationes, qui reges, qui gentis feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo saepe servasset; accessit ad causam publicam, restitit auctoritate sua reliquis rebus, questus est de praeteritis. Fieri quaedam ad meliorem spem inclinatio visa est. Decrevit senatus frequens de meo reditu Kalendis Iuniis dissentiente nullo referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. Res erat et causa nostra eo iam loci, ut erigere oculos et vivere videretur. Quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur; inveniebatur nemo, qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore. Huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat; loquebatur liberius senatus; concurrebant equites Romani; Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat; omnia senatus reiciebat, nisi de me primum consules rettulissent.

32 Quae cum res iam manibus teneretur, et cum con-
69 sules provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent, qui, cum in senatu privati, ut de me sententias dicerent, flagitabant, legem illi se Clodium timere dicebant, cum hoc non possent iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompei.

Quo patefacto ferroque deprehenso ille inclusus domi tamdiu fuit, quamdiu inimicus meus in tribunatu. De meo reditu octo tribuni promulgaverunt. Ex quo intellectum est non mihi absenti crevisse amicos, in ea praesertim fortuna, in qua non nulli etiam, quos esse putaveram, non erant, sed eos voluntatem semper eandem, libertatem non eandem semper habuisse. Nam ex novem tribunis, quos tunc habueram, unus me absente defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus arripuit, quo magis nationis eius esse quam generis videretur. Hoc igitur anno magistratibus 70 novis designatis cum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent, princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua Pisone et Gabinio repugnantibus causam suscepit tribunisque pl. octo referentibus praestantissimam de me sententiam dixit. Qui cum ad gloriam suam atque ad amplissimi beneficii gratiam magis pertinere videret causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius quam per se tardius confici malebat.

— Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, designatus iter ad C. Caesarem pro mea salute suscepit. 33
71 Quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam (equidem existimo, si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum; sin iratior, non multum); sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. Ingredior iam in Sesti tribunatum; nam hoc primum iter designatus rei publicae causa suscepit; pertinere et ad concordiam civium putavit et ad perficiendi facultatem animum Caesaris a causa non abhorreere. Abiit ille annus; respirasse homines videbantur nondum re, sed spe rei publicae recuperandae. Exierunt malis ominibus atque execrationibus duo vulturii paludati. Quibus utinam ipsis evenissent ea, quae tum homines precabantur! neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu neque equitatum

72 in Syria et cohortis optimas perdissemus. Ineunt magistratum tribuni pl.; qui omnes se de me promulgaturos confirmarant; ex iis princeps emitur ab inimicis meis is, quem homines in luctu inridentes Gracchum vocabant, quoniam id etiam fatum civitatis fuit, ut illa ex vepreculis extracta nitedula rem publicam conaretur adrodere. Alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto † gaviolaeliore a Galatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus, subito nominibus in tabulas relatis nomen suum de tabula sustulit. Veniunt 10 Kalendae Ianuariae. Vos haec melius scire potestis, equidem audita dico, quae tum frequentia senatus, quae expectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quae etiam collegae eius moderatio de 15 me. Qui cum inimicitias sibi mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit et temporibus rei publicae permisurum.

34 Tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit 20
73 id, quod dignissimum re publica fuit, nihil de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus; non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio; de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem 25 posse nisi comitiis centuriatis; vim fuisse illam, flammam quassatae rei publicae perturbatorumque temporum; iure iudiciisque sublati, magna rerum permutatione inpendente, declinasse me paulum et spe reliquae tranquillitatis, praesentis fluctus tempestatemque fugisse. Quare, cum absens rem publicam non minus 30 magnis periculis quam quodam tempore praesens liberassem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiae scripsisse, quae scripsisset, iis verbis, rebus, sententiis, ut, etiamsi iure esset 35 rogatum, tamen vim habere non posset. Quare me,

qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revo-
 cari senatus auctoritate oportere. Hunc nemo erat 74
 quin verissime sentire diceret. Sed post eum roga-
 tus Cn. Pompeius adprobata laudataque Cottae sen-
 5 tentia dixit sese otii mei causa, ut omni populari
 concitatione defungerer, censere, ut ad senatus aucto-
 ritatem populi quoque Romani beneficium erga me
 adiungeretur. Cum omnes certatim aliusque alio gra-
 vius atque ornatus de mea salute dixisset fieretque
 10 sine ulla varietate discessio, surrexit, ut scitis, Atilius
 hic Gavianus; nec ausus est, cum esset emptus, inter-
 cedere; noctem sibi ad deliberandum postulavit. Cla-
 mor senatus, querellae, preces, socer ad pedes abiectus.
 Ille se adfirmare postero die moram nullam esse factu-
 15 rum. Creditum est; discessum est. Illi interea deli-
 beratori mērcēs longa interposita nocte duplicata est.
 Consecuti dies pauci omnino Ianuario mense, per quos
 senatum haberi liceret; sed tamen actum nihil nisi de
 me. Cum omni mora, ludificatione, calumnia senatus 35
 75
 20 auctoritas impediretur, venit tandem in concilio de
 me agendi dies, viii Kal. Febr. Princeps rogationis,
 vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto
 ante lucem occupavit. Quietus eo die Sestius, is qui
 est de vi reus; actor hic defensorque causae meae
 25 nihil progreditur, consilia expectat inimicorum meo-
 rum. Quid? illi, quorum consilio P. Sestius in iudi-
 cium vocatur, quo se pacto gerant? Cum forum,
 comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus
 ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt
 30 in Fabricium, manus adferunt, occidunt non nullos,
 vulnerant multos. Venientem in forum virum opti- 76
 mum et constantissimum, M. Cispium, tribunum pl.,
 vi depellunt, caedem in foro maximam faciunt uni-
 versique dstrictis gladiis et cruentis in omnibus fori
 35 partibus fratrem meum, virum optimum, fortissimum
 meique amantissimum, oculis quaerebant, voce posce-
 bant. Quorum ille telis libenter in tanto luctu ac

desiderio mei non repugnandi, sed moriendi causa corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. Subiit tamen vim illam nefariam consceleratum latronum et, cum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit seque servorum et libertorum corporibus obtexit vitamque tum suam noctis et fugae praesidio, non iuris iudiciorumque defendit.

77 Meministis tum, iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatus non privatam aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.

36 Nihil neque ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die criminamini Sestium. Atqui vis in foro versata est. Certe; quando enim maior? Lapidationes persaepe vidimus, non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios, caedem vero tantam, tantos acervos corporum extractos nisi forte illo Cinnao atque Octaviano die quis umquam in foro vidit? Qua ex concitatione animorum? Nam ex pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio culpa atque improbitate latoris commodo aliquo *proposito* imperitis aut largitione, oritur ex concertatione magistratum, oritur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione contionis, vix sero et raro ad manus pervenitur; nullo vero verbo facto, nulla contione advocata, nulla *lata* lege concitatum nocturnam sediti-
 78 tionem quis audivit? An veri simile est, ut civis Romanus aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos, qui ab illo pestifero ac perduto civi iam pridem rei publicae sanguine saginantur? Hic iam de ipso accusatore quaero, qui P. Sestium queritur cum multitudine in tribunatu et cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit. Certe non fuit. Victa igitur est causa rei publicae, et victa non auspi-

ciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu, ferro. Nam si obnuntiasset Fabricio is praetor, qui se servasse de caelo dixerat, accepisset res publica plagam, sed eam, quam acceptam gemere posset; si intercessisset conlega Fabricio, laesisset rem publicam, sed rei publicae iure laesisset. Gladiatores tu novicios pro expectata aedilitate suppositos cum sicariis e carcere emissis ante lucem inmittas, magistratus templo deicias, caedem maximam facias, forum purges et, cum omnia vi et armis egeris, accuses eum, qui se praesidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere?

Atqui ne ex eo quidem tempore id egit Sestius, ut a suis munitus tuto in foro magistratum gereret, rem publicam administraret. Itaque fretus sanctitate tribunatus cum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba atque interfationem legibus sacratis esse armatum putaret, venit in templum Castoris, obnuntiavit consuli: cum subito manus illa Clodiana in caede civium saepe iam victrix exclamat, incitatur, invadit; inermem atque inparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis saeptorum et fustibus. A quibus hic multis vulneribus acceptis ac debilitato corpore et contrucidato se abiicit exanimatus neque ulla alia re ab se mortem nisi opinione mortis depulit. Quem cum iacentem et concisum plurimis vulneribus extremo spiritu exsanguem et confectum viderent, defetigatione magis et errore quam misericordia et modo aliquando caedere destiterunt. Et causam dicit Sestius de vi? quid ita? Quia vivit. At id non sua culpa; plaga una illa extrema defuit, quae si accessisset, reliquum spiritum exhaussisset. Accusa Lentidium; non percussit locum; male dic Titio, Sabino homini Reatino, cur tam temere exclamarit occisum. Ipsum vero quid accusas? num defuit gladiis, num repugnavit, num, ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit?

culpa = *responsibility*

plaga = *wound*

- 38 An haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus pl. templum cruentavit? an, quod, cum esset ablatus primumque resipisset, non se referri
- 81 iussit? Ubi est crimen? quid reprehenditis? Hic quaero, iudices: Si illo die gens ista Clodia, quod facere voluit, effecisset, si P. Sestius, qui pro occiso relictus est, occisus esset, fuistisne ad arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum maiorumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem publicam a funesto latrone repetituri? an etiam tum quiesceretis, cunctaremini, timeretis, cum rem publicam a facinerosissimis sicariis et a servis esse oppressam atque conculcatam videretis? Cuius igitur mortem ulcisceremini, siquidem liberi esse et habere rem publicam cogitaretis, de eius virtute vivi quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare, quid iudicare oporteat.
- 82 dubitandum putatis? At vero ipsi illi parricidae, quorum effrenatus furor aliter impunitate diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerunt, ut, si paulo longior opinio mortis Sesti fuisset, Gracchum illum suum transferendi in nos criminis causa occidere cogitarint. Sensit rusticulus non incautus (neque enim homines nequam tacere potuerunt) suum sanguinem quaeri ad restringendam invidiam facinoris Clodiani; mulioniam paenulam arripuit, cum qua primum Romam ad comitia venerat; messoria se corbe contextit. Cum quaererent alii Numerium, alii Quintium, gemini nominis errore servatus est. Atque hoc scitis omnes, usque adeo hominem in periculo fuisse, quoad scitum est Sestium vivere. Quod ni esset patefactum paulo citius, quam vellem, non illi quidem morte mercennarii sui transferre potuissent invidiam, in quos putabant, sed acerbissimi sceleris infamiam
- 83 grato quodam scelere minuissent. Ac si tum P. Sestius, iudices, in templo Castoris animam, quam vix retinuit, edidisset, non dubito, quin, si modo esset in re publica senatus, si maiestas populi Romani re-

vixisset, aliquando statua huic ob rem publicam interfecto in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam, quos a maioribus nostris morte obita positos in illo loco atque in rostris conlocatos videtis, esset P. Sestio
 5 aut acerbitate mortis aut animo in rem publicam praeponendus; qui cum causam civis calamitosi, causam amici, causam bene de re publica meriti, causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset, cumque auspiciis religionique parens obnuntiaret, quod
 10 senserat, luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima in causa, sanctissimo in magistratu. Eius igitur vitam quisquam spoliandam ornamentis esse dicet, cuius mortem ornandam monumento
 15 sempiterno putaretis?

‘Homines’, inquit, ‘emisti, coëgisti, parasti.’ Quid
 39
 84
 uti faceret? senatum opsideret, civis indemnatos expelleret, bona diriperet, aedis incenderet, tecta distur-
 baret, templa deorum immortalium inflammaret, tri-
 20 bunos pl. ferro e rostris expelleret, provincias, quas vellet, quibus vellet, venderet, reges appellaret, rerum capitalium condemnatos in liberas civitates per legatos nostros reduceret, principem civitatis ferro opses-
 sum teneret? Haec ut efficere posset, quae fieri nisi
 25 armis oppressa re publica nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi P. Sestius et copias comparavit. ‘At nondum erat maturum, nondum res ipsa ad eius modi praesidia viros bonos compellebat.’ Pulsi nos eramus non omnino ista manu sola, sed
 30 tamen non sine ista; vos taciti maerebatis. Captum 85
 erat forum anno superiore aede Castoris tamquam arce aliqua a fugitivis occupata; silebatur. Omnia hominum cum egestate tum audacia perditorum clamore, concursu, vi, manu gerebantur; perferebatis.
 35 Magistratus templis pellebantur, alii omnino aditu ac foro prohibebantur; nemo resistebat. Gladiatores ex praetoris comitatu comprehensi, in senatum introducti,

confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano; mentio nulla. Forum corporibus civium Romanorum constratum caede nocturna; non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera iudicia sublata. Tribunum pl. plus viginti vulneribus acceptis iacentem moribundumque vidistis; alterius tribuni pl., [divini] hominis (dicam enim, quod sentio, et quod mecum sentiunt omnes) divini, insigni quadam, inaudita, nova magnitudine animi, gravitate, fide praediti, domus est oppugnata ferro, facibus, exercitu Clodiano. Et tu hoc loco laudas Milonem et iure laudas. Quem enim unquam virum tam immortalī virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudicium bonorum omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit, qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid oporteret a praestantibus viris in re publica fieri et quid necesse esset, oportere hominum audacium eversorum rei publicae sceleri legibus et iudiciis resistere; si leges non valerent, iudicia non essent, si res publica vi consensuque audacium armis oppressa teneretur, praesidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. Hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis, et sentire vero et facere perfectae cumulataeque virtutis. Adit ad rem publicam tribunus pl. Milo — (de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter impertiam, praesertim cum verbis consequi non possim, sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce conlaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sesti causam existimaturos) adit igitur T. Annius ad causam rei publicae sic, ut civem patriae recuperare vellet ereptum. Simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiae. Collegas adiutores habebat; consulis alterius summum studium, alterius animus paene

placatus, de praetoribus unus alienus, senatus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant empti ad impediendum; qui si homines despecti et contempti tantam rem sustinere non potuissent, se causam, quam susceperat, nullo labore peracturum videbat. Agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum ac fortium civium; quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet, diligentissime cogitabat.

Huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, ⁴¹
 si moribus ageret, parem esse non posse; ad ferrum, ⁸⁸
 faces, ad cotidianam caedem, incendia, rapinas se cum
 exercitu suo contulit; domum oppugnare, itineribus
 occurrere, vi lacessere et terrere coepit. Non movit
 hominem summa gravitate summaque constantia; sed
 quamquam dolor animi, innata libertas, prompta excellensque virtus fortissimum virum hortabatur, vi vim
 oblatam, praesertim saepius, ut frangeret et refutaret,
 tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut
 contineret dolorem neque eadem se re ulcisceretur,
 qua esset lacessitus, sed illum tot iam in funeribus
 rei publicae exultantem ac tripudiantem legum, si
 posset, laqueis constringeret. Descendit ad accusandum. ⁸⁹
 Quis umquam tam proprie rei publicae causa, nullis inimiciis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione aut etiam opinione id eum umquam esse facturum? Fracti erant animi hominis; hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, praetor, tribunus pl. nova novi generis edicta proponunt, ne reus adsit, ne citetur, ne quaeratur, ne mentionem omnino cuiquam iudicium aut iudiciorum facere liceat! Quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum conroborata, legibus iudiciisque sublatis? Cervices tribunus pl. privato, praestantissimus vir

- profligatissimo homini daret an causam susceptam abiceret an se domi contineret? Et vinci turpe putavit et deterreri et latere; perfecit, ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.
- 42 Quo modo igitur hoc in genere praesidii comparati
90 accusas Sestium, cum idem laudes Milonem? An, qui sua tecta defendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere vult tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat; qui vulneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur, ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac latera
91 tutetur, hunc de vi accusandum putas? Quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent, quantum manu ac viribus per caedem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute et consilio praestanti extiterunt, ii perspecto genere humanae docilitatis atque ingenii dissipatos unum in locum congregarunt eosque ex [ec]feritate illa ad iustitiam atque ad mansuetudinem transduxerunt. Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano moenibus saepserunt.
- 92 Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis. Horum utro uti nolumus, altero est utendum. Vim volumus extinguere; ius valeat necesse est, id est iudicia, quibus omne ius continetur. Iudicia displicent aut nulla sunt; vis dominetur necesse est. Hoc vident omnes; Milo et vidit et fecit, ut ius experiretur, vim depelleret. Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret; altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio fuit Sesti si minus in

accusando (neque enim per omnis fuit idem fieri necesse), at certe in necessitate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et manum comparando.

O di immortales! quemnam ostenditis exitum nobis, ⁴³
⁹³

5 quam spem rei publicae datis? quotus quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? cum sciat
10 duo illa rei publicae paene fata, Gabinium et Pisonem, alterum haurire cotidie ex pacatissimis atque opulentissimis Syriae gazis innumerabile pondus auri, bellum
inferre quiescentibus, ut eorum veteres inlibatasque ^{divitias} divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem ^{hauriat} profundat, villam aedificare in oculis omnium tantam,
15 tugurium ut iam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus pl. pictam olim in contionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo
castus ac non cupidus vocaret; alterum Thracibus ac ⁹⁴
Dardanis primum pacem maxima pecunia vendidisse, deinde, ut illi pecuniam conficere possent, vexandam
20 iis Macedoniam et spoliandam tradidisse, eundemque bona creditorum civium Romanorum cum debitoribus ^{imperavit} Graecis divisisse, cogere pecunias maximas a Dyrrachinis, spoliare Thessalos, certam Achaeis in annos
25 singulos pecuniam imperavisse neque tamen nullo in publico aut religioso loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse; illos sic inludere, quibus omne supplicium atque omnis iure optumo poena debetur; reos esse hos duos, quos videtis. Omitto iam Nume-
30 rium, Serranum, Aelium, quisquilias seditionis Clodiana; sed tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis, nec, dum vos de vobis aliquid timebitis, illi umquam de se pertimescent.

Nam quid ego de aedile ipso loquar, qui etiam ⁴⁴
⁹⁵ diem dixit et accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla umquam iniuria adducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se in rem publicam

fuisse paeniteat; sed qui haec vident adulescentes, quonam suas mentes conferent? Ille, qui monumenta publica, qui aedes sacras, qui domos inimicorum suorum oppugnavit, exeidit, incendit, qui stipatus semper sicariis, saeptus armatis, inunitus indicibus fuit, quorum hodie copia redundat, qui et peregrinam manum facinerosorum concitavit et servos ad caedem idoneos emit et in tribunatu carcerem totum in forum effudit, volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exultantem repressit; hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re deos penatis suos, in re publica iura tribunatus atque auspicia defenderet, accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs. Nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu in accusatione quaesisti, quae esset nostra 'natio optimatum'; sic enim dixisti. Rem quaeris praecelaram iuventuti ad discendum nec mihi difficilem ad perdocendum; de qua pauca, iudices, dicam, et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio vestro nec ab ipsa causa P. Sesti abhorrebit oratio mea.

- 45 Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere studuerunt; quibus ex generibus alteri se populares, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. Qui ea, quae faciebant quaeque dicebant, multitudini iucunda volebant esse, populares, qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optamo cuique probarent, 97 optimates habebantur. Quis ergo iste optimus quisque? Numero, si quaeris, innumerabiles (neque enim aliter stare possemus); sunt principes consilii publici, sunt, qui eorum sectam sequuntur, sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negotii gerentes, sunt etiam libertini optimates. Numerus, ut dixi, huius generis late et varie diffusus est; sed genus universum, ut tollatur error, brevi circumscribi et definiri potest.

Omnes optumates sunt, qui neque nocentes sunt nec natura improbi nec furiosi nec malis domesticis impediti. Est igitur, ut ii sint, quam tu 'nationem' appellasti, qui et integri sunt et sani et bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opibus in gubernanda re publica serviunt, defensores optumatum ipsique optumates gravissimi et clarissimi cives numerantur et principes civitatis. Quid est igitur propositum his rei publicae gubernatoribus, quod intueri et quo cursum suum dirigere debeant? Id quod est praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optumates, qui efficiant, summi viri et conservatores civitatis putantur. Neque enim rerum gerendarum dignitate homines efferri ita convenit, ut otio non prospiciant, neque ullum amplexari otium, quod abhorreat a dignitate. Huius autem otiosae dignitatis haec fundamenta sunt, haec membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt, religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperii laus, res militaris, aerarium. Harum rerum tot atque tantarum esse defensorem et patronum magni animi est, magni ingenii magnaeque constantiae. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut propter metum poenae peccatorum suorum conscii novos motus conversiones que rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quendam animi furorem discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter implicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. Qui cum tutores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit iis, qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia, ut conservatis iis, quae ego paulo ante fundamenta ac membra

esse dixi, tenere cursum possint et capere otii illum
 100 portum et dignitatis. Hanc ego viam, iudices, si aut
 asperam atque arduam aut plenam esse periculorum
 aut insidiarum negem, mentiar, praesertim cum id non
 modo intellexerim semper, sed etiam praeter ceteros
 senserim.

47 Maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res publica
 quam defenditur, propterea quod audaces homines et
 perditī nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua contra
 rem publicam incitantur; boni nescio quo modo tar-
 diiores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum
 ipsa denique necessitate excitantur, ita ut non num-
 quam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam
 101 sine dignitate retinere, ipsi utrumque amittant. Pro-
 pugnatores autem rei publicae qui esse voluerunt, si
 leviores sunt, desciscunt, si timidiore, desunt; perma-
 nent illi soli atque omnia rei publicae causa perferunt,
 qui sunt tales, qualis pater tuus, M. Scaure, fuit, qui
 a C. Graccho usque ad Q. Variū seditiosis omnibus
 restitit, quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla
 invidia labefecit, aut qualis Q. Metellus, patruus ma-
 tris tuae, qui cum florentem hominem in populari
 ratione, L. Saturninum, censor notasset cumque insi-
 tivum Gracchum contra vim multitudinis incitatae
 censu prohibuisset cumque in eam legem, quam non
 iure rogatam iudicaret, iurare unus nolisset, de civi-
 tate maluit quam de sententia demoveri, aut, ut vetera
 exempla, quorum est copia digna huius imperii gloria,
 relinquam neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem,
 qualis nuper Q. Catulus fuit, quem neque periculi
 tempestas neque honoris aura potuit unquam de suo
 cursu aut spe aut metu demovere.

48 Haec imitamini, per deos immortalis, qui digni-
 102 tatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis! Haec ampla
 sunt, haec divina, haec immortalia; haec fama celebra-
 tur, monumentis annalium mandantur, posteritati pro-
 pagantur. Est labor, non nego; pericula magna, fateor:

múltae insidiae súnť bonis
verissime dictum est; sed te

Íd, quod multí invídeant multíque éxpetant,
inscítia est,
inquit,

Póstulare, nísi laborem súmma cum cura
écferas.

Nollem idem alio loco dixisset, quod exciperent im-
probi cives:

Óderint, dum métuant.

Praeclara enim illa praecepta dederat inventuti. Sed 103
tamen haec via ac ratio rei publicae capessendae olim
erat magis pertimescenda, cum multis in rebus multi-
tudinis studium ac populi commodum ab utilitate
rei publicae discrepabat. Tabellaria lex ab L. Cassio
ferebatur. Populus libertatem agi putabat suam. Dis-
sentiebant principes et in salute optumatum temeri-
tatem multitudinis et tabellae licentiam pertimescebant.
Agrariam Ti. Gracchus legem ferebat. Grata erat po-
pulo; fortunae constitui tenuiorum videbantur. Nite-
bantur contra optumates, quod et discordiam excitari
videbant et, cum locupletes possessionibus diuturnis
moverentur, spoliari rem publicam propugnatoribus arbi-
trabantur. Frumentariam legem C. Gracchus ferebat.
Lucunda res plebei; victus enim suppeditabatur large
sine labore. Repugnabant boni, quod et ab industria
plebem ad desidiam avocari putabant et aerarium ex-
hauriri videbant.

Multa etiam nostra memoria, quae consulto praetereo, 49
fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a (104)
consilio principum dissideret. Nunc iam nihil est, 104
quod populus a delectis principibusque dissentiat, nec
flagitat rem ullam neque novarum rerum est cupi-
dus et otio suo et dignitate optimi cuiusque et uni-

versae rei publicae gloria delectatur. Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium amplexatur, conductas habent contiones neque id agunt, ut ea dicant aut ferant, quae illi velint audire, qui in contione sunt, sed pretio ac mercede perficiunt, ut, 105 quicquid dicant, id illi velle audire videantur. Num vos existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam illorum veterum, qui populares habebantur, ullum umquam in contione habuisse conductum? Nemo habuit. Ipsa enim largitio et spes commodi propositi sine mercede ulla multitudinem concitabat. Itaque temporibus illis qui populares erant, offendeant illi quidem apud gravis et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione floreant. His in theatro plaudebatur, hi suffragiis, quod contenderant, consequencebantur, horum homines nomen, orationem, vultum, incessum amabant. Qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines habebantur; sed valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum, multitudini iucundi non erant, suffragiis offendeantur saepe eorum voluntas; plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset, pertimescebat. Ac tamen, si quae res erat maior, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

50 Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si ope-
 106 ras conductorum removeris, omnes idem de re publica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari maxime de *re publica* populi Romani iudicium ac voluntas potest, contione, comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. Quae contio fuit per hos annos, quae quidem esset non conducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspicere non posset? Habita sunt multae de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer; nemo illum foedum vultum aspicere, nemo furialem vocem bonus

audire poterat. Erant illae contiones perditorum hominum necessario turbulentae. Habuit de eodem me 107
 P. Lentulus consul contionem; concursus est populi Romani factus, omnes ordines, tota in illa contione
 5 Italia constitit. Egit causam summa cum gravitate copiaeque dicendi tanto silentio, tanta adprobatione omnium, nihil ut umquam videretur tam populare ad populi Romani aures accidissee. Productus est ab eo
 Cn. Pompeius, qui se non solum auctorem meae salutis, sed etiam supplicem *prae*buit populo Romano. Huius oratio ut semper gravis et grata in contionibus fuit, sic contendo numquam neque sententiam eius auctoritate neque eloquentiam iucunditate fuisse
 10 maiore. Quo silentio sunt auditi de me ceteri principes civitatis! quos idcirco non appello hoc loco, ne
 15 mea oratio, si minus de aliquo dixerō, ingrata, si satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo nunc eiusdem illius inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio contionem! Quis non
 20 modo adprobavit, sed non indignissimum facinus putavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? quis fuit, qui non eius voce maculari rem publicam seque, si eum audiret, scelere adstringi arbitraretur?

Venio ad comitia, sive magistratuum placet sive 51
 25 legum. Leges videmus saepe ferri multas. Omitto 109
 eas, quae feruntur ita, vix ut quini, et ii ex aliena tribu, qui suffragium ferant, reperiantur. De me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse.
 30 Quis est, qui se, cum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur? cum autem de me eodem ex senatus consulto comitiis centuriatis ferebatur, quis est, qui non profiteatur se adfuisse et suffragium de salute mea tulisse? Utra igitur causa popularis debet
 35 videri, in qua omnes honestates civitatis, omnes aetates, omnes ordines una *mente* consentiunt, an in qua furiae concitatae tamquam ad funus rei publicae convolant?

- 110 An, sicubi aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit popolare? 'Est enim homo iste populo Romano deditus.' Nihil vidi magis; qui, cum eius adulescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset. Deinde ex impuro adulescente et petulante, posteaquam rem paternam ab idiotarum divitiis ad philosophorum reculam perduxit, Graeculum se atque otiosum putari voluit, studio litterarum se subito dedit. Nihil suavitates iuvabant anagnostae, libelli etiam saepe pro vino oppignerabantur; manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum, otio et tranquillitate rei publicae consenscebat.
- 52 Ecquae seditio umquam fuit, in qua non ille princeps? ecqui seditiosus, cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio, cuius ille non concitator? cui bene dixit umquam bono? bene dixit? immo quem fortem et bonum civem non petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut
- 111 plebicola videretur, libertinam duxit uxorem. Is de me suffragium tulit, is adfuit, is interfuit epulis et gratulationibus parricidarum; in quo tamen est me ultus, cum illo ore inimicos est meos saviatus. Qui quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. Utrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? Quid? tu meo periculo, gurgēs ac vorago patrimonii, helluabare, ut, si ego consul rem publicam contra te et gregalis tuos defendissem, in civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre vult, omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt; te sororis filius Postumius, adulescens gravis, senili iudicio, notavit, cum in magno numero tutorem liberis non instituit. Sed elatus odio et meo et rei publicae nomine, quorum ille utri sit

inimicior, nescio, plura dixi, quam dicendum fuit, in furiosissimum atque egentissimum ganeonem. Illuc¹¹² revertor: contra me cum sit actum capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium, eiusdem modi furias illis mercennariis gregibus duces et auctores fuisse, cum ipse lator nihil ab horum turpitudine, audacia, sordibus abhorreret. At cum de dignitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem¹¹³ nec senectutis satis iustam¹¹⁴ [ullam] putavit; nemo fuit, qui se non rem publicam mecum simul revocare in suas sedes arbitraretur.

Videamus nunc comitia magistratuum. Fuit collegium nuper tribunicium, in quo tres minime, vehementer duo populares existimabantur. Ex iis, qui populares non habebantur, quibus in illo genere conductarum contionum consistendi potestas non erat, duo a populo Romano praetores video esse factos; et, quantum sermonibus vulgi et suffragiis intellegere potui, prae se populus Romanus ferebat sibi illum in tribunatu Cn. Domiti animum constantem et egregium et Q. Anchari fidem ac fortitudinem, etiamsi nihil agere potuissent, tamen voluntate ipsa gratum fuisse. Iam de C. Fannio quae sit existimatio, videmus; quod iudicium populi Romani in honoribus eius futurum sit, nemini dubium esse debet. Quid? populares illi¹¹⁴ duo quid egerunt? Alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil, senserat tantum de re publica aliud, atque homines exspectabant, vir et bonus et innocens et bonis viris semper probatus, quod parum videlicet intellexit in tribunatu, quid vero populo probaretur, et quod illum esse populum Romanum, qui in contione erat, arbitrabatur, non tenuit eum locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillume pervenisset. Alter, qui ita se in populari ratione iactarat, ut auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem, consulem, collegas, bonorum iudicium nihili putaret, aedilitatem petivit cum bonis viris et hominibus primis.

sed non praestantissimis opibus et gratia; tribum suam non tulit, Palatinam denique, per quam omnes illae pestes vexare rem publicam dicebantur, perdidit nec quicquam illis comitiis, quod boni viri vellent, nisi repulsam tulit. Videtis igitur populum ipsum, ut ita dicam, iam non esse popularem, qui ita vehementer eos, qui populares habentur, respuat, eos autem, qui ei generi adversantur, honore dignissimos iudicet.

54 Veniamus ad ludos. Facit enim, iudices, vester
116 iste in me animorum oculorumque coniectus, ut mihi iam licere putem remissione uti genere dicendi. Comitiorum et contionum significationes sunt interdum verae, sunt non numquam vitatae atque corruptae; theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate non nullorum emptos plausus exilis et raros excitare; ac tamen facile est, cum id fit, quem ad modum et a quibus fiat, et quid integra multitudo faciat, videre. Quid ego nunc dicam, quibus viris aut cui generi civium maxime plaudatur? Neminem vestrum fallit. Sit hoc sane leve, quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur, sed, si est leve, homini gravi leve est, ei vero, qui pendet rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi locuntur, favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalitatem, sibilum mortem
116 videri necesse est. Ex te igitur, Scaure, potissimum quaero, qui ludos apparatusissimos magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano commiserit. Ipse ille maxime ludius, non solum spectator, sed actor et aëroama, qui omnia sororis embolia novit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos alios nisi eos, a quibus vix vivus effugit. Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo Virtutis honos habitus esset virtuti Gaique Mari, conservatoris huius imperii, monumentum muni-

cipi eius et rei publicae defensori sedem ad salutem praebuisset.

Quo quidem tempore quid populus Romanus sentire se ostenderet, utroque in genere declaratum est, ⁵⁵
¹¹⁷
⁵ primum cum audito senatus consulto rei ipsi atque
 absentī senatui plausus est ab universis datus, deinde
 cum senatoribus singulis spectatum e senatu redeunti-
 bus; cum vero ipse, qui ludos faciebat, consul assedit,
 stantes ei manibus passis gratias agentes et lacru-
¹⁰ mantes gaudio suam erga me benivolentiam ac miseri-
 cordiam declararunt. At cum ille furibundus incitata
 illa sua vaecordi mente venisset, vix se populus Ro-
 manus tenuit, vix homines odium suum a corpore eius
 impuro atque infando represserunt; voces quidem et
¹⁵ palmarum intentus et maledictorum clamorem omnes
 profuderunt. Sed quid ego populi Romani animum ¹¹⁸
 virtutemque commemoro libertatem iam ex diuturna
 servitute dispicientis in eo homine, cui tum petenti
 iam aedilitatem ne histriones quidem coram sedenti
²⁰ pepercerunt? Nam cum ageretur togata 'Simulans',
 ut opinor, caterva tota clarissima concentione in ore
 impuri hominis imminens contionata est:

† huic tite tua póstprincipia atque éxitus
 Vitiósae vitae.

²⁵ Sedebat exanimatus, et is, qui antea cantorum con-
 vicio contiones celebrare suas solebat, cantorum ipso-
 rum vocibus eiciebatur. Et quoniam facta mentio est
 ludorum, ne illud quidem praetermittam, in magna
 varietate sententiarum numquam ullum fuisse locum,
³⁰ in quo aliquid a poëta dictum cadere in tempus
 nostrum videretur, quod aut populum universum fu-
 geret aut non exprimeret ipse actor. Et quaeso hoc ¹¹⁹
 loco, iudices, ne qua levitate me ductum ad in-
 solitum genus dicendi labi putetis, si de poëtis, de ^{30. N}
³⁵ histrionibus, de ludis in indicio loquar.

Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam ⁵⁶

insolens in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper et omnes undique flosculos carpam atque delibem. Scio, quid gravitas vestra, quid haec advocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sesti, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet. Sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quandam iuventuti, qui essent optumates. In ea explicanda demonstrandum est non esse popularis omnis eos, qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum et si intimos sensus
 120 civitatis expressero. Quid fuit illud, quod recenti nuntio de illo senatus consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scaenamque perlato consessu maximo summus artifex et mehercule semper partium in re publica tam quam in scaena optimarum flens et recenti laetitia et mixto dolore ac desiderio mei egit apud populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? Summi enim poëtae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. Qua enim *vi*:

quí rem publicám certo animo adiúverit,
 Státuerit, steterít cum Achivis —

vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat! revocabatur ab universis.

Ré dubia

Haút dubitarit vítam offerre néc capiti pépcerit.

121 Haec quantis ab illo clamoribus agebantur! cum iam omisso gestu verbis poëtae et studio actoris et expectationi nostrae plauderetur:

Súmmum amicum súmmo in bello —

Nam illud ipse actor adiungebat amico animo et fortasse homines propter aliquod desiderium adprobabant:

súmmo ingenio praéditum.

Iam illa quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paulo post in eadem fabula sunt acta!

O pater —

Me, me ille absentem ut patrem deplorandum putabat, quem Q. Catulus, quem multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant. Quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, cum patrem pulsum, patriam afflictam deploraret, domum incensam everSAMque, sic egit, ut, demonstrata pristina fortuna cum se convertisset:

Haec omnia vidi inflammari

fletum etiam inimicis atque invidis excitaret! Pro di immortales! quid? illa quem ad modum dixit idem! quae mihi quidem ita et acta et scripta videntur esse, ut vel a Q. Catulo, si revixisset, praeclare posse dici viderentur; is enim libere reprehendere et accusare populi non numquam temeritatem solebat aut errorem senatus:

O ingraticuli Argivi, immunes Graeci inmemores benefici!

Non erat illud quidem verum; non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem, a quo acceperant, non liceret, nec unus in quemquam unquam gravior quam in me universi; sed tamen illud scripsit disertissimus poeta pro me, egit fortissimus actor, non solum optumus, de me, cum omnes ordines demonstraret, senatum, equites Romanos, universum populum Romanum accusaret:

Exulare sinitis, sistis pelli, pulsum patimini!

Quae tum significatio fuerit omnium, quae declaratio voluntatis ab universo populo Romano in causa hominis non popularis, equidem audiebam, existimare facilius possunt, qui adfuerunt.

Et quoniam huc me provexit oratio, histrio casum meum totiens conlacrumavit, cum ita dolenter ageret

causam meam, ut vox eius illa praeclara lacrimis impidiretur; neque poëtae, quorum ego semper ingenia dilexi, tempori meo defuerunt; eaque populus Romanus non solum plausu, sed etiam gemitu suo comprobavit. Utrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? Nominatim sum appellatus in Bruto:

Tullius, qui libertatem civibus stabiliverat.

Miliens revocatum est. Parumne videbatur populus Romanus iudicare id a me et a senatu esse constitutum, quod perditii cives sublatum per nos criminabantur? Maximum vero populi Romani iudicium universi consessu gladiatorio declaratum est. Erat enim munus Scipionis dignum et eo ipso et illo Q. Metello, cui dabatur. Id autem spectaculi genus erat, quod omni frequentia atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maxime delectatur. In hunc consessum P. Sestius tribunus pl., cum ageret nihil aliud in eo magistratu nisi meam causam, venit et se populo dedit non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. Venit, ut scitis, a columna Maenia. Tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut numquam maior consensio aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in causa diceretur.

Ubi erant tum illi contionum moderatores, legum domini, civium expulsores? aliusne est aliquis improbis civibus peculiaris populus, cui nos offensi invisique fuerimus? Equidem existimo nullum tempus esse frequentioris populi quam illud gladiatorium neque contionis ullius neque vero ullorum comitiorum. Haec igitur innumerabilis hominum multitudo, haec populi Romani tanta significatio sine ulla varietate universi cum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit nisi optumorum civium salutem et digni

tatem populo Romano caram esse universo? At vero 126
 ille praetor, qui de me non patris, avi, proavi, maio-
 rum denique suorum omnium, sed Graeculorum in-
 stituto contionem interrogare solebat, velletne me
 5 redire, et, cum erat reclamatum semivivis mercenna-
 riorum vocibus, populum Romanum negare dicebat,
 is cum cotidie gladiatores spectaret, numquam est
 conspectus, cum veniret. Emergebat subito, cum sub
 tabulas subrepserat, ut

10 Matér, te appello

dicturus videretur. Itaque illa via latebrosior, qua
 spectatum ille veniebat, Appia iam vocabatur. Qui
 tamen quoquo tempore conspectus erat, non modo
 gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis
 15 extimescebant. Videtisne igitur, quantum *intersit* inter 127
 populum Romanum et contionem; dominos contionum
 omni odio populi notari; quibus autem consistere in
 operarum contionibus non liceat, eos omni populi
 Romani significatione decorari?

20 Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras,
 qui redire ipse Carthaginem sua voluntate ad suppli-
 cium quam sine iis captivis, a quibus ad senatum
 missus erat, Romae manere maluerit, et mihi negas
 optandum reditum fuisse per familias comparatas et
 25 homines armatos? Vim scilicet ego desideravi, qui, 60
 dum vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non fuisset,
 nulla res labefactare potuisset. Hunc ego reditum 128
 repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear, ne quis me
 studio gloriae putet idcirco exisse, ut ita redirem?
 30 Quem enim umquam senatus civem nisi me nationi-
 bus exteris commendavit, cuius umquam propter sa-
 lutem nisi meam senatus publice sociis populi Romani
 gratias egit? De me uno patres conscripti decreverunt,
 ut, qui provincias cum imperio optinerent, qui quae-
 35 stores legatique essent, salutem et vitam custodirent.
 In una mea causa post Romam conditam factum est,

ut litteris consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia omnes, qui rem publicam salvam vellent, convocarentur. Quod numquam senatus in universae rei publicae periculo decrevit, id in unius meae salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit, quem forum luxit, quem aequae ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et maeroris fuerunt. Quis est Italiae locus, in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meae, testimonium dignitatis?

61 Nam quid ego illa de me divina senatus consulta
129 commemorem? vel quod in templo Iovis optimi maximi factum est, cum vir is, qui tripertitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta mihi uni testimonium patriae conservatae dedit; cuius sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut unus dissentiret hostis idque ipsum tabulis publicis mandaretur ad memoriam posteritatis temporis sempiternam; vel quod est postridie decretum in curia populi ipsius Romani et eorum, qui ex municipiis conveniant, admonitu, ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret; si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referretur. Qua gravitate sua cum frequens senatus non nullorum scelus audaciamque tardasset, tamen illud addidit, ut, si diebus quinque, quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam dignitate omni recuperata. Decrevit eodem tempore senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis meae causa conveniant, agerentur gratiae, atque ut idem, ad res redeuntis ut venirent, rogarentur. Haec erat studiorum in mea salute contentio, ut ii, qui a senatu de me rogabantur, eidem senatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus, qui

ab hac tam impensa voluntate honorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei publicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit. Qui excitatus cum
 7 summa auctoritate *senatus*, tum P. Servili *incredibili* quadam gravitate dicendi, cum ille omnis prope ab inferis evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi cum eo commune esset, dignitatem propinqui sui mentem a Clodianis latrociniis reflexisset, cumque eum
 10 ad domestici exempli memoriam et ad Numidici illius Metelli casum vel gloriosum vel gravem convertisset, conlacrumavit vir egregius ac vere Metellus totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit, nec illam divinam gravitatem plenam antiquitatis diutius homo
 15 eiusdem sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo rediit in gratiam. Quod certe, si est 131 aliqui sensus in morte praeclarorum virorum, cum omnibus Metellis, tum vero uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum, fratri suo, fecit,
 20 socio laborum, periculorum, consiliorum meorum.

Reditus vero meus qui fuerit, quis ignorat? quem 63 ad modum mihi advenienti tanquam totius Italiae atque ipsius patriae dextram porrexerint Brundisini, cum ipsis Nonis Sextilibus idem dies adventus mei
 25 fuisset reditusque natalis, idem carissimae filiae, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem Salutis, cumque me domus eadem optumorum et doctissimorum virorum, M. Laeni Flacci et patris et
 30 fratris eius, laetissima accepisset, quae proximo anno maerens receperat et suo praesidio periculoque defenderat. Cunctae itinere toto urbes Italiae festos dies agere adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem
 35 accessus *incredibili* hominum multitudine et gratulatione florebat, iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus erat eius modi, ut summa in laetitia

illud dolerem, civitatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.

- 132 Habes igitur, quod ex me quaesisti, qui essent optumates. Non est 'natio', ut dixisti; quod ego verbum agnovi; est enim illius, a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt, hominis eius, qui hanc 'nationem' deleri et concidi cupivit, qui C. Caesarem, mitem hominem et a caede abhorrentem, saepe increpuit, saepe accusavit, cum adfirmaret illum numquam, dum haec natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de universis; de me agere non destitit, me oppugnavit primum per indicem Vettium, quem in contione de me et de clarissimis viris interrogavit (in quo tamen eos civis coniunxit eodem periculo et crimine, ut a me inierit gratiam, quod me cum am-
64 plissimis et fortissimis viris congregavit); sed postea
133 mihi nullo meo merito, nisi quod bonis placere cupiebam, omnis est insidias sceleratissime machinatus. Ille ad eos, a quibus audiebatur, cotidie aliquid de me ficti adferebat; ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pompeium, monebat, ut meam domum metueret atque a me ipso caveret; ille se sic cum inimico meo copularat, ut illius meae proscriptionis, quam adjuvabat, Sex. Clodius, homo iis dignissimus, quibuscum vivit, tubam Vatinius, sese scriptorem esse diceret; ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro palam exultavit. De quo ego, cum cotidie rueret, verbum feci, iudices, numquam neque putavi, cum omnibus machinis ac tormentis, vi, exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me queri convenire. Acta mea sibi ait displicere. Quis nescit? qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladiatores biennio, quo quis petierit aut petiturus sit, dare. In quo eius temeritatem
134 satis mirari, iudices, non queo. Facit apertissime contra legem, facit is, qui neque elabi ex iudicio iucunditate sua neque emitti gratia potest neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere. Quae

res hominem inpellit, ut sit tam intemperans? [Iste nimia gloriae cupiditate.] Familiam gladiatoriam, credo, nactus est speciosam, nobilem, gloriosam. Norat studia populi, videbat clamores et concursus futuros. Hac expectatione elatus homo flagrans cupiditate gloriae tenere se non potuit, quin eos gladiatores induceret, quorum esset ipse pulcherrimus. Si ob *eam* causam peccaret [et] pro recenti populi Romani in se beneficio populari studio elatus, tamen ignosceret nemo; cum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos nominibus gladiatorii or-
narit et sortito alios Samnites, alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum contemptio nonne quem habitura sit exitum pertimescit? Sed habet
defensiones duas, primum 'Do', inquit, 'bestiarios; lex scripta de gladiatoribus.' Festive! Accipite aliquid etiam acutius. Dicet se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus hoc transtulisse. Praeclara aedilitas! unus leo, ducenti
bestiarii. Verum utatur hac defensione; cupio cum suae causae confidere. Solet enim tribunos pl. appellare et vi iudicium disturbare, cum diffidit. Quem non tam admiror, quod meam legem contemnit hominis inimici, quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit. Etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris, legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, cum haec optuma lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglegatur! Et cohortari
ausus est accusator in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis rei publicae. Non ea est medicina, cum sanae parti corporis scalpellum adhibetur atque integrae; carnificina est ista et crudelitas; ei medentur rei publicae, qui
exsecant pestem aliquam tamquam strumam civitatis.

- 136 Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut ego ante dicendi finem faciam quam vos mei tam attente audiendi, concludam illud de optimatibus eorumque principibus ac rei publicae defensoribus vosque adulescentes, et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi et honore et gloria floruerunt, cohortabor.
- 137 Haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris, a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligere, nosse descriptionem civitatis a maioribus nostris sapientissime constitutam, qui cum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriae ac virtuti pateret. Senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem conlocaverunt; huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consilii esse voluerunt; senatum autem ipsum proximorum ordinum splendorem confirmare, plebis libertatem et commoda tueri atque augere voluerunt.
- 66
138 qui pro virili parte defendunt, optumates sunt, cuiuscumque sunt ordinis; qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optumatum principes auctores et conservatores civitatis. Huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores; sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia, cum dignitate, non cum voluptate, cum iis, qui se patriae, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non qui somno et conviviis et delectationi natos arbitrantur. Nam, si qui voluptatibus ducuntur et se vitiorum inlecebris et cupiditatum lenociniis dediderunt, missos faciant

honores, ne attingant rem publicam, patiantur viro-
rum fortium labore se otio suo perfrui. Qui autem 139
bonam famam bonorum, quae sola vere gloria nomi-
nari potest, expetunt, aliis otium quaerere debent et
voluptates, non sibi. Sudandum est iis pro communi-
bus commodis, adeundae inimicitiae, subeundae saepe
pro re publica tempestates, cum multis audacibus,
inprobis, non numquam etiam potentibus dimicandum.
Haec audivimus de clarissimorum virorum consiliis et
factis, haec accepimus, haec legimus. Neque eos in
laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi
animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt
mentes imperitorum, aut qui fortis et claros viros et
bene de re publica meritos in invidiam aliquam voca-
verunt. Levis hos semper nostri homines et audaces
et malos et perniciosos cives putaverunt. At vero qui
horum inpetus et conatus represserunt, qui auctoritate,
qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi con-
siliis audacium restiterunt, hi graves, hi principes, hi
duces, hi auctores huius dignitatis atque imperii semper
habiti sunt.

Ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu 67
hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem 140
quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica
meritus, L. Opimius, indignissime concidit; cuius monu-
mentum celeberrimum in foro, sepulchrum desertissu-
mum in litore Dyrrachino relictum est. Atque hunc
tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi
semper ipse populus Romanus periculo liberavit; alia
quaedam civem egregium iniqui iudicii procella per-
vertit. Ceteri vero aut repentina vi perculsi ac tem-
pestate populari per populum tamen ipsum recreati
sunt atque revocati aut omnino involnerati inviolati-
que vixerunt. At vero ii, qui senatus consilium, qui
auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexe-
runt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi
esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut

141 praesenti morte aut turpi exilio dependerunt. Quodsi apud Atheniensis, homines Graecos longe a nostrorum hominum gravitate diiunctos, non deerant, qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes, qui ita fecerant, e civitate eicerentur, si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi calamitas, qui illam civitatem paulo ante servarat, nec Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur, si postea summi eiusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis tamen suam rem publicam illam defenderunt, quid nos tandem facere debemus primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi, quae tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere laudabilius sit quam oppugnantem rerum potiri?

68 Homines Graeci, quos antea nominavi, inique a
142 suis civibus damnati atque expulsi tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum, sed etiam apud nos atque in ceteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sint, nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. Quis Carthaginensium pluris fuit Hannibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit? Hunc sui cives e civitate eiecerunt; nos etiam hostem litteris nostris et memoria videmus
143 esse celebratum. Quare imitemur nostros Brutos, Camillos, Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios, innumerabiles alios, qui hanc rem publicam stabiliverunt; quos equidem in decorum immortalium coetu ac numero repono. Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis;

praesentis fructus neglegamus, posteritatis gloriae serviamus, id esse optimum putemus, quod erit rectissimum, speremus, quae volumus, sed, quod acciderit, feramus, cogitemus denique corpus virorum fortium
 5 magnorumque hominum esse mortale, animi vero motus et virtutis gloriam sempiternam, neque, hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cuius corpore ambusto vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicatur, minus existimemus eos,
 10 qui hanc tantam rem publicam suis consiliis aut laboribus aut auxerint aut defenderint aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.

Sed me repente, iudices, de fortissimorum et clarissimorum civium dignitate et gloria dicentem et plura
 69
 144
 15 etiam dicere parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. Video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, actorem, reum; video hunc praetextatum eius filium oculis lacrimantibus me intuentem; video T.
 20 Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium afflictæ rei publicæ, extinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis cotidianæ, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum et reum; video P. Lentulum, cuius
 25 ego patrem deum ac parentem statuo fortunæ ac nominis mei et fratris liberorumque nostrorum, in hoc misero squalore et sordibus; cui superior annus idem et virilem patris et praetextam populi iudicio togam dederit, hunc hoc anno in hac toga rogationis
 30 iniustissimæ subitam acerbitatem pro patre fortissimo et clarissimo cive deprecantem. Atque hic tot et
 145
 talium civium squalor, hic luctus, hae sordes susceptæ sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriæ, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tanto opere deliqui illo die, cum ad vos

indicia, litteras, confessiones communis exitii detuli, cum parui vobis? Ac si scelestum est amare patriam, pertuli poenarum satis; eversa domus est, fortunae vexatae, dissipati liberi, raptata coniunx, frater optumus, incredibili pietate, amore inaudito maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum; ego pulsus aris, focus, deis penatibus, distractus a meis carui patria, quam, ut levissime dicam, corpore texeram; pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium, 146 fraudem invidorum. Si hoc non est satis, quod haec omnia deleta videntur reditu meo, multo mihi, multo, inquam, iudices, praestat in eandem illam recidere fortunam quam tantam inportare meis defensoribus et conservatoribus calamitatem. An ego in hac urbe esse possim his pulsus, qui me huius urbis compotem fecerunt? Non ero, non potero esse, iudices; neque hic umquam puer, qui his lacrimis, qua sit pietate, declarat, amisso patre suo propter me me ipsum incolumem videbit nec, quotienscumque me viderit, ingemescet ac pestem suam ac patris sui se dicet videre. Ego vero hos in omni fortuna, quaecumque erit oblata, complectar, nec me ab iis, quos meo nomine sordidatos videtis, umquam ulla fortuna divellet, neque eae nationes, quibus me senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exulem propter me 147 sine me videbunt. Sed haec di immortales, qui me suis templis advenientem receperunt stipatum ab his viris et P. Lentulo consule, atque ipsa res publica, qua nihil est sanctius, vestrae potestati, iudices, commiserunt. Vos hoc iudicio omnium bonorum mentes confirmare, improborum reprimere potestis, vos his civibus uti optumis, vos me reficere et renovare rem publicam. Quare vos obtestor atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis.

M. TULLI CICERONIS
PRO CN. PLANCIO ORATIO.

ιδίῳ ἡγοράσας καὶ τὸν αὐτὸν ἡγοράσας
 Ἀθηναίους, ἵτις ἐν ἡγορᾷ κατὰ τὴν Ἀμύμονος νόμον
 παρὰ τὸν ἐλαφρὸν, ἐν ἡγορᾷ τοῦ σπαιθοῦ. Οὗτος
 νόμος, ὅτι δὴν ἀνίσταται ὁ κριτὴς ἀπὸ τοῦ ἐλαφροῦ
 καὶ τοῦ σπαιθοῦ, καὶ τὸν ἡγορᾶν ὁλοῦς τὸν ἡγορᾶν
 ὅτι ὁ κριτὴς ἡγοράσας.

M. TULLI CICERONIS

PRO CN. PLANCIO ORATIO.

ARGUMENTUM SCHOLIASTAE BOBIENSIS.

M. Tullius orationem lucentam L. Domitio Appio Claudio cons. etiam pro hoc Cn. Plancio dixit, qui reus de sodaliciis petitus est lege Licinia, quam M. Licinius Crassus, Pompei Magni collega, in consulatu suo pertulit, ut severissime quaereretur in eos candidatos, qui sibi conciliassent ea potissimum de causa, ut per illos pecuniam tribulibus disperterent ac sibi mutuo eadem suffragationis emptae praesidia communicarent. Huic factioni coercendae legis lator Crassus existimavit etiam genus iudicii multo periculosius comparandum, ut apud iudices editicios accusarentur, id est ut pro voluntate accusatoris ederentur tribus, ex quibus unam tantum modo reicere posset reus, de reliquis autem iudices haberentur utique infestissimi causam dicentibus, utpote quos accusator ad voluntatem suam praelegisset edendo eas potissimum tribus, quas reo minus aequas fore arbitraretur. Sed enim Cn. Plancio summa et religiosa cum M. Tullio familiaritas erat beneficiis non mediocribus copulata. Nam cum P. Clodi, tribuni plebi, inimici sui, lege aqua et igni interdictus urbe cessisset et Macedoniam petisset, nullis opem ferentibus, qui Clodianam potentiam graviter extimescebant, prolixa benignitate et fide non minore quaestoris Cn. Planci sustentatus est. Illo quippe anno sub L. Apuleio praetore quaestura Plancius in Macedonia fungebatur. Diu igitur Thessalonicae fuit auxilio eius ab omni periculo insidiarum Cicero defensus. Dein postea restitutus inter ceteros et ipsi gratias egit iis orationibus, quarum alteram in contione, alteram vero habuit in senatu. Causa pendet ex aedilitatis petitione, in qua designatus est Plancius repulsam ferente Inventio Laterense patriciae familiae, senatore non minore facundia quam generis nobilitate praedito, qui nunc etiam reum de sodaliciis facit invidioso crimine et reis metuendo propter iudices editicios, de quorum condicione supra diximus. Prin-

cipaliter quidem coniecturalis defensio est, videlicet oratore nitente Plancium non pecuniae largitione, sed integritate morum et rerum gestarum memoria aedilem esse factum. — Constat autem Cn. Plancium absolutum esse ac proximo anno aedilitatem gessisse.

Cum propter egregiam et singularem Cn. Planci,¹ iudices, in mea salute custodienda fidem tam multos,¹ et bonos viros eius honori viderem esse fautores, capiebam animo non mediocrem voluptatem, quod, cuius officium mihi saluti fuisset, ei meorum temporum memoriam suffragari videbam. Cum autem audirem meos partim inimicos, partim invidos huic accusationi esse fautores eandemque rem adversariam esse in iudicio Cn. Plancio, quae in petitione fuisset adiutrix, dolebam, iudices, et acerbe ferebam, si huius salus ob eam ipsam causam esset infestior, quod is meam salutem atque vitam sua benivolentia praesidio custodiique texisset. Nunc autem vester, iudices, conspectus et consessus iste reficit et recreat mentem meam, cum intueor et contemplor unum quemque vestrum. Video enim hoc in numero neminem, cui mea salus non cara fuerit, cuius non extet in me summum meritum, cui non sim obstrictus memoria beneficii sempiterna. Itaque non extimesco, ne Cn. Plancio custodia meae salutis apud eos obsit, qui me ipsi maxime salvum videre voluerunt, saepiusque, iudices, mihi venit in mentem admirandum esse M. Laterensem, hominem studiosissimum et dignitatis et salutis meae, reum sibi hunc potissimum delegisse quam metuendum, ne vobis id ille magna ratione fecisse videatur. Quamquam mihi non sumo tantum neque adrogo, iudices, ut Cn. Plancium suis erga me meritis impunitatem consecutum putem. Nisi eius integerrimam vitam, modestissimos mores, summam fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero,

εὐφράσκει

nihil de poena recusabo; sin omnia praestitero, quae sunt a bonis viris expectanda, petam, iudices, a vobis, ut, cuius misericordia salus mea custodita sit, ei vos vestram misericordiam me deprecante tribuatis. Equidem ad reliquos labores, quos in hac causa maiores suscipio quam in ceteris, etiam hanc molestiam adsumo, quod mihi non solum pro Cn. Plancio dicendum est, cuius ego salutem non secus ac meam tueri debeo, sed etiam pro me ipso, de quo accusatores plura paene quam de re reoque dixerunt. Quamquam, iudices, si quid est in me ipso ita reprehensum, ut id ab hoc seiunctum sit, non me id magnopere conturbat; non enim timeo, ne, quia perraro grati homines reperiantur, ideo, cum me nimium gratum illi esse dicant, id mihi criminisum esse possit. Quae vero ita sunt agitata ab illis, ut aut merita Cn. Planci erga me minora esse dicerent, quam a me ipso praedicarentur, aut, si essent summa, negarent ea tamen ita magui, ut ego putarem, ponderis apud vos esse debere, haec mihi sunt tractanda, iudices, et modice, ne quid ipse offendam, et tum denique, cum respondero criminibus, ne non tam innocentia reus sua quam recordatione meorum temporum defensurus esse videatur.

- 5 Sed mihi in causa facili atque explicata perdifficilis, iudices, et lubrica defensionis ratio proponitur. Nam, si tantum modo mihi necesse esset contra Laterensem dicere, tamen id ipsum esset in tanto usu nostro tantaque amicitia molestum. Vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint, neque est ullum amicitiae certius vinculum quam consensus et societas consiliorum et voluntatum. Mihi autem non id est in hac re molestissimum, contra illum dicere, sed multo illud magis, quod in ea causa contra dicendum est, in qua quaedam hominum ipsorum videtur 6 facienda esse contentio. Quaerit enim Laterensis atque hoc uno maxime urget, qua se virtute, qua laude Plan-

cius, qua dignitate superarit. Ita, si cedo illius ornamentis, quae multa et magna sunt, non solum huius dignitatis iactura facienda est, sed etiam largitionis recipienda suspicio est; sin hunc illi antepono, contumeliosa habenda est oratio, et dicendum est id, quod

- 5 ille me flagitat, Laterensem a Plancio dignitate esse superatum. Ita aut amicissimi hominis existimatio offendenda est, si illam accusationis condicionem sequar, aut optime de me meriti salus deserenda.
- 10 Sed ego, Laterensis, caecum me et praecipitem 3 ferri confitear in causa, si te aut a Plancio aut ab ullo dignitate potuisse superari dixerō. Itaque discedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas, et veniam ad illam, ad quam me causa ipsa deducit.
- 15 Quid? tu magistratum dignitatis iudicem putas esse 7 populum? Fortasse non numquam est; utinam vero ⁷⁹² semper esset! Sed est perraro et, si quando est, in iis magistratibus est mandandis, quibus salutem suam committi putat; his levioribus comitiis diligentia et
- 20 gratia petitorum honos paritur, non iis ornamentis, quae esse in te videmus. Nam quod ad populum pertinet, semper dignitatis iniquus iudex est, qui aut invidet aut favet. Quamquam nihil potes in te, Laterensis, constituere, quod sit proprium laudis tuae,
- 25 quin id tibi sit commune cum Plancio. Sed hoc 8 totum agetur alio loco; nunc tantum disputo de iure populi, qui et potest et solet non numquam dignos praeterire; nec, si a populo praeteritus est, quem non oportuit, a iudicibus condemnandus est, qui praeteritus
- 30 non est. Nam, si ita esset, quod patres apud maiores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitorum, id haberent iudices, vel quod multo etiam minus esset ferendum. Tum enim magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant
- 35 facti; nunc postulatur a vobis, ut eius exitio, qui creatus sit, iudicium populi Romani reprehendatis. Itaque, quamquam, qua nolui, ianua sum ingressus

in causam, sperare videor tantum afuturam esse ora-
 tionem meam a minima suspicione offensionis tuae,
 te ut potius obiurgem, quod iniquum in discrimen
 adducas dignitatem tuam, quam ut eam ego ulla con-
 tumelia coner attingere. / Tu continentiam, tu indu-
 striam, tu animum in rem publicam, tu virtutem, tu
 innocentiam, tu fidem, tu labores tuos, quod aedilis
 non sis factus, fractos esse et abiectos et repudiatos
 putas? Vide tandem, Laterensis, quantum ego a te
 dissentiam. Si medius fidius decem soli essent in
 civitate viri boni, sapientes, iusti, graves, qui te in-
 dignum aedilitate iudicavissent, gravius de te iudi-
 catum putarem, quam est hoc, quod tu metuis ne a
 populo iudicatum esse videatur. Non enim comitiis
 iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia,
 cedit precibus, facit eos, a quibus est maxime ambitus,
 denique, etiamsi iudicat, non dilectu aliquo aut sapientia
 ducitur ad iudicandum, sed impetu non numquam et
 quadam etiam temeritate. Non est enim consilium in
 vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia, semper-
 que sapientes ea, quae populus fecisset, ferenda, non
 semper laudanda duxerunt. Quare, cum te aedilem
 fieri oportuisse dicis, populi culpam, non competitoris
 10 accusas. Ut fueris dignior quam Plancius (de quo
 ipso tecum ita contendam paulo post, ut conservem
 dignitatem tuam) — sed ut fueris dignior, non competitor,
 a quo es victus, sed populus, a quo es praeteritus, in
 culpa est. In quo illud primum debes putare, comitiis,
 praesertim aediliciis, studium esse populi, non iudicium;
 eblandita illa, non enucleata esse suffragia; eos, qui
 suffragium ferant, quid cuique ipsi debeant, considerare
 saepius, quam quid cuique a re publica debeat. Sin
 autem mavis esse iudicium, non tibi id rescindendum
 11 est, sed ferendum. 'Male iudicavit populus.' At iudi-
 cavit. 'Non debuit.' At potuit. 'Non fero.' At multi
 clarissimi et sapientissimi cives tulerant. Est enim
 haec condicio liberorum populorum praecipueque huius

principis populi et omnium gentium domini atque victoris, posse suffragiis vel dare vel detrudere, quod velit cuique; nostrum est autem, nostrum, qui in hac tempestate populi iactemur et fluctibus, ferre modice populi
 5 voluntates, adlicere alienas, retinere partas, placare turbatas; honores si magni non putemus, non servire populo; sin eos expetamus, non defetigari supplicando.

Venio iam ad ipsius populi partis, ut illius contra 5 te oratione potius quam mea disputem. Qui si tecum 12 congregiatur et si una loqui voce possit, haec dicat: 'Ego tibi, Laterensis, Plancium non anteposui, sed, cum essetis aequae boni viri, meum beneficium ad eum potius detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis summisce supplicarat.' Respon-
 15 debis, credo, te splendore et vetustate familiae fretum non valde ambiendum putasse. At vero te ille ad sua instituta suorumque maiorum exempla revocabit; semper se dicet rogari voluisse, semper sibi supplicari; se M. Seium, qui ne equestrem quidem splendorem
 20 incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, praetulisse; praeposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo et sanctissimo viro, non dico C. Serranum, stultissimum hominem (fuit enim
 25 tamen nobilis), non C. Fimbriam, novum hominem (fuit enim et animi satis magni et consilii), sed Cn. Mallium, non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contempta ac sordida. 'Desi- 13 derarunt te,' inquit, 'oculi mei, cum tu esses Cyrenis; me enim quam socios tua frui virtute malebam, et, quo plus intererat, eo plus aberat a me, cum te non videbam. Deinde sitientem me virtutis tuae deseruisti ac reliquisti. Coeperas enim petere tribunatum pl. temporibus iis, quae istam eloquentiam et virtutem
 35 requirebant; quam petitionem cum reliquisses, si hoc indicasti, tanta in tempestate te gubernare non posse, de virtute tua dubitavi, si nolle, de voluntate; sin,

quod magis intellego, temporibus te aliis reservasti, ego quoque, inquiet populus Romanus, 'ad ea te tempora revocavi, ad quae tu te ipse servaras. Pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnae utilitati esse possis; aediles quicumque erunt, idem mihi sunt ludi parati; tribuni pl. permagni interest qui sint. Quare aut redde mihi, quod ostenderas, aut, si, quod mea minus interest, id te magis forte delectat, reddam tibi istam aedilitatem etiam neglegenter petenti; sed amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, con-
discas censeo mihi paulo diligentius supplicare.'

- 6 Haec populi oratio est, mea vero, Laterensis, haec:
14 quare victus sis, non debere iudicem quaerere, modo ne largitione sis victus. Nam si, quotienscumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, totiens oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil est iam, quod populo supplicetur, nihil, quod diribitio suffragiorum, nihil, quod [supplicatio magistratuum,] renuntiatio expectetur; simul ut, qui sint professi, videro, dicam:
15 'Hic familia consulari est, ille praetoria; reliquos video esse ex equestri loco; sunt omnes sine macula, sunt omnes aequae boni viri atque integri, sed servari necesse est gradus; cedat consulari generi praetorium, ne con-
(15) tendat cum praetorio nomine equester locus.' Sublata sunt studia, extinctae suffragationes, nullae contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla expectatio suffragiorum; nihil, ut plerumque evenit, praeter opinionem accidet, nulla erit posthac varietas comitiorum. Sin hoc persaepe accidit, ut et factos aliquos et non factos esse miremur, si campus atque illae undae comitiorum ut mare profundum et immensum sic effervescunt quodam quasi aestu, ut ad alios accedant, ab aliis autem recedant, tanto nos in impetu studiorum et motu temeritatis modum aliquem
16 et consilium et rationem requiremus? Quare noli me ad contentionem vestrum vocare, Laterensis. Etenim, si populo grata est tabella, quae frontes aperit homi-

num, mentes tegit datque eam libertatem, ut, quod velint, faciant, promittant autem, quod rogentur, cur tu, id in iudicio ut fiat, exprimis, quod non fit in campo? 'Hic quam ille dignior' perquam grave est dictu. Quo modo igitur est aequius? Sic credo, quod agitur, quod satis est iudici: 'Hic factus est.' 'Cur iste potius quam ego?' Vel nescio vel non dico vel denique, quod mihi gravissimum esset, si dicerem, sed impune tamen deberem dicere: 'Non recte.' Nam quid assequer, si illa extrema defensione uterer, populum, quod voluisset, fecisse, non quod debuisset?

Quid? si populi quoque factum defendo, Laterensis, et doceo Cn. Plancium non obrepisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus ortis hoc nostro equestri loco, possumne eripere orationi tuae contentionem vestrum, quae tractari sine contumelia non potest, et te ad causam aliquando crimenque deducere? Si, quod equitis Romani filius est, inferior esse debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt. Nihil dico amplius; hoc tamen miror, cur huic potissimum irascare, qui longissime a te astitit. Equidem, si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor, sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit. Tu neque Q. Pedio, forti viro, suscenses neque huic A. Plotio, ornatissimo homini familiari meo, et ab eo, qui hos dimovit, potius quam ab iis, qui in te ipsum incubuerunt, te depulsum putas. Sed tamen haec tibi est prima cum Plancio generis vestri familiaeque contentio, qua abs te vincitur; cur enim non confitear, quod necesse est? Sed non hic magis quam ego a meis competitoribus et alias et in consulatus petitione vincebar. Sed vide, ne haec ipsa, quae despicias, huic suffragata sint. Sic enim conferamus. Est tuum nomen utraque familia consulare. Num dubitas igitur, quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant esse pulcherrimum, qui ima-

ginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te aedilem fecerint? Equidem non dubito. Sed si parum multi sunt, qui nobilitatem ament, num ista est nostra culpa? Etenim ad caput et ad fontem generis utriusque veniamus.

8 Tu es e municipio antiquissimo Tusculano, ex quo
19 sunt plurimae familiae consulares (in quibus est etiam Iuventia), tot, quot ex reliquis municipiis omnibus non sunt; hic est e praefectura Atinati non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. Quantum interesse vis ad rationem petendi? Primum utrum magis favere putas Atinatis an Tusculanos suis? Alteri (scire enim hoc propter vicinitatem facile possum), cum huius ornatissimi atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem aedilem, cum praetorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum laetati sunt; alteros (credo, quia refertum est municipium consularibus; nam malivolos non esse certo scio) numquam intellexi vehementius suorum municipum honore laetari. Habemus hoc nos, habent nostra municipia. Quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri ipsi prope dicam montesque faverunt. Num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, num de Ti. Coruncanio municipe suo, num de tot Fulviis gloriari? Verbum nemo facit. At in quemcumque Arpinatem incideris, etiamsi nolis, erit tamen tibi fortasse etiam de nobis aliquid, sed certe de C. Mario audiendum. Primum igitur hic habuit studia suorum ardentia, tu tanta, quanta in hominibus iam saturatis honoribus esse potuerunt. Deinde tui municipes sunt illi quidem splendidissimi homines, sed tamen pauci, siquidem cum Atinatis conferantur; huius praefectura plena virorum fortissimorum, sic ut nulla tota Italia frequentior dici possit; quam quidem nunc multitudinem videtis, iudices, in squalore et luctu supplicem vobis. Hi tot

equites Romani, tot tribuni aerarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quae cuncta comitiis adfuit) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? Non enim tribum Teretinam, de qua dicam alio loco, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam et robustam et assiduam frequentiam prae-buerunt. Nostra municipia coniunctione etiam vicinitatis vehementer moventur. Omnia, quae dico de Plancio, dico expertus in nobis; sumus enim finitimi Atinatibus. Laudanda est vel etiam amanda vicinitas retinens veterem illum officii morem non infusata malivolentia, non adsueta mendaciis, non fucosa, non fallax, non erudita artificio simulationis vel suburbano vel etiam urbano. Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. Tractus ille celeberrimus Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera et montuosa et fidelis et simplex et faulx suorum regio se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitrabatur, isdemque nunc ex municipiis adsunt equites Romani publice cum [legatione] testimonio nec minore nunc sunt sollicitudine quam tum erant studio. Etenim est gravius spoliari fortunis quam non augeri dignitate. Ergo, ut alia in te erant illustriora, Laterensis, quae tibi maiores tui reliquerant, sic te Plancius hoc non solum municipii, verum etiam vicinitatis genere vincebat; nisi forte te Labicana aut Gabina aut Bovillana vicinitas adiuvabat, quibus e municipiis vix iam, qui carnem Latinis petant, reperiuntur. Adiungamus, si vis, id, quod tu huic obesse etiam putas, patrem publicanum; qui ordo quanto adiumento sit in honore, quis nescit? Flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae publicanorum ordine continetur. Quis est igitur, qui neget ordinis eius studium fuisse in honore Planci singulare? Neque iniuria, vel quod erat pater is, qui est princeps iam diu publicanorum, vel quod is ab sociis unice diligebatur vel quod diligen-

tissime rogabat vel quia pro filio supplicabat, vel quod huius ipsius in illum ordinem summa officia quaesturae tribunatusque constabant, vel quod illi in hoc ornando ordinem se ornare et consulere liberis suis arbitrabantur.

- 10 Aliquid praeterea — timide dicam, sed tamen dicendum est: non enim opibus, non invidiosa gratia, non potentia vix ferenda, sed commemoratione beneficii, sed misericordia, sed precibus aliquid attulimus etiam nos. Appellavi populum tributim, summi me et supplicavi; ultro meherecule se mihi etiam offerentis, ultro pollicentis rogavi. Valuit causa rogandi, non gratia.
- 25 Nec, si vir amplissimus, cui nihil est quod roganti concedi non iure possit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego sum adrogans, quod me valuisse dico. Nam ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipse per sese, rogatio ipsa semper est gratiosissima, quae est officio necessitudinis coniuncta maxime. Neque enim ego sic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris esset meus, quia vicinus, quia huius parente semper plurimum essem usus, sed ut quasi parenti et custodi salutis meae. Non potentia mea, sed causa rogationis fuit gratiosa. Nemo mea restitutione laetatus est, nemo iniuria doluit, cui non
- 26 huius in me misericordia grata fuerit. Etenim, si ante reditum meum Cn. Plancio se vulgo viri boni, cum hic tribunatum peteret, ultro offerebant, cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas praesentis preces non putas profuisse? An Minturnenses coloni, quod C. Marium e civili ferro atque ex impiis manibus eripuerunt, quod tecto receperunt, quod fessum inedia fluctibusque recrearunt, quod viaticum congesserunt, quod navigium dederunt, quod eum linquentem terram eam, quam servarat, votis, ominibus lacrimisque persecuti sunt, aeterna in laude versantur; Plancio, quod me vel vi pulsum vel ratione cedentem receperit, iuverit, custodierit, his et senatui populoque Romano,

ut haberent, quem reducerent, conservarit, honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

Vitia mehercule Cn. Planci res eae, de quibus dixi,¹¹
 tegere potuerunt, ne tu in ea vita, de qua iam dicam,²⁷
 tot et tanta adiumenta huic honori fuisse mirere. Hic
 est enim, qui adulescentulus cum A. Torquato pro-
 fectus in Africam sic ab illo gravissimo et sanctissimo
 atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus
 est, ut et contubernii necessitudo et adulescentis mode-
 stissimi pudor postulabat, quod, si adesset, non minus
 ille declararet quam hic illius frater patruelis et socer,
 T. Torquatus, omni illi et virtute et laude par, qui
 est quidem cum illo maximis vinclis et propinquitatis
 et affinitatis coniunctus, sed ita magnis amoris, ut
 illae necessitudinis causae leves esse videantur. Fuit
 in Creta postea contubernalis Saturnini, propinqui sui,
 miles huius Q. Metelli; cui cum fuerit probatissimus
 hodieque sit, omnibus esse se probatum debet sperare.
 In ea provincia legatus fuit C. Sacerdos, qua virtute,
 qua constantia vir! L. Flaccus, qui homo, qui civis!
 qui qualem hunc putent, assiduitate testimonioque
 declarant. In Macedonia tribunus militum fuit, in 28
 eadem provincia postea quaestor. Primum Macedonia
 sic eum diligit, ut indicant hi principes civitatum
 suarum; qui cum missi sint ob aliam causam, tamen
 huius repentino periculo commoti huic assident, pro
 hoc laborant, huic si praesto fuerint, gratius se civi-
 tatibus suis facturos putant, quam si legationem suam
 et mandata confecerint. L. vero Apuleius hunc tanti
 facit, ut morem illum maiorum, qui praescribit in
 parentum loco quaestoribus suis praetores esse oport-
 ere, officiis benivolentiaque superarit. Tribunus pl.
 fuit non fortasse tam vehemens quam isti, quos tu
 iure laudas, sed certe talis, quales si omnes semper
 fuissent, numquam desideratus vehemens esset tribunus.

Omitto illa, quae si minus in scena sunt, at certe,¹²
 cum sunt prolata, laudantur, ut vivat cum suis, primum²⁹

cum parente (nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum), quem veretur ut deum (neque enim multo secus est parens liberis), amat vero ut sodalem, ut fratrem, ut aequalem. Quid dicam cum patruo, cum affinibus, cum propinquis, cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cuius quantam honoris huius cupiditatem fuisse creditis, cum videtis luctus societatem? Quid de me dicam, qui mihi in huius periculo reus esse videor? quid de his tot viris talibus, quos videtis veste mutata? Atque haec sunt indicia, iudices, solida et expressa, haec signa probitatis non fucata forensi specie, sed domesticis inusta notis veritatis. Futtilis est illa occursatio et blanditia popularis; aspicitur, non adtrectatur; procul apparet, 30 non exentitur, non in manus sumitur. Omnibus igitur rebus ornatum hominem tam externis quam domesticis, non nullis rebus inferiorem quam te, generis dico et nominis, superiorem aliis, municipum, vicinorum, societatum studio, meorum temporum memoria, parem virtute, integritate, modestia aedilem factum esse miraris?

Hunc tu vitae splendorem maculis aspergis istis? Iacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspitione quidem possit agnoscere. 'Bimaritum' appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. Ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa, quod non crimen est, sed inpunitum in maledicto mendacium; raptam esse mimulam, quod dicitur Atinae factum a iuventute vetere quodam in 31 scaenicos iure maximeque oppidano. O adolescentiam traductam eleganter, cui quidem cum, quod licuerit, obiciatur, tamen id ipsum falsum reperiatur! Emissus aliqui e carcere. Et quidem emissus per imprudentiam, emissus, ut cognostis, necessarii hominis optimique adolescentis rogatu; idem postea praemandatis requisitus. Atque haec nec ulla alia sunt coniecta maledicta in eius vitam, de cuius vos pudore, religionem, integritate dubitetis.

'Pater vero', inquit, 'etiam obesse filio debet.' O 13
 vocem duram atque indignam tua probitate, Lateren-
 sis! Pater ut in iudicio capitis, pater ut in dimi-
 catione fortunarum, pater ut apud talis viros obesse
 filio debeat? qui si esset turpissimus, si sordidissimus,
 tamen ipso nomine patrio valeret apud elementis iudices
 et misericordes; valeret, inquam, communi sensu om-
 nium et dulcissima commendatione naturae. Sed cum 32
 sit Cn. Plancius is eques Romanus, ea primum vetu-
 state equestris nominis, ut pater, ut avus, ut maiores
 eius omnes equites Romani fuerint, summum in
 praefectura florentissima gradum tenuerint et dignita-
 tis et gratiae, deinde ut ipse in legionibus P. Crassi
 imperatoris inter ornatissimos homines, equites Ro-
 manos, summo splendore fuerit, ut postea princeps
 inter suos plurimarum rerum sanctissimus et iustis-
 simus iudex, maximarum societatum auctor, pluri-
 marum magister: si non modo in eo nihil unquam
 reprehensum, sed laudata sunt omnia, tamen is
 20 oberit honestissimo filio pater, qui vel minus hone-
 stum et alienum tueri vel auctoritate sua vel gratia
 possit?

'Asperius', inquit, 'locutus est aliquid aliquando.' 38
 Immo fortasse liberius. 'At id psum', inquit, 'non
 25 est ferendum.' Ergo ii ferendi sunt, qui hoc queruntur,
 libertatem equitis Romani se ferre non posse? Ubinam
 ille mos, ubi illa aequitas iuris, ubi illa antiqua
 libertas, quae malis oppressa civilibus extollere iam
 caput et aliquando recreata se erigere debebat? 30
 Equitum ego Romanorum in homines nobilissimos
 maledicta, publicanorum in Q. Scaevolam, virum omni-
 bus ingenio, iustitia, integritate praestantem, aspere
 et ferociter et libere dicta commemorem? Con- 14
 suli P. Nasicæ praeco Granus medio in foro, cum
 35 ille edicto iustitio domum decedens rogasset Gra-
 nium, quid tristis esset; an quod reiectae auctiones
 essent: 'Immo vero', inquit, 'quod legationes.' Idem

tribuno pl. potentissimo homini, M. Druso, sed multa in re publica molienti, cum ille eum salutasset *et*, ut fit, dixisset: 'Quid agis, Grani?' respondit: 'Immo vero tu, Druse, quid agis?' Ille L. Crassi, ille M. Antoni voluntatem asperioribus facetiis saepe perstrinxit inpune. Nunc usque eo est oppressa vestra adrogantia civitas, ut, quae fuit olim praeconi in ridendo, nunc equiti Romano in plorando non sit con-
34 cessa libertas. Quae enim umquam fuit Planci vox contumeliae potius quam doloris? quid est autem umquam questus, nisi cum a sociis et a se iniuriam propulsaret? Cum senatus impediretur, quo minus, id quod hostibus semper erat tributum, responsum equitibus Romanis redderetur, omnibus illa iniuria dolori fuit publicanis, sed eum ipsum dolorem hic tulit paulo apertius. Communis ille sensus in aliis fortasse latuit; hic, quod cum ceteris animo sentiebat, id magis quam ceteri et vultu promptum habuit et
35 lingua. Quamquam, iudices, (agnosco enim ex me) permulta in Plancium, quae ab eo numquam dicta sunt, conferuntur. Ego quia dico aliquid aliquando non studio adductus, sed aut contentione dicendi aut lacessitus, et quia, ut fit in multis, exit aliquando aliquid si non perfacetum, at tamen fortasse non rusticum, quod quisque dixit, me id dixisse dicunt. Ego autem, si quid est, quod mihi scitum esse videatur et homine ingenuo dignum atque docto, non aspernor, stomachor, cum aliorum non me digna in me conferuntur. Nam quod primus scivit legem de publicanis tum, cum vir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? si, quia primus scivit, utrum id sortis esse vis an eius, qui illam legem ferebat? Si sortis, nullum crimen est in casu; si consulis, splendor etiam Planci hunc a summo viro principem esse ordinis iudicatum.

Sed aliquando veniamus ad causam. In qua tu¹⁵
 nomine legis Liciniae, quae est de sodaliciis, omnis³⁶
 ambitus leges complexus es; neque enim quiequam
 aliud in hac lege nisi editicios iudices es secutus.
 Quod genus iudiciorum si est aequum ulla in re nisi
 in hac tribuaria, non intellego, quam ob rem senatus
 hoc uno in genere tribus edi voluerit ab accusatore
 neque eandem editionem transtulerit in ceteras causas,
 de ipso denique ambitu reiectionem fieri voluerit iu-
 dicum alternorum, cumque nullum genus acerbitatis
 praetermitteret, hoc tamen unum praeterendum pu-
 tarit. Quid? huiusce rei tandem obscura causa est³⁷
 an et agitata tum, cum ista in senatu res agebatur,
 et disputata hesterno die copiosissime a Q. Hortensio,
 cui tum est senatus adsensus? Hoc igitur sensimus:
 'cuiuscumque tribus largitor esset, et per hanc consensio-
 nem, quae magis honeste quam vere sodalitas no-
 minaretur, quam quisque tribum turpi largitione cor-
 rumperet, eum maxime iis hominibus, qui eius tribus
 essent, esse notum.' Ita putavit senatus, cum reo
 tribus ederentur eae, quas is largitione devinctas
 haberet, eosdem fore testis et iudices. Acerbum om-
 nino genus iudicii, sed tamen, si vel sua vel ea, quae
 maxime esset cuique coniuncta, tribus ederetur, vix¹⁶
 recusandum. Tu autem, Laterensis, quas tribus edi-³⁸
 disti? Terefinam, credo. Fuit certe id aequum et
 certe expectatum est et fuit dignum constantia tua.
 Cuius tu tribus venditorem et corruptorem et se-
 questrem Plancium fuisse clamitas, eam tribum pro-
 fecto, severissimorum praesertim hominum et gra-
 vissimorum, edere debuisti. At Voltiniam; lubet enim
 tibi nescio quid etiam de illa tribu criminari. Hanc
 igitur ipsam cur non edidisti? quid Plancio cum
 Lemonia, quid cum Ufentina, quid cum Clustumina?
 Nam Maeciam, non quae iudicaret, sed quae reiceretur,
 esse voluisti. Dubitatis igitur, iudices, quin vos³⁹
 M. Laterensis suo iudicio non ad sententiam legis, sed

ad suam spem aliquam de civitate delegerit? dubitatis, quin eas tribus, in quibus magnas necessitudines habet Plancius, cum ille non ediderit, iudicarit officiis ab hoc observatas, non largitione corruptas? Quid enim potest dicere, cur ista editio non summam habeat acerbitem remota ratione illa, quam in decernendo
 40 secuti sumus? Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos aut inimicos meos aut denique eos, quos inexorabilis, quos inhumanos, quos crudelis existimes; [tu me ignaro, nec opinante, inscio notes et tuos et tuorum amicorum necessarios vel iniquos vel meos vel etiam defensorum meorum eodemque adiungas, quos natura putes asperos atque omnibus iniquos;] deinde effundas repente, ut ante consessum meorum iudicum videam, quam potuerim, qui essent futuri, suspicari, apud eosque me ne quinque quidem reiectis, quod in proximo reo de consilii sententia constitutum est, cogas causam de fortunis omnibus dicere?
 41 Non enim, si aut Plancius ita vixit, ut offenderet sciens neminem, aut tu ita errasti, ut eos ederes imprudens, ut nos invito te tamen ad indices, non ad carnifices veniremus, idcirco ista editio per se non acerba est.

17 An vero nuper clarissimi cives nomen editicii iudicis non tulerunt, cum ex CXXV iudicibus principibus equestris ordinis quinque et LXX reus reiceret, L ferret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi condicionique parerent; nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiciendum, sed ab accusatore constitutos indices ita
 42 feremus, ut neminem reiciamus? Neque ego nunc legis iniquitatem queror, sed factum tuum a sententia legis doceo discrepare; et illud acerbum iudicium si, quem ad modum senatus censuit populusque iussit, ita fecisses, ut huic et suam et ab hoc observatas tribus ederes, non modo non quererer, sed hunc iis iudicibus editis, qui idem testes esse possent, absolu-

tum putarem, neque nunc multo secus existimo. Cum enim has tribus edidisti, ignotis te iudicibus
 uti malle quam notis indicavisti; fugisti sententiam
 legis, aequitatem omnem reiecasti, in tenebris quam
 5 in luce causam versari maluisti. 'Voltinia tribus ab 48
 hoc corrupta, Teretinam habuerat venalem. Quid
 diceret apud Voltiniensis aut apud tribulis suos iu-
 dices?' Immo vero tu quid diceres? quem iudicem
 ex illis aut tacitum testem haberes aut vero etiam
 10 excitares? Etenim, si reus tribus ederet, Voltiniam
 fortasse Plancius propter necessitudinem ac vicinita-
 tem, suam vero certe edidisset. Et, si quaesitor huic
 edendus fuisset, quem tandem potius quam hunc
 C. Alfium, quem habet, cui notissimus esse debet,
 15 vicinum, tribulem, gravissimum hominem iustissimum-
 que, edidisset? cuius quidem aequitas et ea voluntas
 erga Cn. Planci salutem, quam ille sine ulla cupidi-
 tatis suspicione prae se fert, facile declarat non
 fuisse fugiendos tribulis huic iudices, cui quaesitorem
 20 tribulem exoptandum fuisse videatis. Neque ego 18
 nunc consilium reprehendo tuum, quod eas tribus, 44
 quibus erat hic maxime notus, non edideris, sed
 a te doceo consilium non servatum senatus. Etenim
 quis te tum audiret illorum, aut quid diceres?
 25 Sequestremne Plancium? Respuerent aures, nemo
 agnosceret, repudiarent. An gratiosum? Illi libenter
 audirent, nos non timide confiteremur. Noli enim
 putare, Laterensis, legibus istis, quas senatus de am-
 bitu sanciri voluerit, id esse actum, ut suffragatio,
 30 ut observantia, ut gratia tolleretur. Semper fuerunt
 viri boni, qui apud tribulis suos gratiosi esse vellent;
 neque vero tam durus in plebem noster ordo fuit, 45
 ut eam coli nostra modica liberalitate noluerit, neque
 hoc liberis nostris interdicendum est, ne observent
 35 tribulis suos, ne diligant, ne conficere necessariis suis
 suam tribum possint, ne par ab iis munus in sua
 petitione expectent. Haec enim plena sunt officii,

plena observantiae, plena etiam antiquitatis. Isto in genere et fuimus ipsi, cum ambitionis nostrae tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus, et hodie esse volumus quam plurimos gratiosos. Decuriatio tribulium, discriptio populi, suffragia largitione devincta, severitatem senatus et bonorum omnium odium ac dolorem excitarunt. Haec doce, haec profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronuntiasse, divisisse; tum mirabor te iis armis uti, quae tibi lex dabat, noluisse. Tribulibus enim iudicibus non modo severitatem illorum, si ista vera sunt, sed ne vultus quidem ferre possemus. Hanc tu rationem cum fugeris cumque eos indices habere nolueris, quorum in huius delicto cum scientia certissima, tum dolor gravissimus esse debuerit, quid apud hos dices, qui abs te taciti requirant, cur sibi hoc oneris inposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare malueris quam eos, qui scirent, iudicare? Ego Plancium, Laterensis, et ipsum gratiosum esse dico et habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos; quos tu si sodalis vocas, officiosam amicitiam nomine inquinans criminoso; sin, quia gratiosi sint, accusandos putas, noli mirari te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis gratiosorum amicitis non esse adsecutum. Nam, ut ego doceo gratiosum esse in sua tribu Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis sponderit, in operas plurimos patris auctoritate et gratia miserit, quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per maiores suos totam Atinatem praefecturam comprehenderit, sic tu doce sequestrem fuisse, largitum esse, conscripsisse, tribulis decuriasse. Quod si non potes, noli tollere ex ordine nostro liberalitatem, noli maleficium putare esse gratiam, noli observantiam sancire poena.

Itaque haesitantem te in hoc sodaliciorum tribu-
 ario crimine ad communem ambitus causam contulisti,

in qua desinamus aliquando, si videtur, vulgari et pervagata declamatione contendere. Sic enim tecum ago. Quam tibi commodum est, tribum unam delige; 48 tu doce, id quod debes, per quem sequestrem, quo
 5 divisore corrupta sit; ego, si id facere non potueris, quod, ut opinio mea fert, ne incipies quidem, per quem tulerit, docebo. Estne haec vera contentio? placetne sic agi? num possum magis pedem conferre, ut aiunt, aut propius accedere? Quid taces, quid
 10 dissimulas, quid tergiversaris? Etiam atque etiam insto atque urgeo, insector, posco atque adeo flagito crimen. Quaecumque tribum, inquam, delegeris, quam tulerit Plancius, tu ostendito, si poteris, vitium; ego, qua ratione tulerit, docebo. Neque erit haec
 15 alia ratio Plancio ac tibi, Laterensis. Nam ut, quas tribus tu tulisti, si iam ex te requiram, possis, quorum studio tuleris, explicare, sic ego hoc contendo, me tibi ipsi adversario, cuiuscumque tribus rationem poposeeris, redditurum.

20 Sed cur sic ago? Quasi non comitiis iam superioribus sit Plancius designatus aedilis; quae comitia 20
 49 primum habere coepit consul cum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor; deinde habere coepit subito praeter opinionem omnium, ut, ne si cogitasset quidem largiri quispiam, daretur spatium comparandi. Vocatae tribus, latum suffragium, diribitae *tabellae*, renuntiatae. Longe plurimum valuit Plancius; nulla largitionis nec fuit nec esse potuit suspicio. Ain tandem? una centuria
 25 praerogativa tantum habet auctoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renuntiatus sit aut iis 30
 30 ipsis comitiis consul aut certe in illum annum; aedilem tu Plancium factum esse miraris, in quo non exigua pars populi, sed universus populus voluntatem
 35 suam declararit, cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint praerogativa? Quo 50
 quidem tempore, Laterensis, si id facere voluisses,

aut si gravitatis esse putasses tuae, quod multi nobiles saepe fecerunt, ut, cum minus valuissent suffragiis, quam putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se et populo Romano fracto animo atque humili supplicarent, non dubito, quin omnis ad te se conversura fuerit multitudo. Numquam enim fere nobilitas, integra praesertim atque innocens, a populo Romano supplex repudiata est. Sed si tibi gravitas tua et magnitudo animi pluris fuit, sicuti esse debuit, quam aedilitas, noli, cum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. Equidem primum, ut honore dignus essem, maxime semper laboravi, secundo loco, ut existimarer; tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos, qui iis denique debet esse iucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

- 21 Quaeris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis,
51 quid ornatissimo atque optimo viro, patri tuo, respondeas mortuo. Noli ista meditari atque illud cave potius, ne tua ista querella dolorque nimius ab illis sapientissimis viris reprehendatur. Vidit enim pater tuus Appium Claudium, nobilissimum hominem, vivo fratre suo, potentissimo et clarissimo civi, C. Claudio, aedilem non esse factum et eundem sine repulsa factum esse consulem; vidit hominem sibi maxime coniunctum, egregium virum, L. Volcatium, vidit M. Pisonem ista in aedilitate offensiuncula accepta summos a populo Romano esse honores adeptos. Avus vero tuus et P. Nasicae tibi aediliciam praedicaret repulsam, quo cive neminem ego statuo in hac re publica fortiolem, et C. Mari, qui duabus aedilitatis acceptis repulsis septiens consul est factus, et L. Caesaris, Cn. Octavi, M. Tulli, quos omnes scimus
52 aedilitate praeteritos consules esse factos. Sed quid ego aedilicias repulsas colligo? quae saepe eius modi habitae sunt, ut iis, qui praeteriti essent, benigne a populo factum videretur. Tribunus militum L. Phi-

lippus, summa nobilitate et eloquentia, quaestor C. Caelius, clarissimus ac fortissimus adulescens, tribunus pl. P. Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Cassius, Cn. Orestes facti non sunt, quos tamen omnis consules factos scimus esse. Quae tibi ultro pater et maiores tui non consolandi tui gratia dicent, neque vero quo te liberent aliqua culpa, quam tu vereris, ne a te suscepta videatur, sed ut te ad istum cursum tenendum, quem a prima aetate suscepisti, cohortentur. Nihil est enim, mihi crede, Laterensis, de te detractum. *Detractum* dico; si mehercule vere, quod accidit, interpretari velis, est aliquid etiam de virtute significatum tua. Noli enim existimare non magnum quendam motum fuisse illius petitionis tuae, de qua ne aliquid iurares, destitisti. Denuntiasti homo adulescens, quid de summa re publica sentire, fortius tu quidem quam non nulli defuncti honoribus, sed apertius, quam vel ambitionis vel aetatis tuae ratio postulabat. Quam ob rem in dissentiente populo noli putare nullos fuisse, quorum animos tuus ille fortis animus offenderet; qui te incautum fortasse nunc tuo loco demovere potuerunt, providentem autem et praecaventem numquam certe movebunt.

An te illa argumenta duxerunt? 'Dubitatis', inquit, 'quin coitio facta sit, cum tribus plerasque cum Plotio tulerit Plancius?' An unā fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? 'At non nullas punctis paene totidem.' Quippe, cum iam facti prope superioribus comitiis declaratique venissent. Quamquam ne id quidem suspicionem coitionis habuerit. Neque enim unquam maiores nostri sortitionem constituissent aediliciam, nisi viderent accidere posse, ut competitores pares suffragiis essent. Et ais prioribus comitiis Aniensem a Plotio Pedio, Teretinam a Plancio tibi esse concessam; nunc ab utroque eas avulsas, ne in angustum venirent. Quam convenit nondum cognita populi voluntate hos, quos iam tum coniunctos fuisse dicis, iacturam suarum

iubozu

tribuum, quo vos adiuuaremini, fecisse; eosdem, cum iam essent experti, quid valerent, restrictos et tenacis fuisse? Etenim verebantur, credo, angustias. Quasi res in contentionem aut in discrimen aliquod posset venire. Sed tamen tu A. Plotium, virum ornatissimum, in idem crimen vocando indicas eum te arripuisse, a quo non sis rogatus. Nam quod questus es plures te testes habere de Voltinia, quam quot in ea tribu puncta tuleris, indicas aut eos testis te producere, 23 qui, quia nummos acceperint, te praeterierint, aut te 55 ne gratuita quidem eorum suffragia tulisse. Illud vero crimen de nummis, quos in circo Flaminio deprehensos esse dixisti, caluit re recenti, nunc in causa refrixit. Neque enim, qui illi nummi fuerint nec quae tribus nec qui divisor, ostendis. Atque is quidem eductus 11 ad consules, qui tum in crimen vocabatur, se inique a tuis iactatum graviter querebatur. Qui si erat divisor, praesertim eius, quem tu habebas reum, cur abs te reus non est factus? cur non eius damnatione aliquid ad hoc iudicium praeiudicii comparasti?

Sed neque tu haec habes neque eis confidis; alia te ratio, alia cogitatio ad spem huius opprimendi excitavit. Magnae sunt in te opes, late patet gratia; multi amici, multi cupidi tui, multi fautores laudis tuae. Multi huic invident, multis etiam pater, optimus vir, nimium retinens equestris iuris et libertatis videtur; multi etiam communes inimici reorum omnium, qui ita semper testimonium de ambitu dicunt, quasi aut moveant animos iudicum suis testimoniis aut gratum populo Romano sit aut ab eo facilius ob eam causam 56 dignitatem, quam volunt, consequantur. Quibuscum me, iudices, pugnantem more meo pristino non videbitis; non quo mihi fas sit quicquam defugere, quod salus Planci postulet, sed quia neque necesse est me id persequi voce, quod vos mente videatis, et quod 3 ita de me meriti sunt illi ipsi, quos ego testis video paratos, ut eorum reprehensionem vos vestrae pruden-

tiae adsumere, meae modestiae remittere debeatis. Illud unum vos magnopere oro atque obsecro, iudices, cum huius, quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque
 5 sermoni fortunas innocentium subiciendas putetis. Multi 57 amici accusatoris, non nulli etiam nostri iniqui, multi communes obtrectatores atque omnium invidi multa finxerunt. Nihil est autem tam voluere quam maledictum, nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur,
 10 latius dissipatur. Neque ego, si fontem maledicti reperietis, ut neglegatis aut dissimuletis, unquam postulabo. Sed si quid sine capite manabit atque erit eius modi, ut non extet auctor, si, qui audierit, aut ita neglegens vobis esse videbitur, ut, unde audierit, oblitus
 15 sit, aut ita levem habebit auctorem, ut memoria dignum non putarit, huius illa vox vulgaris 'audivi' ne quid innocenti reo noceat, oramus.

Sed venio iam ad L. Cassium, familiarem meum, 24
 cuius ex oratione ne illum quidem Iuventium tecum 58
 20 expostulavi, quem ille omni et humanitate et virtute ornatus adulescens primum de plebe aedilem curulem factum esse dixit. In quo, Cassi, si tibi ita respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse, qui id nobis narraret, praesertim mortuo Congo, non,
 25 ut opinor, admirere, cum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis me hic id ex te primum audisse confitear. Et, quoniam tua fuit perelegans et persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio vel pudore, quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos
 30 et ingenio et humanitati tuae tribueretur, respondebo ad ea, quae dixisti, quae pleraque de ipso me fuerunt; in quibus ipsi aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati acciderunt. Quaesisti, 59
 35 fuisse ad adipiscendos honores viam an futuram esse filio meo, quia esset familia consulari. Ego vero quamquam illi omnia malo quam mihi, tamen honorum

aditus numquam illi faciliores optavi, quam mihi fuerunt. Quin etiam, ne forte ille sibi me potius peperisse iam honores quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, haec illi soleo praecipere (quamquam ad praecepta aetas non est grandis), quae rex ille a Iove ortus suis praecepit filiis:

Vigilandum est semper; multae insidiae sunt bonis.

Nostis cetera; [nonne?

Id quod multi invidéant]

quae scripsit gravis et ingeniosus poeta, [scripsit] non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos et nostros liberos ad laborem et ad laudem excitaret.

- 60 Quaeris, quid potuerit amplius assequi Plancius, si Cn. Scipionis fuisset filius. Magis aedilis fieri non potuisset, sed hoc praestaret, quod ei minus invidetur. Etenim honorum gradus summis hominibus et
25 infimis sunt pares, gloriae dispares. Quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis C. Duellio parem, quis Atilio Calatino, quis Cn. et P. Scipionibus, quis Africano, Marcello, Maximo? Tamen eosdem sumus honorum gradus quos illi adsecuti. Etenim in virtute multi sunt adscensus, ut is maxime gloria excellat, qui virtute plurimum praestet; honorum populi finis est consulatus; quem magistratum iam octingenti fere consecuti sunt. Horum, si diligenter quaeres, vix decimam partem reperiēs gloria dignam. Sed nemo unquam sic egit ut tu: 'Cur iste fit consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit?' Honore nihil amplius, laude multum. Sic igitur Plancius nihilo minus quaestor est factus et tribunus pl. et aedilis, quam si esset summo loco natus, sed haec pari loco orti sunt innumerabiles alii
61 consecuti. Profers triumphos T. Didi et C. Mari et quaeris, quid simile in Plancio. Quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod

triumpharint, et non, quia commissi sunt iis magistratus, in quibus re bene gesta triumpharent, *propterea triumpharint*. Rogas, quae castra viderit; qui et miles in Creta hoc imperatore et tribunus in Macedonia [militum] fuerit et quaestor tantum ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custodiendum transferre maluerit. Quaeris, num disertus sit. Immo, 62 id quod secundum est, ne sibi quidem videtur. Num iuris consultus. Quasi quisquam sit, qui sibi hunc 10 falsum de iure respondisse dicat. Omnes enim istius modi artes in iis reprehenduntur, qui cum professi sunt, satis facere non possunt, non in iis, qui se afluere ab istis studiis confitentur. Virtus, probitas, integritas in candidato, non linguae volubilitas, non ars, non 15 scientia requiri solet. Ut nos in mancipiis parandis quamvis frugī hominem si pro fabro aut pro tectore emimus, ferre moleste solemus, si eas artes, quas in emendo secuti sumus, forte nesciunt, sin autem emimus, quem vilicum imposeremus, quem pecori praeficeremus, 20 nihil in eo nisi frugalitatem, laborem, vigilantiam esse curamus, sic populus Romanus deligit magistratus quasi rei publicae vilicos; in quibus si qua praeterea est ars, facile patitur, sin minus, virtute eorum et innocentia contentus est. Quotus enim quisque disertus, 25 quotus quisque iuris peritus est, ut eos numeres, qui volunt esse? Quodsi praeterea nemo est honore dignus, quidnam tot optimis et ornatissimis civibus est futurum?

Iubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. Nihil 26 potest nisi eum nimis in se iracundum [putabis] fuisse. 63 Idem ecfers Laterensem laudibus. Facile patior id te agere multis verbis, quod ad iudicium non pertineat, et id te accusantem tam diu dicere, quod ego defensor sine periculo possim confiteri. Atqui non modo confiteor summa in Laterense ornamenta esse, sed te 30 etiam reprehendo, quod ea non enumeres, alia quaedam inania et levia conquiras. 'Praeneste fecisse ludos.'

Quid? alii quaestores nonne fecerunt? 'Cyrenis libe-
ralem in publicanos, iustum in socios fuisse.' Quis
negat? sed ita multa Romae geruntur, ut vix ea, quae
fiunt in provinciis, audiantur.

- 64 Non vereor, ne mihi aliquid, iudices, videar adro-
gare, si de quaestura mea dixero. Quamvis enim illa
floruerit, tamen eum me postea fuisse in maximis
imperiiis arbitror, ut non ita multum mihi gloriae sit
ex quaesturae laude repetendum. Sed tamen non
vereor, ne quis audeat dicere ullius in Sicilia quae-
sturam aut clariorem aut gratiorem fuisse. Vere meher-
cule hoc dicam: Sic tum existimabam, nihil homines
aliud Romae nisi de quaestura mea loqui. Frumenti
in summa caritate maximum numerum miseram; nego-
tiatoribus comis, mercatoribus iustus, mancipibus libe-
ralis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni
officio diligentissimus; excogitati quidam erant a Siculis
65 honores in me inauditi. Itaque hac spe decedebam,
ut mihi populum Romanum ultro omnia delaturum
(65)putarem. At ego cum casu diebus iis itineris faciendi
causa decedens e provincia Puteolos forte venissem,
cum plurimi et lautissimi in iis locis solent esse, con-
cidi paene, iudices, cum ex me quidam quaesisset, quo
die Roma exissem, et numquidnam esset novi. Cui
cum respondissem me e provincia decedere: 'Etiam 25
27 mehercule', inquit, 'ut opinor, ex Africa.' Huic ego
iam stomachans fastidiose: 'Immo ex Sicilia', inquam.
'Tum quidam, quasi qui omnia sciret: 'Quid? tu nescis',
inquit, 'hunc quaestorem Syracusis fuisse?' Quid multa?
destiti stomachari et me unum ex iis feci, qui ad 30
aquas venissent.

- 68 Sed ea res, iudices, haud scio an plus mihi pro-
fuerit, quam si mihi tum essent omnes gratulati.
Nam, posteaquam sensi populi Romani auris hebe-
tiores, oculos autem esse acris atque acutos, destiti,
quid de me audituri essent homines, cogitare; feci,
ut postea cotidie praesentem me viderent, habitavi

in oculis, pressi forum; neminem a congressu meo neque ianitor meus neque somnus absterruit. Ecquid ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne otium quidem umquam otiosum? Nam quas tu commemoras, Cassi, legere te solere orationes, cum otiosus sis, has ego scripsi ludis et feriis, ne omnino umquam essem otiosus. Etenim M. Catonis illud, quod in principio scripsit Originum suarum, semper magnificum et praeclarum putavi, 'clarorum virorum atque magnorum non minus otii quam negotii rationem extare oportere.' Itaque, si quam habeo laudem, quae quanta sit, nescio, parta Romae est, quaesita in foro; meaque privata consilia publici quoque casus comprobaverunt, ut etiam summa res publica mihi domi fuerit gerenda et urbs in urbe servanda. Eadem igitur, Cassi, via munita Laterensi est, idem virtuti cursus ad gloriam, hoc facilius fortasse, quod ego huc a me ortus et per me mixtus ascendi, istius egregia virtus adiuvabitur commendatione maiorum.

Sed ut redeam ad Plancium, numquam ex urbe afuit nisi sorte, lege, necessitate; non valuit rebus isdem quibus fortasse non nulli, at valuit assiduitate, valuit observandis amicis, valuit liberalitate; fuit in oculis, petivit, ea est usus ratione vitae, qua minima invidia novi homines plurimi sunt eosdem honores consecuti.

Nam quod ais, Cassi, non plus me Plancio debere quam bonis omnibus; quod iis aequae meae salus cara fuerit, ego me debere bonis omnibus fateor. Sed etiam ii, quibus ego debeo, boni viri et cives comitiis aediliciis aliquid se meo nomine Plancio debere dicebant. Verum fac me multis debere et in iis Plancio; utrum igitur me conturbare oportet an ceteris, cum cuiusque dies venerit, hoc nomen, quod urget, nunc cum petitur, dissolvere? Quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae. Nam, qui pecuniam dis-

solvit, statim non habet id, quod reddidit; qui autem debet, is retinet alienum; gratiam autem et, qui refert, habet et, qui habet, in eo ipso, quod habet, refert. Neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc sol-
 vero, nec minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc
 69 molestiae non accidisset. Quaeris a me, Cassi, quid pro fratre meo, qui mihi est carissimus, quid pro meis liberis, quibus nihil mihi potest esse iucundius, amplius, quam quod pro Plancio facio, facere possim, nec vides istorum ipsorum caritate ad huius salutem defendendam maxime stimulari me atque excitari. Nam neque illis huius salute, a quo meam sciunt esse defen-
 sam, quicquam est optatius, et ego ipse numquam illos aspicio, quin, cum per hunc me iis conservatum esse meminerim, huius meritum in me recorder.

V Opimium damnatum esse commemoras, servatorem ipsum rei publicae, Calidium adiungis, cuius lege Q. Metellus in civitatem sit restitutus; reprehendis meas pro Plancio preces, quod neque Opimius suo nomine
 29 liberatus sit neque Metelli Calidius. De Calidio tibi tantum respondeo, quod ipse vidi, Q. Metellum Pium consulem praetoris comitibus petente Q. Calidio populo Romano supplicasse, cum quidem non dubitaret et consul et homo nobilissimus patronum esse illum
 70 suum et familiae nobilissimae dicere. Quo loco quaero ex te, num id in iudicio Calidi putes, quod ego in Planci facio, aut Metellum Pium, si Romae esse potuisset, aut patrem eius, si vixisset, non fuisse facturum. Nam Opimi quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! Vulnus illud rei publicae, dedecus huius imperii, turpitudine populi Romani, non iudicium putandum est. Quam enim illi iudices, si iudices et non parricidae patriae nominandi sunt, graviores potuerunt rei publicae infligere securim quam cum illum e civitate eiecerunt, qui praetor finitimo, consul domestico bello rem publicam liberarat!
 71 At enim nimis ego magnum beneficium Planci facio

et, ut ais, id verbis exaggero. Quasi vero me tuo arbitrato et non meo gratum esse oporteat. 'Quod istius tantum meritum?' inquit; 'an quia te non iugulavit?' Immo vero quia iugulari passus non est.

5 Quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos meaeque vitae nullas ab illis insidias fuisse dixisti. Posuit hoc idem Laterensis. Quam ob rem paulo post de isto plura dicam; de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse

10 (quod fuit ullorum umquam barbarorum tam inmane ac tam crudele in hostem?) an fuisse in iis aliquem aut famae metum aut poenae, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari. Nisi forte existimas eos idcirco

15 vitae meae pepercisse, quod de reditu meo nihil timerent. Et quemquam putas fuisse tam excordem, qui vivis his, stante urbe et curia rediturum me, si viverem, non putaret? Quam ob rem non debes is homo et is civis praedicare vitam meam, quae fidelitate amicorum con-

20 servata sit, inimicorum modestia non esse adpetitam.

Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse

vehementer, quam abs te sum provocatus, sed profecto nec considerate minus nec minus amice. Nam primum fuit illud asperius, me, quae de Plancio dicerem, menti-

25 tiri et temporis causa fingere. Scilicet homo sapiens excogitavi, quam ob rem viderer maximis beneficii vinculis obstrictus, cum liber essem et solutus. Quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multae, parum iustae necessitudines erant familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiae? quae si non essent, vererem, credo, ne turpiter facerem, si hoc splendore et hac dignitate hominem defenderem. Fingenda mihi fuit videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. At id etiam

35 gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam et se ab aliquo servatos esse fateantur, non quo turpe sit protectum in acie ex hostium manibus eripi (nam

id accidere nisi forti viro et pugnanti comminus non potest), sed onus beneficii reformidant, quod per-
 73 magnum est alieno debere idem quod parenti. Ego, cum ceteri vera beneficia etiam minora dissimulent, ne obligati esse videantur, eo me beneficio obstrictum esse ementior, cui ne referri quidem gratia posse videatur? An hoc tu, Laterensis, ignoras? qui cum mihi esses amicissimus, cum vel periculum vitae tuae mecum sociare voluisses, cum me in illo tristi et acerbo luctu atque discessu non lacrimis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses, cum meos liberos et uxorem me absente tuis opibus auxilioque defendisses, sic mecum semper egisti, te mihi remittere atque concedere, ut omne studium meum in Cn. Planci honore consumerem, quod eius in me meritum tibi
 74 etiam ipsi gratum esse dicebas. Nihil autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam est illa testis oratio, quae est a me prima habita in senatu? In qua cum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam praeteriri, statuissemque eos solum nominare, qui causae nostrae duces et quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. Recitetur oratio, quae propter rei magnitudinem dicta de scripto est; in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magnopere deberem, et huius officii tanti servitutem astringebam testimonio sempiterno. Nolo cetera, quae a me mandata sunt litteris, recitare; praetermitto, ne aut proferre videar ad tempus aut eo genere uti litterarum, quod meis studiis aptius quam consuetudini iudiciorum esse videatur.

31 Atque etiam clamitas, Laterensis: 'Quo usque
 75 ista dicis? Nihil in Cispio profecisti; obsoletae iam sunt preces tuae.' De Cispio mihi igitur obicies, quem ego de me bene meritum quia te teste cognoram, te eodem auctore defendi? et ei dices 'quo usque?', quem negas, quod pro Cispio contenderim,

impetrare potuisse? Nam istius verbi 'quo usque' haec poterat esse invidia: 'Datus est tibi ille, condonatus est ille; non facis finem? ferre non possumus.' Ei quidem, qui, *quod* pro uno laborarit, id ipsum non
 5 optinuerit, dici 'quo usque?' inidentis magis est quam reprehendentis; nisi forte ego unus ita me gessi in iudiciis, ita et cum his et inter hos vixi, is in causis patronus, is in re publica civis et sum et semper fui, solus ut a te constituar, qui nihil a iudicibus
 10 debeam umquam impetrare. Et mihi lacrimulam Cispiani iudicii obiectas. Sic enim dixisti: 'Vidi ego tuam lacrimulam.' Vide, quam me verbi tui paeniteat. Non modo lacrimulam, sed multas lacrimas et fletum cum singultu videre potuisti. An ego, qui
 15 meorum lacrimis me absente commotus simultates, quas mecum habebat, deposuisset meaeque salutis non modo non oppugnator, ut inimici mei putarant, sed etiam defensor fuisset, huius in periculo non significarem dolorem meum? Tu autem, Laterensis, qui
 20 tum lacrimas meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas videri?

Negas tribunatum Planci quicquam attulisse ad-
 iumenti dignitati meae atque hoc loco, quod verissime
 25 facere potes, L. Racili, fortissimi et constantissimi viri, divina in me merita commemoras. Cui quidem ego sicut Cn. Plancio numquam dissimulavi me plurimum debere semperque prae me feram; nullas enim sibi ille neque contentiones neque inimicitias neque vitae
 30 dimicationes nec pro re publica nec pro me defugundas putavit. Atque utinam, quam ego sum in illum gratus, tam licuisset per hominum vim et iniuriam populo Romano ei gratiam referre! Sed si non eadem contendit in tribunatu Plancius, existimare debes non huic voluntatem defuisse, sed me, cum tantum iam
 35 Plancio deberem, Racili beneficiis fuisse contentum. An vero putas idcirco minus iudices mea causa esse fa-
 tuos, quod me esse gratum crimineris? An, cum

patres conscripti illo senatus consulto, quod in moni-
mento Mari factum est, quo mea salus omnibus est
gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerint
(unus enim fuit de magistratibus defensor salutis
meae), cui senatus pro me gratias agendas putavit, 5
ei ego a me referendam gratiam non putem? Atque
haec cum vides, quo me tandem in te animo putas
esse, Laterensis? ullum esse tantum periculum, tan-
tum laborem, tantam contentionem, quam ego non
modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defuge- 10
rem? Quo quidem etiam magis sum non dicam miser
(nam hoc quidem abhorret a virtute verbum), sed
certe exercitus, non quia multis debeo (leve enim est onus
beneficii gratia), sed quia saepe concurrunt † propter
aliquorum bene de me meritorum inter ipsos conten- 15
tiones, ut eodem tempore in omnis verear ne vix pos-
sim gratus videri.

79 Sed ego haec meis ponderibus examinabo, non
solum quid cuique debeam, sed etiam quid cuiusque
33 intersit, et quid a me cuiusque tempus poscat. Agi- 20
tur studium tuum vel etiam, si vis, existimatio, laus
aedilitatis; at Cn. Planci salus, patria, fortunae. Sal-
vum tu me esse cupisti; hic fecit etiam, ut esse pos-
sem. Distineor tamen et divellor dolore et in causa
dispari offendi te a me doleo; sed medius fidius multo 25
citius meam salutem pro te abiecerō quam Cn. Planci
80 salutem tradidero contentioni tuae. Etenim, iudices,
cum omnibus virtutibus me adfectum esse cupio, tum
nihil est, quod malim, quam me et esse gratum et
videri. Haec est enim una virtus non solum maxima, 30
sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid
est pietas nisi voluntas grata in parentes? qui sunt
boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes,
nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti, qui
religionum colentes, nisi qui meritam dis immortalibus 35
gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt?
Quae potest esse vitae iucunditas sublati amicitii?

quae porro amicitia potest esse inter ingratos? Quis⁸¹
 est nostrum liberaliter educatus, cui non educatores,
 cui non magistri sui atque doctores, cui non locus
 ipse mutus ille, ubi alitus aut doctus est, cum grata
 5 recordatione in mente versetur? Cuius opes tantae
 esse possunt aut umquam fuerunt, quae sine multo-
 rum amicorum officiis stare possint? quae certe sub-
 lata memoria et gratia nulla extare possunt. Equi-
 dem nihil tam proprium hominis existimo quam non
 10 modo beneficio, sed etiam benivolentiae significatione
 alligari, nihil porro tam inhumanum, tam inmane,
 tam ferum quam committere, ut beneficio non dicam
 indignus, sed victus esse videare. Quae cum ita sint,⁸²
 iam succumbam, Laterensis, isti tuo crimini meque
 15 in eo ipso, in quo nihil potest esse nimium, quoniam
 ita tu vis, nimium [gratum] esse concedam petamque
 a vobis, iudices, ut eum beneficio complectamini, quem
 qui reprehendit, in eo reprehendit, quod gratum praeter
 modum dicat esse. Neque enim illud ad neglegendam
 20 meam gratiam debet valere, quod dixit idem, vos nec
 nocentis nec litigiosos esse, quo minus me apud vos
 valere oporteret. Quasi vero in amicitia mea non
 haec praesidia, si quae forte sunt in me, parata semper
 amicis esse maluerim quam necessaria. Etenim ego
 25 de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati
 pluribus quam praesidio fuisse, meque vehementer
 vitae meae paeniteret, si in mea familiaritate locus
 esset nemini nisi litigioso aut nocenti.

Sed haec nescio quo modo frequenter in me con-³⁴
 30 gessisti saneque in eo creber fuisti, te ideo in ludos⁸³
 causam conicere noluisse, ne ego mea consuetudine
 aliquid de tensis misericordiae causa dicerem, quod
 in aliis aedilibus ante fecissem. Non nihil egisti hoc
 loco; nam mihi eripuisti ornamentum orationis meae.
 35 Deridebor, si mentionem tensarum fecero, cum tu id
 praedixeris; sine tensis autem quid potero dicere?
 Hic etiam addidisti me ideo mea lege exilio ambi-

tum sanxisse, ut miserabiliores epilogos possem dicere. Nonne vobis videtur cum aliquo declamatore, non
 84 cum laboris et fori discipulo disputare? 'Rhodi enim', inquit, 'ego non fui' (me vult fuisse), 'sed fui', inquit, (putabam in Vaccaeis dicturum) 'bis in Bithynia.' Si locus habet reprehensionis ansam aliquam, nescio, cur severiorem Nicaeam putes quam Rhodum; si spectanda causa est, et tu in Bithynia summa cum dignitate fuisti et ego Rhodi non minore. Nam quod in eo me reprehendisti, quod nimium multos defenderem, utinam et tu, qui potes, et ceteri, qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! Sed fit vestra diligentia, qui causis ponderandis omnis fere repudiatis, ut ad nos pleraeque confluant, qui miseris et laborantibus negare
 85 nihil possumus. Admonuisti etiam, quod in Creta fuisses, dictum aliquod in petitionem tuam dici potuisse; me id perdidisse. Uter igitur nostrum est cupidior dicti? egone, qui, quod dici potuit, non dixerim, an tu, qui etiam ipse in te dixeris? Te aiebas de tuis rebus gestis nullas litteras misisse, quod mihi meae, quas ad aliquem misissem, obfuissent. Quas ego mihi obfuisse non intellego, rei publicae video prodesse potuisse.
 35 Sed sunt haec leviora, illa vero gravia atque magna,
 86 quod meum discessum, quem saepe deferas, nunc quasi reprehendere et subaccusare voluisti. Dixisti enim non auxilium mihi, sed me auxilio defuisse. Ego vero fateor me, quod viderim mihi auxilium non deesse, ideo me illi auxilio pepercisse. Qui enim status, quod discrimen, quae fuerit in re publica tempestas illa, quis nescit? Tribunicius me terror an consularis furor movit? Decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentis atque integros sine ferro viceram? Consules post hominum memoriam taeterrimi atque turpissimi, sicut et illa principia et hi recentes rerum exitus declararunt, quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit, emptis provinciis a senatu, a re publica, a bonis omnibus defecerant; qui

exercitu, qui armis, qui opibus plurimum poterant, cum, quid sentirent, nesciretur, furialis illa vox nefariis stupris † religiosis altaribus effeminata secum et illos et consules facere acerbissime personabat; egentes in
 5 locupletis, perditī in bonos, servi in dominos armabantur. At erat mecum senatus, et quidem veste
 87 mutata, quod pro me uno post hominum memoriam publico consilio susceptum est. Sed recordare, qui tum fuerint consulū nomine hostes, qui soli in hac
 10 urbe senatum senatui parere non sieriint edictoque suo non luctum patribus conscriptis, sed indicia luctus ademerint. At erat mecum cunctus equester ordo; quem quidem in contionibus saltator ille Catilinae consul proscriptionis denuntiatione terrebat. At tota
 15 Italia convenerat; cui quidem belli intestini et vastitatis metus inferebatur.

Hisce ego auxiliis studentibus atque incitatis uti 36
 me, Laterensis, potuisse confiteor, sed erat non iure, non legibus, non disceptando decertandum (nam pro-
 20 fecto, praesertim tam bona in causa, numquam, quo ceteri saepe abundarunt, id mihi ipsi auxilium meum defuisset), armis fuit, armis, inquam, fuit dimicandum; quibus a servis atque a servorum ducibus caedem fieri senatus et bonorum rei publicae exitiosum fuisset.
 25 Vinci autem improbos a bonis fateor fuisse praecla- 88
 rum, si finem tum vincendi viderem [quem profecto non videbam]. Ubi enim mihi praesto fuissent aut tam fortes consules quam L. Opimius, quam C. Marius, quam L. Flaccus, quibus ducibus improbos civis res
 30 publica vicit armatis, aut, si minus fortes, at tamen tam iusti quam P. Mucius, qui arma, quae privatus P. Scipio ceperat, ea Ti. Graccho interempto iure optimo sumpta esse defendit? Esset igitur pugnandum cum consulibus. Nihil dico amplius nisi illud:
 35 Victoriae nostrae gravis adversarios paratos, interitus nullos esse ultores videbam. Hisce ego auxiliis salutis 89
 meae si ideirco defui, quia nolui dimicare, fatebor, id

quod vis, non mihi auxilium, sed me auxilio defuisse;
 sin autem, quo maiora studia in me bonorum fuerunt,
 hoc iis magis consulendum et parcendum putavi, tu
 id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum
 est hodieque est et semper erit maximae gloriae? 5
 quem, ut potes ex multis audire, qui tum adfuerunt,
 constat invitissimis viris bonis cessisse, nec fuisse
 dubium, quin contentione et armis superior posset
 esse. Ergo ille cum suum, non cum senatus factum
 defenderet, cum perseverantiam sententiae suae, non 10
 salutem rei publicae retinuisset, tamen ob illam *cau-*
sam, quod illud voluntarium vulnus accepit, iustissi-
 mos omnium Metellorum et clarissimos triumphos
 gloria et laude superavit, quod et illos ipsos improbi-
 ssimos civis interfici noluit et, ne quis bonus interiret 15
 in eadem caede, providit; ego tantis periculis propositis
 cum, si victus essem, interitus rei publicae, si vicissem,
 infinita dimicatio pararetur, committerem, ut idem
 perditor rei publicae nominarer, qui servator fuissem?
 37 Mortem me timuisse dicis. Ego vero ne immor-
 90 talitatem quidem contra rem publicam accipiendam 20
 putarem, nedum emori cum pernecie rei publicae
 vellem. Nam qui pro re publica vitam ediderunt
 (licet me desipere dicatis), numquam mehercule eos
 mortem potius quam immortalitatem adsecutos putavi. 25
 Ego vero si tum illorum impiorum ferro ac manu
 concidissem, in perpetuum res publica civile praesidium
 salutis suae perdidisset. Quin etiam si me vis aliqua
 morbi aut natura ipsa consumpsisset, tamen auxilia
 posteritatis essent imminuta, quod peremptum esset 30
 mea morte id exemplum, qualis futurus in me reti-
 nendo fuisset senatus populusque Romanus. An, si
 umquam vitae cupiditas in me fuisset, ego mense
 Decembri mei consulatus omnium parricidarum tela
 commossem? quae, si viginti quiessem dies, in aliorum 35
 vigiliam consulum recidissent. Quam ob rem, si vitae
 cupiditas contra rem publicam est turpis, certe multo mor-

tis cupiditas mea turpior fuisset cum perniciē civitatis.

Nam quod te esse in re publica liberum es gloria-
 tus, id ego et fateor et laetor et tibi etiam in hoc
 gratulor; quod me autem negasti, in eo neque te neque
 5 quemquam diutius patiar errare. Nam, si quis idcirco 38
 aliquid de libertate mea deminutum putat, quod non
 ab omnibus eisdem, a quibus antea solitus sum dissen-
 tire, dissentiam, primum, si bene de me meritis gra-
 tum me praebeo, non recuso incurrere in crimen hominis
 10 nimium memoris nimiumque grati; sin autem aliquando
 sine ullo rei publicae detrimento respicio etiam salutem
 cum meam, tum meorum, certe non modo non sum
 reprehendendus, sed etiam, si ruere vellem, boni viri
 me, ut id ne facerem, rogarent; res vero ipsa publica, 92
 15 si loqui posset, ageret mecum, ut, quoniam sibi servis-
 sem semper, numquam mihi, fructus autem ex sese
 non, ut oportuisset, laetos et uberes, sed magna acer-
 bitate permixtos tulissem, ut iam mihi servirem, con-
 sulerem meis; se non modo satis habere a me, sed
 20 etiam vereri, ne parum mihi pro eo, quantum a me
 haberet, reddidisset. Quid? si horum ego nihil cogito 93
 et idem sum in re publica, qui fui semper, tamenne
 libertatem requires meam? quam tu ponis in eo, si
 semper cum iis, quibuscum aliquando contendimus,
 25 depugnemus. Quod est longe secus. Stare enim omnes
 debemus tamquam in orbe aliquo rei publicae, qui
 quoniam versatur, eam deligere partem, ad quam nos
 illius utilitas salusque converterit.

Ego autem Cn. Pompeium non dico auctorem, 39
 30 ducem, defensorem salutis meae (nam haec privatim
 fortasse officiorum memoriam et gratiam quaerunt),
 sed dico hoc, quod ad salutem rei publicae pertinet:
 Ego eum non tuear, quem omnes in re publica prin-
 cipem esse concedunt? Ego C. Caesaris laudibus desim,
 35 quas primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui
 me semper addixi, plurimis atque amplissimis iudiciis
 videam esse celebratas? Tum hercule me confitear

non iudicium aliquod habuisse de utilitate rei publicae,
 94 sed hominibus amicum aut inimicum fuisse. An, cum
 videam navem secundis ventis cursum tenentem suum,
 si non eum petat portum, quem ego aliquando pro-
 bavi, sed alium non minus tutum atque tranquillum,
 cum tempestate pugnem periculose potius quam illi,
 salute praesertim proposita, obtemperem et paream?
 Ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi;
 haec de sapientissimis et clarissimis viris et in hac
 re publica et in aliis civitatibus monimenta nobis et
 10 litterae prodiderunt, non semper easdem sententias ab
 eisdem, sed, quascumque rei publicae status, inclinatio
 temporum, ratio concordiae postularet, esse defensas.
 Quod ego et facio, Laterensis, et semper faciam liber-
 tatemque, quam tu in me requiris, quam ego neque
 15 dimisi umquam neque dimittam, non in pertinacia,
 sed in quadam moderatione positam putabo.

40 Nunc venio ad illud extremum, in quo dixisti, dum
 95 Planci in me meritum verbis extollerem, me arcem
 facere e cloaca lapidemque e sepulchro venerari pro
 deo; neque enim mihi insidiarum periculum ullum
 neque mortis fuisse. Cuius ego temporis rationem
 explicabo brevi neque invitus. Nihil enim est ex
 meis temporibus, quod minus pervagatum quodque
 minus aut mea commemoratione celebratum sit aut
 25 hominibus auditum atque notum. Ego enim, Late-
 rensis, ex illo incendio legum, iuris, senatus, bonorum
 omnium cedens, cum mea domus ardore suo de-
 flagrationem urbi atque Italiae toti minaretur, nisi
 quievissem, Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat
 30 mihi sicut domus una coniuncta et optinebatur a
 C. Vergilio, quocum me uno vel maxime cum vetustas,
 tum amicitia, cum mei fratris collegia, tum rei pu-
 96 blicae causa sociarat. Vide nunc caliginem temporum
 illorum. Cum ipsa paene insula mihi sese obviam
 35 ferre vellet, praetor ille eiusdem tribuni pl. contionibus
 propter eandem rei publicae causam saepe vexatus

nihil amplius dico nisi me in Siciliam venire noluit.
 Quid dicam? C. Vergilio, tali civi et viro, benivolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? Nihil, iudices,
 5 est eorum, sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit, ut eam ipse posset opibus suis sustinere. Tum consilio repente mutato iter a Vibone Brundisium terra petere contendit; nam maritimos
 cursus praecludebat hiemis magnitudo. Cum omnia ⁴¹
 10 illa municipia, quae sunt a Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent, iter mihi tutum multis minitantibus magno cum suo metu praestiterunt. Brundisium veni vel potius ad moenia accessi; urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vellet potius excindi,
 15 quam, e suo complexu ut eriperer, facile pateretur. In hortos me M. Laeni Flacci contuli. Cui cum omnis metus, publicatio bonorum, exilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit quam custodiam mei capitis dimittere. Cuius ego et parentis
 20 eius, prudentissimi atque optimi senis, et fratris et utriusque filiorum manibus in navi tuta ac fideli collocatus eorumque preces et vota de meo reditu exaudiens Dyrrachium, quod erat in fide mea, petere contendit. Quo cum venissem, cognovi, id quod audieram, ⁹⁸
 25 refertam esse Graeciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum, quorum impium ferrum ignisque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat; qui antequam de meo adventu audire potuissent, cum tamen abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi. Hic vero simul
 30 atque mare me transisse cognovit — audi, audi atque adtende, Laterensis, ut scias, quid ego Plancio debeam, confiteareque aliquando me, quod faciam, et grate et pie facere; huic, quae pro salute mea fecerit, si minus
 35 profutura sint, obesse certe non oportere! Nam simul ac me Dyrrachium attigisse audivit, statim ad me lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata

99 profectus est. O acerbam mihi, indices, memoriam
 temporis illius et loci, cum hic in me incidit, cum
 complexus est conspersitque lacrimis nec loqui prae
 maerore potuit! O rem cum auditu crudelem, tum
 visu nefariam! o reliquos omnes dies noctesque eas,
 quibus iste a me non recedens Thessalonicam me in
 quaestoriumque perduxit! Hic ego nunc de praetore
 Macedoniae nihil dicam amplius nisi eum et civem
 optimum semper et mihi amicum fuisse, sed eadem
 timuisse quae ceteros; Cn. Plancium fuisse unum, non
 qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae time-
 100 rentur, mecum ea subire et perpeti vellet. Qui, cum
 ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo
 legatus fuisset, decedens ex Asia venisset easque insi-
 dias, quas mihi paratas ab exulibus coniuratis audierat,
 ad me animo amicissimo detulisset, in Asiam me ire
 propter eius provinciae mecum et cum meo fratre
 necessitudinem comparantem non est passus; vi me,
 inquam, Plancius et complexu suo retinuit multosque
 menses a capite meo non discessit abiecta quaestoria
 20 persona comitisque sumpta.

42 O excubias tuas, Cn. Planci, miseras, o flebiles
 101 vigilias, o noctes acerbis, o custodiam etiam mei ca-
 pitis infelicem! siquidem ego tibi vivus non prosum,
 qui fortasse mortuus profuissem. Memini enim, memini
 neque umquam obliviscar noctis illius, cum tibi vigi-
 lanti, adsidenti, maerenti vana quaedam miser atque
 inania falsa spe inductus pollicebar, me, si essem in
 patriam restitutus, praesentem tibi gratias relaturum;
 sin aut vitam mihi fors ademisset aut vis aliqua
 maior reditum peremisset, hos, hos (quos enim ego
 tum alios animo intuebar?) omnia tibi illorum laborum
 praemia pro me persoluturos. Quid me aspectas, quid
 mea promissa repetis, quid meam fidem imploras?
 Nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar, sed de
 horum erga me benivolentia promittebam; hos pro
 me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo capite
 35

vel vitae periculo velle videbam; de horum desiderio,
 luctu, querellis cotidie aliquid tecum simul audiebam;
 nunc timeo, ne tibi nihil praeter lacrimas queam red-
 dere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti.
 5 Quid enim possum aliud nisi maerere, nisi flere, nisi¹⁰²
 te cum mea salute complecti? Salutem tibi idem
 dare possunt, qui mihi reddiderunt. Te tamen (exurge,
 quaeso!) retinebo et complectar nec me solum depre-
 catorem fortunarum tuarum, sed comitem sociumque
 10 profitebor; atque, ut spero, nemo erit tam crudeli
 animo tamque inhumano nec tam inmemor non dicam
 meorum in bonos meritorum, sed bonorum in me, qui
 a me mei servatorem capitis divellat ac distrahat.
 Non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor,
 15 iudices, sed custodem salutis meae, non opibus con-
 tendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed
 lacrimis, sed misericordia, mecumque vos simul hic
 miserrimus et optimus obtestatur parens, et pro uno
 filio duo patres deprecamur. Nolite, iudices, per¹⁰³
 20 vos, per fortunas, per liberos vestros inimicis meis,
 iis praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi,
 dare laetitiam glorianibus vos iam oblitos mei salutis
 eius, a quo mea salus conservata est, hostis extitisse;
 nolite animum meum debilitare cum luctu, tum etiam
 25 metu commutatae vestrae voluntatis erga me; sinite
 me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis
 ei persolvere. Teque, C. Flave, oro et obtestor, qui¹⁰⁴
 meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum
 particeps, rerum, quas gessi, adiutor fuisti meque non
 30 modo salvum semper, sed etiam ornatum florentemque
 esse voluisti, ut mihi per hos conserves eum, per quem
 me tibi et his conservatum vides. Plura ne dicam,
 tuae me etiam lacrimae impediunt vestraeque, iudices,
 non solum meae, quibus ego magno in metu meo su-
 35 bito inducor in spem, vos eosdem in hoc conservando fu-
 turos, qui fueritis in me, quoniam istis vestris lacrimis de
 illis recordor, quas pro me saepe et multum profudistis.

actis congruit, puto quam Fenestellam, qui a. d. XIV Kal. Febr. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio et ubi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum postera die. Occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas rediens ab Aricia prope eum locum, in quo Bonae deae sacellum est. Erat autem allocutus decuriones Aricino- rum. Vehabatur Clodius equo. Servi XXX fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti aequabantur. Erant cum Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Romanus unus, C. Causinius Schola, duo de plebe noti homines, P. Pomponius et C. Clodius. Milo raeda vehabatur cum uxore Fausta, filia L. Sullae dictatoris, et M. Fufio, familiare suo. Sequebatur eos magnum servorum agmen, inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria. Hi in ultimo agmine tardius euntes cum servis P. Clodi rixam commiserunt. Ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, umerum eius Birria rumpia traiecit. Inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam in Bovillano delatus est. Milo ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intellegeret, occiso autem magnum solacium esset habiturus, etiamsi subeunda esset poena, exturbare taberna iussit. Fuit antesignanus servorum eius M. Sausaeus. Atque ita Clodius latens extractus est multisque vulneribus confectus. Cadaver eius in via relictum, quia servi Clodi aut occisi erant aut graviter sauci aut latebant, Sex. Tedijs senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit; ipse rursus eodem, unde erat egressus, se recepit. Perlatum est corpus Clodi ante primam noctis horam, infimaeque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. Augebat autem facti invidiam uxor Clodi Fulvia, quae cum effusa lamentatione vulnera eius ostendebat. Maior postera die luce prima multitudo eiusdem generis confluit, compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. Erat domus Clodi ante paucos menses empta de M. Scauro in Palatio. Eodem T. Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae dictatoris ex filia nepos, tribuni pl. accurrerant, eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum ac lutatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit et in rostris posuit. Ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus duce Sex. Clodio scriba corpus P. Clodi in curiam intulit cremavitque subselliis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum; quo igne et ipsa quoque

curia flagravît et item Porcia basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est. Domus quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) et absentis Milonis eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit, sed inde sagittis repulsa est. Tum fasces ex luco Libitinae raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompei clamitans eum modo consulem, modo dictatorem.

Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civitatis moverat quam interfectio Clodi. Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exilium, invidia adversariorum recreatus nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihil deterritas consulatum; aperte quoque tributim in singulos milia assium dederat. Contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius tribunus pl. atque ipse etiam causam eius egit ad populum. Dicebant uterque Miloni a Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex alijs interreges, quia comitia consularia propter eosdem candidatorum tumultus et easdem manus armatas haberi non poterant. Itaque primo factum erat S. C., ut interrex et tribuni pl. et Cn. Pompeius, qui pro eos. ad urbem erat, viderent, ne quid detrimenti res publica caperet, dilectus autem Pompeius tota Italia haberet. Qui cum summa celeritate praesidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustae uxoris eius exhibendam duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui *filii* erant C. Claudii, qui frater fuerat Clodi, et ob id illi patrum sui mortem velut auctore fratre persequiebantur. Easdem Faustae et Milonis familiae postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodi quoque familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius, familiam Hypsaei et Q. Pompei postulavit. Adfuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calpidius, M. Cato, Faustus Sulla. Verba pauca Q. Hortensius *fecit* dixitque liberos esse eos, qui pro servis postularentur; nam post recentem caedem manu miserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulii essent. Haec agebantur mense intercalari. Post diem tricesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Catonem conquestus est de caede P. Clodi; falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet. Clodium Aricinos decuriones alloquendi gratia abisse profectum cum sex ac viginti servis; Milonem subito post horam quartam senatu misso cum servis amplius CCC armatis obviam ei contendisse et supra Bovillas inopinantem *in itinere* aggressum; ibi P. Clodium tribus vulneribus acceptis Bovillas perlatum; tabernam, in quam perfugerat, expugnatam a Milone; semianimum Clodium extractum. in via Appia

occisum esse, anulumque [eius] ei morienti extractum; deinde Milonem, cum sciret in Albano *ali* parvulum filium Clodi, venisse ad villam, et cum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim consecrarent; vilicum et duos praeterea servos ingulasse; ex servis Clodi, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos, Milonis duos solos saucios factos esse; ob quae Milonem postero die duodecim servos, qui maxime operam navassent, manu misisse populoque tributum singula milia aeris ad defendendos de se rumores dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, qui Hypsaëo summe studebat, quod fuerat eius quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur. Pompeium respondisse nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse neque populi Romani potestatem aut consilio aut sententia interpellaturum. Deinde *per* C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter haec cum crebresceret rumor Cn. Pompeium creari dictatorem oportere neque aliter mala civitatis sedari posse, visum est optimatibus tutius esse eum consulem sine collega creari, et cum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C. Pompeius ab interrege Serv. Sulpicio V Kal. Mart. mense intercalario consul creatus est statimque consulatum iniit. Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis rettulit; duas ex S. C. promulgavit, alteram de vi, qua nominatim eadem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit, alteram de ambitu poena graviore et forma iudiciorum breviori. Utraque enim lex prius testes dari, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et a reo perorari iubebat, ita ut duae horae accusatori, tres reo darentur. His legibus obistere M. Caelius tr. pl. studiosissimus Milonis conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri et iudicia praecipitari. Et cum pertinacius legem Caelius vituperaret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, se armis rem publicam defensurum. Timebat autem Pompeius Milonem seu timere se simulabat; plerumque non domi suae, sed in hortis manebat, idque ipsam in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Senatum quoque semel repente dimiserat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis. Dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; et ille sine mora tunicam levarat. Tum M. Cicero exclamaverat omnia illi similia crimina esse, quae in Milonem dicerentur alia.

Deinde T. Munatius Plancus tribunus pl. produxerat in contionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi. Is se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, et ob id cum proclamassent, abreptos et per duos menses in villa Milonis praecclusos fuisse; eaque res seu vera seu falsa magnam invidiam Miloni contraxerat. Itemque Munatius et Pompeius tribuni pl. in rostra prodixerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant, an Galatam, Milonis servum, caedes facientem deprehendisset. Ille dormientem in taberna pro fugitivo prehensum et ad se perductum esse responderat. Denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret. Sed postera die Caelius tribunus pl. et Q. Manilius Cumanus collega eius ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderant. Haec, etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero, tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. Inter primos et Q. Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus tribuni pl. inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet, eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed etiam propter invisum patrociniū Ciceroni. Postea Pompeius et Sallustius in suspitione fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit, Pompeio autem suspectum faciebat Milonem ad perniciem eius comparari vim vociferatus; Pompeiusque ob ea saepius querebatur sibi quoque fieri insidias, et id palam, ac maiore manu se armabat. Dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostenderat, postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompei suspicionibus, non periculo futurum, ut sibi dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius, cum posset omne periculum suum et offensionem inimicae sibi multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompei animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompeia, in qua id quoque scriptum erat, ut quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habita, creatusque erat L. Domitius Ahenobarbus quaesitor. Album quoque iudicum, qui de ea re iudicarent, Pompeius tale proposuit, ut numquam neque clariiores viros neque sanctiores propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postulatus est a duobus Appiis Claudiis adolescentibus isdem, a quibus antea familia eius fuerat postulata, itemque de ambitu ab isdem Appiis, et praeterea de vi a Q. Patulcio et L. Cornificio, de sodaliciis a

P. Fulvio Nerato. Postulatus autem erat et de sodalicis et de ambitu ea spe, *quod* primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est quaesitore A. Torquato, atque ambo quaesitores, Torquatus et Domitius, prid. Non. April. reum adesse iusserunt. Quo die Milo ad Domiti tribunal venit, ad Torquati amicos misit; ibi postulante pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi iudicium esset perfectum. Apud Domitium autem quaesitorem maior Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV et L, et cum ille negaret eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronuntiavit, ut ex servorum suorum numero accusator, quot vellet, ederet. Citati deinde testes secundum legem, quae, ut supra diximus, iubebat, ut, priusquam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur; dein rursus postera die sortitio iudicum fieret unius et LXXX; qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, resque eodem die illo indicaretur, prius autem quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

Primo die datus erat in Milonem testis C. Causinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus esset, dixit atrocitatemque rei factae quam maxime potuit auxit. Quem cum interrogare M. Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. Quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio praesidium imploraverant. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad aerarium perturbatusque erat eodem illo clamore itaque Domitio promisit se postero die cum praesidio descensurum, idque fecit. Quare terribili Clodiani silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus et Milo ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quae ibi facta erant, coponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodi in publicum extractum esse. Virgines quoque Albanae dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quae Milonis mandatu votam solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimae testimonium dixerunt Sempronia, Tuditani filia, socrus P. Clodi, et uxor Fulvia et fletu suo

magnopere eos, qui astiterant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam iudicio T. Munatius pro contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset et elapsi Milonem non pateretur iudiciumque et dolorem suum ostenderet euntibus ad tabellam ferendam. Postero die, qui fuit iudicii summus a. d. VI Id. Aprilis, clausae fuerunt tota urbe tabernae, praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit, ipse pro aerario ut pridie consedit saeptus delecta manu militum. Sortitio deinde iudicium a primo die facta est; post tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset. Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere Appius maior et M. Antonias et P. Valerius Nepos. Usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; et, cum quibusdam placuisset ita defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse (quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit et edidit, quasi egisset), Ciceroni id non placuit, quasi, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. Itaque, cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam forte illa rixa commissa fuerat), Cicero apprehendit et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit, eoque tota oratio eius spectavit. Sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum et forte occurrisse et ex rixa servorum ad caedem perventum. Notam tamen erat utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et, sicut suspectum Milonem maior quam Clodi familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta eius oratio. Scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

EIUSDEM Q. ASCONI PEDIANI HAEC SUNT.

Peracta utrimque causa singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites et tribunos aerarios reiecerunt, ita ut unus et L sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI, equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV, tribuni aerarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. Videbantur non ignorasse iudices inscio Milone initio vulneratum esse Clodium, sed compererant, postquam vulneratus esset, iussu Milonis occisum. Fuerunt, qui crederent M. Catonis sententia eum esse absolutum; nam et bene cum re publica actum esse morte P. Clodi non dissimulaverat et studebat

in petitione consulatus Miloni et reo adfuerat; nominaverat quoque eum Cicero praesentem et testatus erat audisse eum a M. Favonio ante diem tertium, quam caedes facta erat, Clodium dixisse perituro esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam removeri a re publica utile visum est. Scire tamen nemo umquam potuit, utram sententiam tulisset. Damnatum autem opera maxime Appi Claudi pronuntiatum est. Milo postero die *nova lege* factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est. Illa quoque lege accusator fuit eius Appius Claudius et, cum ei praemium lege daretur, negavit se eo uti. Subscripserunt ei in ambitus iudicio P. Valerius Leo et Cn. Domitius Cn. f. Post paucos dies quoque Milo apud M. Favonium quaesitorem de sodaliciis damnatus est accusante P. Fulvio Nerato, cui e lege praemium datum est. Deinde apud L. Fabium quaesitorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius et Q. Patalcius. Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. Bona eius propter alieni aeris magnitudinem semuncia venerunt.

Post Milonem eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius M. f., qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillae et Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinus C. f., C. Valerius; defenderunt M. Cicero, M. Caelius obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt senatores X, absolverunt VIII; condemnnaverunt equites Romani IX, absolverunt VIII. Sed ex tribunis aerariis X absolverunt, VI damnaverunt, manifestumque odium Clodi saluti Saufeio fuit, cum eius vel peior causa quam Milonis fuisset, quod aperte dux fuerat expugnandae tabernae. Repetitus deinde post paucos dies apud C. Considium quaesitorem est lege Plantia de vi subscriptione ea, quod loca publica occupasset et cum telo fuisset; nam *dux fuerat* operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius Cn. f., M. Seius, ... Sex. f.; defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibbs. Absolutus est *sententiis* plenius quam prius; graves habuit XIX, absolutorias II et XXX, sed e contrario hoc ac priore iudicio accidit; equites enim ac senatores cum absolverunt, tribuni aerarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodi in curiam illatum fuit, accusantibus C. Caesennio Philone, M. Alfidio defendente T. Flacconio magno consensu damnatus est sententiis VI et XL; absolutorias quinque omnino habuit, duas senatorum, tres equitum. Multi praeterea et praesentes et, cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum.

¹ ¹ Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere minimèque deceat, cum T. Annius ipse magis de rei publicae salute quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse, tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque inciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem iudiciorum (2) requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat, non usitata frequentia stipati sumus, ² non illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen [oratori] aliquid, ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis saepti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse orationi locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompei, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere nec sapientiae temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare. Quam ob rem illa arma, centuriones, cohortes non periculum nobis, sed praesidium denuntiant, neque solum ut quieto, sed etiam ut magno animo simus hortantur neque auxilium modo defensionis meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est, neque eorum quisquam, quos undique intuentis, unde aliqua fori pars aspicì potest, et huius exitum iudicii expectantis videtis, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodi furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesternae etiam contione incitati sunt, ut vobis voce praeirent, quid iudicaretis. Quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debet,

ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamoresque maximos prae vestra salute neglexit. Quam ob rem adeste animis, iudices, et timorem, 4 si quem habetis, deponite. Nam, si umquam de bonis
5 et fortibus viris, si umquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit, si denique umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut sua studia erga fortis et bonos civis, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent,
10 hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus an diu vexati a perditissimis civibus aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiamque recre-
15 emur. Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius, 5 quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest, qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates
20 et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum *ind. 1* semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper pro bonis contra improbos senserat, in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam esse
25 habituros Milonis inimicos ad eius non modo salutem extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, iudices, T. Anni tribunatu rebusque omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis defensionem non abutemur.
30 Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praeclara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodi salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi
35 Romani felicitati assignetis. Sed si illius insidiae *ind. 1* clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc

saltem nobis ut relinquatur, vitam ab inimicorum audacia telisque ut impune liceat defendere.

3 Sed antequam ad eam orationem venio, quae est
 7 propria vestrae quaestionis, videntur ea esse refutanda,
 quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt et
 in contione ab improbis et paulo ante ab accusatori-
 bus, ut omni errore sublato rem plane, quae veniat
 in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem
 esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur.
 In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? 10
 Nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit
 M. Horati, fortissimi viri, qui nondum libera civitate
 tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua
 8 manu sororem esse interfectam fateretur. An est
 quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso 15
 quaeratur, aut negari solere omnino esse factum aut
 recte et iure factum esse defendi? Nisi vero existi-
 matis dementem P. Africanum fuisse, qui cum a C.
 Carbone tribuno pl. seditiose in contione interrogaretur,
 quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit 20
 (8) iure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala
 ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C.
 Marius aut me consule senatus non nefarius haberi,
 si sceleratos civis interfici nefas esset. Itaque hoc,
 iudices, non sine causa etiam fletis fabulis doctissimi 25
 homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulci-
 scendi causa matrem necavisset, variatis hominum
 sententiis non solum divina, sed etiam sapientissimae
 9 deae sententia liberatum. Quodsi duodecim tabulae
 nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si 30
 se telo defenderet, interfici impune voluerunt, quis est,
 qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum
 putet, cum videat aliquando gladium nobis ad hominem
 4 occidendum ab ipsis porrigi legibus? Atqui, si tem-
 pus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, 35
 certe illud est non modo iustum, verum etiam ne-
 cessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum

eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Mari, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adulescens periculose quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir (scelere solutum, periculo) liberavit. Insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta 10 nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur haec, iudices, non scripta, sed nata lex, 10 quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, 15 omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent(11) enim leges inter arma nec se expectari iubent, cum ei, qui expectare velit, ante iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda. Etsi persapienter et quodam 11 modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quae 20 non modo hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat, ut, cum causa, non telum quae- reretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices; non enim 25 dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidia- torem iure interfici posse.

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum 30 iudicasse contra rem publicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quotiens enim est illa causa a nobis acta in senatu quibus assensionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! Quando enim 35 frequentissimo senatu quattuor aut summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant huius ambusti tribuni pl. illae intermortuae

- contiones, quibus cotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret senatum non, quod sentiret, sed, quod ego vellem, decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius quam aut propter magna in rem publicam merita mediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos labores meos non nulla apud bonos gratia, appelletur ita sane, dum modo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede vel de vi, nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P. Clodi afferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter civis non contra rem publicam.
- Non enim est illa defensio contra vim umquam optanda, sed non numquam est necessaria; nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Gaius, aut quo arma Saturnini [non], etiamsi e re publica oppressa sunt, rem publicam tamen non vulnerarunt.
- Itaque ego ipse decrevi, cum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse, sed, cum inesset in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quodsi per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nullam habemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantum modo extra ordinem quaeretur. Divisa sententia est postulante nescio quo; nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus empta intercessionem sublata est.

At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et 15
 de causa iudicavit; tulit enim de caede, quae in Appia
 via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid
 ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quae-
 5 rendum est? factumne sit? At constat. A quo? At
 paret. Vidit igitur etiam in confessione facti iuris
 tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset,
 posse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri,
 neque quaeri umquam iussisset nec vobis tam hanc
 10 salutarem in iudicando litteram quam illam tristem
 dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil
 gravius contra Milonem indicasse, sed etiam statuisse
 videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret.
 Nam, qui non poenam confessioni, sed defensionem
 15 dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum
 putavit. Iam illud ipse dicet profecto, quod sua sponte
 fecit, Publione Clodiotribuendum putarit an tempori. 16
 Domi suae nobilissimus vir senatus propugnator atque 7
 illis quidem temporibus paene patronus, avunculus
 20 huius iudicis nostri fortissimi viri, M. Catonis, tribunus
 pl. M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus
 consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quan-
 tum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus
 accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa
 25 nocturna vis esset illata! Quis tum non gemit, quis
 non arsit dolore, quem inmortalem, si fieri posset,
 omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem ex-
 pectatam esse mortem? Num igitur ulla quaestio
 de Africani morte lata est? Certe nulla. Quid ita? 17
 30 Quia non alio facinore clari homines, alio obscuri
 necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum
 atque infimorum; mors quidem inlata per scelus isdem
 et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit
 parricida, si qui consularem patrem quam si quis
 35 humilem necarit, aut eo mors atrocior erit P. Clodi,
 quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus;
 hoc enim ab istis saepe dicitur; proinde quasi Appius

170 ille Caecus viam muniverit, non qua populus uteretur,
 18 sed ubi impune sui posterī latrocinarentur! Itaque
 in eadem ista Appia via cum ornatissimum equitem
 Romanum P. Clodius, M. Papirium, occidisset, non
 fuit illud facinus puniendum (homo enim nobilis in
 suis monumentis equitem Romanum occiderat); nunc
 eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat!
 Quae cruentata antea caede honesti atque innocentis
 viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, postea-
 quam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed 10
 quid ego illa commemoro? Comprehensus est in
 templo Castoris servus P. Clodi, quem ille ad Cn.
 Pompeium interficiendum collocarat. Extorta est ei
 confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pom-
 peius, caruit senatu, caruit publico; ianua se ac parie- 15
 19 tibus, non iure legum iudiciorumque textit. Num quae
 rogatio lata, num quae nova quaestio decreta est?
 (19) Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit,
 certe haec in illa causa summa, omnia fuerunt. Insi-
 diator erat in foro collocatus atque in vestibulo ipso 20
 senatus, ei viro autem mors parabatur, cuius in vita
 nitebatur salus civitatis. ¹eo porro rei publicae tempore,
 quo si unus ille cecidisset, non haec solum civitas,
 sed gentes omnes concidissent. Nisi vero, quia per-
 14 Nfecta res non est, non fuit poenienda; proinde quasi 25
 exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur.
 Minus dolendum fuit re non perfecta, sed poeniendum
 20 certe nihilo minus. Quotiens ego ipse, iudices, ex
 P. Clodi telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex
 quibus si me non vel mea vel rei publicae fortuna 30
 servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem
 8 tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Afri-
 canum, Pompeium, nosmet ipsos cum P. Clodio con-
 ferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa; P. Clodi
 mortem aequo animo ferre nemo potest; luget senatus, 35
 maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est,
 squalent municipia, affliguntur coloniae, agri denique

ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansuetum
 civem desiderant. Non fuit ea causa, iudices, profecto, ²¹
 non fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem
 ferendam, sed homo sapiens atque alta et divina
⁵ quadam mente praeditus multa vidit: fuisse illum sibi
 inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium
 laetitia si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur
 infirmior fides reconciliatae gratiae. Multa etiam alia
 vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset,
¹⁰ vos tamen fortiter iudicatu-ros. Itaque delegit ex
 florentissimis ordinibus ipsa lumina, neque vero, quod
 non nulli dietitant, secrevit in iudiciis legendis ami-
 cos meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus
 neque in bonis viris legendis id assequi potuisset,
¹⁵ etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiarita-
 tibus continetur, quae late patere non possunt, propterea
 quod consuetudines victus non possunt esse cum multis;
 sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod res pu-
 blica nos coniunxit cum bonis. Ex quibus ille cum
²⁰ optimos viros legeret idque maxime ad fidem suam
 pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos
 mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni prae-²²
 esse maxime voluit, nihil quaesivit aliud nisi iustitiam,
 gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularum
²⁵ necesse esset, credo, quod principum munus esse duce-
 bat resistere et levitati multitudinis et perditorum
 temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum;
 dederas enim, quam contemneres populares insanias,
 iam ab adolescentia documenta maxima.
³⁰ Quam ob rem, iudices, ut aliquando ad causam crimen-
 que veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata
 neque de causa nostra quicquam aliter, ac nos velle-
 mus, a senatu iudicatum est et lator ipse legis, cum
 esset controversia nulla facti, iuris tamen discepta-
³⁵ tionem esse voluit et ei lecti iudices isque praepositus
 est quaestioni, qui haec iuste sapienterque disceptet,
 reliquum est, iudices, ut nihil iam quaerere aliud

170

contu-
erimi
sed,
poten
in re
aucto
nulla
modi
13 amer
non
puta
caed
sena
cons
iudic
eius
novi
curi
han
deci
tate
14 No
tam
ille
Gai
opp
6 Ita
ess
ren
ins
pei
pei
mu
me
es
on
se

- debeat, nisi uter utri insidias fecerit. Quod quo
facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam
vobis dum breviter expono, quaeso, diligenter attendite.
- 24 P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura
vexare rem publicam videretque ita tracta esse comitia
anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere
posset, qui non honoris gradum spectaret ut ceteri,
sed et L. Paulum collegam effugere vellet, singulari
virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam
rem publicam quaereret, subito reliquit annum suum
sesequae in annum proximum transtulit non, ut fit,
religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat,
ad praeturam gerendam, hoc est ad evertendam rem
25 publicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat
ei maneam ac debilem praeturam futuram suam con-
sule Milone; eum porro summo consensu populi Ro-
mani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius
competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus
etiam invitis illis gubernaret, tota ut comitia suis, ut
dictitabat, umeris sustineret. Convocabat tribus, se
interponebat, Collinam novam dilectu perditissimorum
civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto
hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad
omne facinus paratissimus fortissimum virum inimi-
cissimum suum certissimum consulem idque intellexit
non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi
Romani saepe esse declaratum, palam agere coepit et
26 aperte dicere occidendum Milonem. Servos agrestes
et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat
Etruriamque vexarat, ex Appennino deduxerat, quos
videbatis. Res erat minime obscura. Etenim palam
dictitabat consulatum Miloni eripi non posse, vitam
(26) posse. Significavit hoc saepe in senatu, dixit in con-
tione; quin etiam M. Favonio, fortissimo viro, quae-
renti ex eo, qua spe fureret Milone vivo, respondit
triduo illum aut summum quadriduo esse periturum;
quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius

detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat
 difficile id scire) iter sollemne, legitimum, necessarium¹⁰
 ante diem XIII Kalendas Februarias Miloni esse Lanu-²⁷
 vium ad flaminem prodendum, quod erat dictator
 5 Lanuvi Milo, Roma subito ipse profectus pridie est,
 ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni
 insidias collocaret, atque ita profectus est, ut con-
 tionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est,
 quae illo ipso die habita est, relinqueret, quam, nisi
 10 obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam
 reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die,²⁸
 quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et
 vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit,
 comparat, commoratus est, dein profectus id temporis,
 15 cum iam Clodius, siquidem eo die Romam venturus
 erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus,
 in equo, nulla raeda, nullis impedimentis, nullis Graecis
 comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere,
 cum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam
 20 apparasset, cum uxore veheretur in raeda, paenulatus,
 magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum
 puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fun-²⁹
 dum eius hora fere undecima aut non multo secus.
 Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco
 25 superiore impetum adversi, raedarum occidunt. Cum
 autem hic de raeda reiecta paenula desiluisset seque
 acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gla-
 diis eductis partim recurrere ad raedam, ut a tergo
 Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfec-
 30 tum putarent, cadere incipiunt eius servos, qui post
 erant; ex quibus qui animo fideli in dominum et
 praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum
 ad raedam pugnari viderent, domino succurrere pro-
 hiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audi-
 35 rent et re vera putarent, fecerunt id servi Milonis
 (dicam enim aperte non derivandi criminis causa, sed
 ut factum est) nec imperante nec sciente nec prae-

sente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

11 Haec, sicuti exposui, ita gesta sunt, iudices; insi-
 30 diator superatus est, vi victa vis vel potius oppressa
 virtute audacia est. Nihil dico, quid res publica con-
 secuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni;
 nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est,
 ut ne se quidem servare potuerit, quin una rem pu-
 blicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit,
 nihil habeo, quod defendam. Sin hoc et ratio doctis
 et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam
 beluis natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim,
 quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita
 sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum
 iudicare, quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones
 inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse
 31 pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius
 Miloni fuit dare iugulum P. Clodio non semel ab illo
 neque tum primum petatum quam iugulari a vobis,
 quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc
 nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium
 venit, occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria,
 quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias
 factas esse constat, et id est, quod senatus contra
 rem publicam factum indicavit; ab utro factae sint,
 incertum est. De hoc igitur latum est ut quaereretur.
 Ita et senatus rem, non hominem notavit, et Pompeius
 12 de iure, non de facto quaestionem tulit. Num quid
 igitur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias
 fecerit? Profecto nihil; si hic illi, ut ne sit inpune,
 si ille huic, ut scelere solvamur.

32 Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni
 fecisse Clodium? Satis est in illa quidem tam audaci,
 tam nefaria belua docere magnam ei causam, magnam
 spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates
 fuisse. Itaque illud Cassianum, 'cui bono' fuerit, in
 his personis valeat, etsi boni nullo emolumento im-

pelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius haec assequebatur, non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset, sed etiam ut iis consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at coniventibus certe speraret se posse eludere in illis suis cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec cuperent reprimere, si possent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges nominandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae, fuerit impositurus nobis omnibus atque inustus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium extulisse, ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiae. Quid? tu me tibi iratum, Sexte, putas, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam poenitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodi cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustilatum nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quare, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. ***

Talis in Miloniana oratione syllogismus est: 'Si', inquit, 'doceo causas fuisse Clodio, ut occideret Milonem, probo insidiatorem.' Hanc propositionem adprobavit:

'Etsi boni ne magno quidem emolumento impelluntur ad fraudem, improbi saepe parvo.' (p. 292. 37) *Deinde ipsam speciem adsumit per confirmationem: 'Habuit autem causas Clodius.'* Hanc rursus adsumptionem multis rationibus adprobat; postremo concludit: 'Quare, si habuit causas Clodius, ut occideret Milonem, constat insidiatorem fuisse.' (Victorin. p. 246. 7 Ha.)

- 34 *Audistis, indices, quantum Clodi interfuerit occidi Milonem; convertite animos nunc vicissim ad Milonem.* 10
 Quid Milonis intererat interfici Clodium? quid erat, cur Milo non dicam admitteret, sed optaret? 'Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius.' At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, 15
 indices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum inpendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodi praeturam sine 20
 maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam 25
 liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria, quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodi morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem me- 30
 tueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam 35
 35 Clodi mors Miloni. 'At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, poenitor doloris sui.' Quid?

si haec non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc, quid voltis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suae gloriae, praeter hoc civile odium, 5 quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset primum defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum; reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum 10 illum tulisse creditis? quantum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum fuisse?

Reliquum est, ut iam illum natura ipsius consuetudoque defendat, hunc autem haec eadem coarguant. 14
 "Nihil per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo." 36
 15 Quid? ego, iudices, cum maerentibus vobis urbe cessi, iudiciumne timui, non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat, 20 et mihi videlicet in causa aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives meis consiliis periculisque servatos pro me obici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, 25 lumen et ornamentum rei publicae, paene interfici servorum manu, cum mihi adesset; qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est, huic ego 30 vos obici pro me non sum passus, haec insidiata Pompeio est, haec istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papiri cruentavit, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me; nuper quidem, ut scitis, 35 me ad regiam paene confecit. Quid simile Milonis? 38 cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem

teneret. Quem si interficere voluisset, quantae quotiens
 occasiones, quam praeclarae fuerunt! Potuitne, cum
 domum ac deos penates suos illo oppugnante defenderet,
 iure se ulcisci. potuitne civi egregio et viro fortissimo,
 P. Sestio, collega suo, vulnerato, potuitne Q. Fabricio,
 viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso,
 crudelissima in foro caede facta, potuitne L. Caecili,
 iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo,
 potuitne illo die, cum est lata lex de me, cum totius
 Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti
 illius gloriam lubens agnovisset, ut, etiamsi id Milo
 fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret?
 15 At quod erat tempus? Clarissimus et fortissimus consul
 39 inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius,
 propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patro-
 nus publici consensus, restitutor salutis meae, septem
 praetores, octo tribuni plebei illius adversarii, defen-
 sores mei, Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus,
 illius hostis, cuius sententiam senatus omnis de salute
 mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui
 populum Romanum est cohortatus, qui cum de me
 decretum Capuae fecit, ipse cunctae Italiae cupienti
 et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me re-
 stituendum Romam concurrerent; omnium denique in
 illum odia civium ardebant desiderio mei, quem qui
 tum interemisset, non de impunitate eius, sed de prae-
 40 miis cogitaretur. Tamen se Milo continuit et P. Clo-
 (40)dium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid?
 privato Milone et reo ad populum accusante P. Clodio,
 cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus
 factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam
 causa illius opprimendi fuit! Nuper vero cum M.
 Antonius summam spem salutis bonis omnibus attu-
 lisset gravissimamque adulescens nobilissimus rei publi-
 cae partem fortissime suscepisset atque illam beluam
 iudicii laqueos declinantem iam inretitam teneret, qui
 locus, quod tempus illud, di immortales, fuit! cum se

ille fugiens in scararum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, M. vero Antoni maxima gloria! Quid? comitiis in 41 campo quotiens potestas fuit, cum ille in saepta ruisset, gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, dein subito vultu Milonis perterritus fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet!

Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc 16 2
voluit cum aliquorum querella, quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? praesertim, iudices, cum honoris 42 amplissimi contentio et dies comitiorum subesset, quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio, quantaque et quam sollicita sit cupiditas consulatus) omnia, non modo quae reprehendi palam, sed etiam obscure quae cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam falsam, fictam, levem perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile quam voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. Hunc diem igitur campi spera- 43 tum atque exoptatum sibi proponens Milo cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile in hoc, quam idem in Clodio non dubitandum, cum se ille interfecto Milone regnaturum putaret! Quid? quod caput est audaciae, iudices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarij, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret?

Sed quid ego argumentor, quid plura disputo? Te, 44

Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem, te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse, et audistis vivo Clodio, periturum Milonem triduo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitarit aperire, quid cogitarit, vos potestis dubitare, quid fecerit? Quem ad modum igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo est profectus, die itaque antevertit. At quo die? Quo, ut ante dixi, fuit insanissima contio ab ipsius mercenario tribuno pl. concitata; quem diem ille, quam contionem, quos clamores, (nisi ad cogitatum facinus adproperaret, numquam) reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi, Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium 46 Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, qui id scire potuerit, quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvi a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset [omnes scilicet Lanuvini]. Milo de Clodi reditu unde quaesivit? Quaesierit sane (videte, quid vobis largiar), servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruerit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Causinius Schola Interamnas, familiarissimus et idem comes Clodi, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito ei esse nuntiatum Cyrum architectum esse mortuum, itaque repente Romam constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodi, C. Clodius. 18 Videte, iudices, quantae res his testimoniis sint con-

fectae. Primum certe liberatur Milo non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio, quippe, si ille ^{ante}obitus ei futurus omnino non erat. Deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, iudices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latronem ac sicarium abiecti homines et perditii describebant. Iacent suis testibus [ū], qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi, liberatus sum; non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cetera. Nam occurrit illud: 'Igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus.' Si quidem exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video enim illum, qui dicatur de Cyri morte nuntiasset, non id nuntiasset, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui, testamentum simul obsignavi [cum Clodio]; testamentum autem palam fecerat et illum heredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nuntiabatur? Age, sit ita factum; quae causa, cur Romam properaret, cur in noctem se coniceret? Ecquid afferebat festinationis, quod heres erat? Primum erat nihil, cur properato opus esset; deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie Romam mane venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius quam expetendus fuit, sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem nocte accessurum sciebat, subsidendum atque exspectandum fuit. Nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum etiam confitentem volunt. Sustinisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptor locus, cum neque muta solitudo indicasset neque caeca nox ostendisset

Milonem; deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi haec etiam timentes in suspicionem
 51 caderent, tota denique rea citaretur Etruria. Atqui illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad Albanum. Quod ut sciret Milo, illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

(52) Video adhuc constare, iudices, omnia, Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum; consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda; mortem ab illo denuntiata Miloni et praedictam palam, nihil unquam auditum ex Milone; protectionis huius diem illi notum, reditus illius huic ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam potius alienum; hunc prae se tulisse illo die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse; huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam, illi, etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuen-
 52 dum.

20
 53 Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est. Ante fundum Clodi, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile hominum mille versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putarat Milo et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat an in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius
 (54) loci spe facere impetum cogitavit? Res loquitur ipsa,
 54 iudices, quae semper valet plurimum. Si haec non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret,

uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in raeda paenulatus, una sederet uxor. — Quid horum non inpeditissimum, vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum paenula inretitus, raeda inpeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum primum egredientem e villa subito (cur?), vesperi (quid necesse est?), tarde (qui convenit, praesertim id temporis?). 'Devertit in villam Pompei.' Pompeium ut videret? Sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? Miliens in ea fuerat. Quid ergo erat? Morae et tergiversationes; dum hic veniret, locum relinquere noluit.

Age nunc iter expediti latronis cum Milonis in-
 pedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore,
 tum sine ea; numquam nisi in raeda, tum in equo;
 comites Graeculi, quocumque ibat, etiam cum in castra
 Etrusca properabat, tum *nugarum* in comitatu nihil.
 Milo, qui numquam, tum casu pueros symphonicos
 uxoris ducebat et ancillarum greges. Ille, qui semper
 secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret,
 tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres.
 Cur igitur victus est? Quia non semper viator a
 latrone, non numquam etiam latro a viatore occiditur;
 quia, quamquam paratus in imparatos [Clodius], tamen
 mulier inciderat in viros. Nec vero sic erat umquam
 non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset
 paratus. Semper [ille], et quantum interesset P. Clodi
 se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille
 auderet, cogitabat. Quam ob rem vitam suam, quam
 maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat,
 numquam in periculum sine praesidio et sine
 custodia proiciebat. Adde casus, adde incertos exitus
 pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem
 iam et exultantem evertit et perculit ab abiecto, adde
 incitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui cum a tergo
 hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis

comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini desperantis cum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt.

- 57 Cur igitur eos manu misit? Metuebat scilicet, ne indicaretur, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? occideritne? Occidit. Iure an iniuria? Nihil ad tortorem; facti enim in eculeo
- 22 quaestio est, iuris in iudicio. Quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic; quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplius affecerit praemiis,
- 58 nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, et dixit in turbulenta contione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim praemium satis magnum est tam benivolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manu misisset, tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores, necis.
- Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen
- 59 illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? Rogas? de P. Clodi. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? Ab Appio. Di boni! quid potest agi severius? De servis nulla lege quaestio est in dominum nisi de incestu (ut fuit in Clodium. Proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat; cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quaeritur) — sed tamen maiores nostri in dominum de

sermone et opinione, sed non nullorum etiam im-
 (63) peritorum? Negabant eum Romam esse rediturum.
 63 Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut
 incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum
 tanti mortem P. Clodi putasse, ut aequo animo patria
 careret, cum sanguine inimici explesset, odium suum;
 sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non
 dubitaturum fortem virum, quin, cum suo periculo
 salutem populo Romano attulisset, cederet aequo
 animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam,
 vobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset.
 Multi etiam Catilinam atque illa portenta loqueban-
 tur: 'Erumpet, occupabit aliquem locum, bellum
 patriae faciet.' Miseros interdum cives optime de
 re publica meritos, in quibus homines non modo res
 praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias su-
 64 spicantur! Ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera
 extitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset
 24 honeste vereque defendere.
 (64) Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae
 quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia
 do = perculissent, ut sustinuit, di immortales! Sustinuit!
 immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit, quae
 neque maximo animo nocens neque innocens nisi for-
 tissimus vir negligere potuisset! Scutorum, gladio-
 rum, frenorum pilorumque etiam multitudo deprehendi
 posse indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum
 angiportum esse dicebant, in quo non Miloni con-
 ducta esset domus; arma in villam Oriculanam de-
 vecta Tiberi, domus in clivo Capitolino scutis referta,
 plena omnia malleolorum ad urbis incendia compara-
 7 torum, haec non delata solum, sed paene credita, nec
 65 ante repudiata sunt quam quaesita. Laudabam equi-
 dem incredibilem diligentiam Cn. Pompei, sed dicam,
 ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur neque
 aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est res
 publica. Quin etiam fuit audiendus populus Licinius

nescio qui de circo maximo, servos Milonis apud se
 ebrios factos sibi confessos esse de interficiendo
 Pompeio coniurasse, dein postea se gladio percussum
 esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos
 nuntiavit; arcessor in primis; de amicorum sententia
 rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei
 patriaeque custodis tanta suspicione non metu ex-
 animari, sed mirabar tamen credi popae, confessionem
 servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum
 videretur, pro ⁶⁷ictu gladiatoris probari. Verum, ut
 intellego, cavebat magis Pompeius quam timebat non
 ea solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos
 aliquid timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris,
 clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas
 nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo
 senserat; tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pom-
 peium, praestantissima virtute virum, timidum su-
 spicari; diligentiam tota re publica suscepta nimiam
 nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in
 Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo
 esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo,
 quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat,
 ut eo tacente res ipsa loqueretur.

Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt.
 Verum tamen si metuitur etiam nunc Milo, non iam
 hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pom-
 pei, (te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire
 possis) [tuas,] tuas, inquam, suspiciones perhorre-
 scimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita ne-
 farie aut nunc cogitare aut molitum aliquando ali-
 quid putas, si Italiae dilectus, ut non nulli conquisi-
 tores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae
 cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta iuventus,
 quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis
 impetum armata est atque illa omnia in hunc unum
 instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe
 vis et incredibilis animus et non unius viri vires

atque opes iudicantur, siquidem in hunc unum et
 praestantissimus dux electus et tota res publica ar-
 68 mata est. Sed quis non intellegit omnis tibi rei
 publicae partis aegras et labantes, ut eas his armi-
 sanares et confirmares, esse commissas? Quodsi locus
 Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi nemi-
 nem umquam hominem homini cariorem fuisse quam
 te sibi; nullum se umquam periculum pro tua digni-
 tate fugisse; cum illa ipsa taeterrima peste se sae-
 pissime pro tua gloria contēdisse; tribunatum suum
 ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, con-
 silis tuis gubernatum; se a te postea defensum in
 periculo capitis, adiutum in petitione praeturae; duos
 se habere semper amicissimos sperasse, te tuo bene-
 ficio, me suo. Quae si non probaret, si tibi ita penitus
 inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset,
 si denique Italia a dilectu, urbs ab armis sine Milo-
 nis clade numquam esset conquietura, ne iste haud
 dubitans cessisset patria, is qui ita natus est et ita
 26 consuevit; te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc
 69 etiam facit. Vide, quam sit varia vitae commuta-
 bilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quanta
 infidelitates in amicitis, quam ad tempus aptae simu-
 lationes, quanta in periculis fugae proximorum,
 quanta timiditates. Erit, erit illud profecto tempus,
 et illucescet aliquando ille dies, cum tu salutaribus,
 ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo com-
 munium temporum (qui quam crebro accidat, experti
 scire debemus) et amicissimi benivolentiam et gra-
 vissimi hominis fidem et unius (post homines natos
 70 fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quam-
 quam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici,
 moris maiorum, rei denique publicae peritissimum,
 cum senatus ei commiserit, ut videret, ne quid res
 publica detrimenti caperet, quo uno versiculo satis
 armati semper consules fuerunt etiam nullis armis
 datis, hunc exercitu, hunc dilectu dato iudicium ex-

pectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem, qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat se non terrorem inferre vobis (quid enim minus illo dignum quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animum advertere ipse et more maiorum et suo iure posset?), sed praesidio esse, ut intellegatis contra hesternam illam contionem licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet, nec tam sum demens tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam, quid de morte Clodi sentiat. De qua si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen inpune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret: 'Occidi, occidi non Sp. Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni appetendi, non Ti. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria, sed eum' (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset), cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae comprehenderunt, eum, cuius supplicio senatus sollemnes religiones expiandas saepe censuit, eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit compérisse, eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem iudicarent, servorum armis exterminavit, eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum, quibus eum voluit, partitus est, eum, qui plurimis caedibus in foro factis singulari virtute et gloria civem domum

vi et armis compulit, eum, cui nihil umquam nefas
 fuit nec in facinore nec in libidine, eum, qui aedem
 Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensio-
 nis tabulis publicis impressam extingueret, eum de-
 74 nique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli
 possessionum termini, qui non calumnia litium, non
 iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed
 castris, exercitu, signis inferendis petebat, qui non
 solum Etruscos (eos enim penitus contempserat), sed
 hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem
 indicem nostrum, pellere possessionibus armis castris-
 que conatus est, qui cum architectis et decempedis
 villas multorum hortosque peragrabat, qui Ianiculo
 et Alpius spem possessionum terminarat suarum,
 qui cum ab equite Romano splendido et forti, M.
 Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu
 Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam ma-
 teriem, calcem, caementa, arma convexit dominoque
 trans ripam inspectante non dubitavit extruere aedi-
 75 ficiam in alieno, qui huic T. Furfanio, cui viro, di-
 immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia
 quid de adulescente P. Apinio dicam? quorum utriusque
 mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione
 cessissent) — sed ausum esse T. Furfanio dicere, si sibi
 pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum
 se in domum eius inlaturum, qua invidia huic esset
 tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem
 mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de posses-
 sione fundi deiecit, qui parietem sic per vestibulum
 sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut so-
 rorem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu
 et limine.

28 Quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur
 76 etsi aequabiliter in rem publicam, in privatos, in
 longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat
 sed nescio quo modo iam usu obduruerat et percalluerat
 civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderat

iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium ille si nactus esset, — omitto socios, exterarum nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius inmitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias — pecunias dico; a liberis medius fidius et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent, quae nota sunt omnibus, quae tenentur, servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium possideret? Quam ob rem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: 'Adeste, quaeso, atque audite, cives! P. Clodium interfeci, eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate maneret': esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas. Nunc enim quis est, qui non probet, qui non laudet, qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse et dicat et sentiat? Non queo; vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint, iudicare; multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. Mandate hoc memoriae, iudices. Spero multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros; in iis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam et, quem ad modum confido, verissimam sumus adducti hunc ipsum annum hoc ipso summo viro consule compressa hominum licentia, cupiditibus fractis, legibus et iudiciis constitutis salutarem civitati fore. Num quis est igitur tam demens, qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur?

Quid? ea, quae tenetis privata atque vestra, dominante homine furioso quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

- 29 Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus lubentius haec in illum evomere videar quam verius. Etenim, si praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum
- 79 in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, iudices. Nempe haec est quaestio de interitu P. Clodi. Fingite animis (liberae sunt enim nostrae cogitationes et, quae volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quae videmus), fingite igitur cogitatione imaginem huius condicionis meae, si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper quae nemo praeter illum, si is, inquam, potuisset aut quaestionem de morte P. Clodi ferre aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis avocare, propter rem publicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis, et de eius nece lata quaestio est, qui si lege eadem reviviscere posset, lata lex numquam esset. Huius ergo interfecto si esset, in confitendo ab iisne poenam
- 80 timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. (Quae ego vidi Athenis, quae aliis in urbibus Graeciae! quas res divinas talibus institutas viris, quos cantus, quae carmina! Prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur); vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium

rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si
 fecisset, et magno animo et libenter fecisse se liber-
 tatis omnium causa, quod esset ei non confitendum
 modo, verum etiam praedicandum. ¶ Etenim, si id non
 negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur, dubitaret
 id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda?
 nisi vero gratus putat esse vobis sui se capitis
 quam vestri defensorem fuisse; cum praesertim in ea
 confessione, si gratus esse velletis, honores assequeretur
 amplissimos. Si factum vobis non probaretur
 (quamquam qui poterat salus sua cuiquam non pro-
 bari?), sed tamen si minus fortissimi viri virtus civi-
 bus grata cecidisset, magno animo constantique cede-
 ret ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratus
 quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem
 ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo semper
 omnes fuimus in patriae proditoribus opprimendis,
 ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum
 quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae
 mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in con-
 sulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem,
 si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus
 meis me esse ausurum arbiträrer? Quae mulier sce-
 leratum ac perniciosum civem interficere non auderet,
 si periculum non timeret? Proposita invidia, morte,
 poena qui nihilo segnius rem publicam defendit, is vir
 vere putandus est. Populi gratus est praemiis afficere
 bene meritos de re publica civis, viri fortis ne sup-
 plicii quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat.
 Quam ob rem uteretur eadem confessione T. Annius
 qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua
 nosmet ipsi et, si grata res publica esset, laetaretur;
 si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua
 niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi
 Romani et vestra felicitas et di immortales sibi debere
 putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest,

nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum, quem neque imperii nostri magnitudo neque sol ille nec caeli signorumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines movent neque, id quod maximum est maiorum sapientia, qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt et nobis suis
 31 posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis, neque
 84 in his corporibus atque in hac inbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte ideirco non putant, quia non apparet nec cernitur; proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem extinxit ac sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vince- returque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset im-
 85 punitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae, quae illam beluam cadere viderunt, commosse se videntur et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor, vosque, Albanorum obrutae arae sacerorum populi Romani sociae et aequales, quas ille praecipuus amentia caesis prostratisque sanctissimis lucis substructionum insanis molibus oppresserat; vestrae tum irae, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat; tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum poeniendum oculos aperuisti; vobis illae, vobis vestro in conspectu serae,
 86 sed iustae tamen et debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante

ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sergi Galli, in primis honesti et ornati adulescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, cum proelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo taeter-
 rimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. Nec vero non eadem ira deorum hanc eius 32 satellitibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui cedere inimici etiam solent, ambureretur abiectus. Non fuisse credo fas clarissimorum virorum formas illi taeterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari, quam in quo esset vita damnata.

Dura medius fidius mihi iam Fortuna populi 87 Romani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratum privatorumque caedes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat; instabat, urgebat; capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat eius cogitationibus 88 nemo praeter Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris potentiam suam esse dicebat; honorum animos in meo casu contempserat; Milo unus urgebat.

- 33 Hic di immortales, ut supra dixi, mentem illi per-
dito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias.
Aliter perire pestis illa non potuit; numquam illum
res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, prae-
torem cum circumscripsisset. Ne cum solebat quidem
id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat.
- 89 An consules in praetore coercendo fortes fuissent?
Primum Milone occiso habuisset suos consules; deinde
quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tri-
bunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse
meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret;
lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis
legibus Clodianis, servos nostros liberos suos fecisset;
postremo, nisi eum di immortales in eam mentem
impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum
conaretur occidere, hodie rem publicam nullam habe-
90 retis. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec
templa atque ipsa moenia stare eo vivo tamdiu et
consulatum eius expectare potuissent, ille denique
vividus mali nihil fecisset, qui mortuus uno ex suis
satellitibus [Sex. Clodio] duce curiam incenderit? Quo
quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus,
templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii
publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium
gentium, sedem ab universo populo concessam uni-
ordini inflammari, excindi, funestari, neque id fieri a
multitudine imperita, quamquam esset miserum id
ipsum, sed ab uno? Qui cum tantum ausus sit ustor
pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus?
In curiam potissimum abiicit, ut eam mortuus incen-
91 deret, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia
querantur, taceant de curia, et qui ab eo spirante
forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit
cadaveri curia? Excitate, excitate ipsum, si potestis,
a mortuis; frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis
furias insepulti? Nisi vero sustinuistis eos, qui cum
facibus ad curiam cucurrerunt, cum falceibus ad Castoris,

cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Caelius, tribunus pl., vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

Sed iam satis multa de causa, extra causam etiam ³⁴ nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obte- ⁹² sterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere; haud scio an multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim, si in gladiatoriiis pugnis et in infimi generis hominum condicione atque fortuna timidos atque supplices et, ut vivere liceat, obsecrantis etiam odisse solemus, fortis atque animosos et se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus! Me quidem, iudices, ⁹³ exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue et quibus intersum cotidie. 'Valeant', inquit, 'valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara mihiq; patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter me tamen perfruantur. Ego cedam atque abibo. Si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala et, quam primum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra', inquit, 'mihi suscepti labores, o spes falla- ⁹⁴ ces et cogitationes inanes meae! Ego cum tribunus pl. re publica oppressa me senatui dedissem, quem

extinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant, mihi umquam bonorum praesidium defuturum putarem? Ego cum te (mecum enim saepissime loquitur) 'patriae reddidissem mihi putarem in patria non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus, ubi equites Romani illi, illi', inquit, 'tui, ubi studia municipiorum, ubi Italiae voces, ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? Mihime ea soli, qui pro te totiens morti me obtuli, nihil potest opitulari?'

- 35 Nec vero haec, iudices, ut ego nunc flens, sed hoc
 95 eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quae fecerit, timidis et omnia circumspectantibus pericula non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vestra vita, se fecisse commemorat ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret, nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit
 (96)meritis in rem publicam singularibus. Senatus erga se benivolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam, vestras vero et vestrorum ordinum occurrences, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna
 X 96 dederit, se secum ablaturum esse dicit. X Meminit etiam sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si haec contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem,
 (97)non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt, fortis et sapientis viros non tam praemia sequi solere recte factorum quam ipsa recte facta; se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse, siquidem nihil sit praestabilius viro quam periculis patriam liberare. Beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus,
 97 nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vice-

rint. Sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret, ut absentes
 5 adessemus, mortui viveremus. Hanc denique esse, cuius gradibus etiam in caelum homines viderentur ascendere. 'De me', inquit, 'semper populus Romanus, semper
 omnes gentes loquentur, nulla umquam obmutescet
 vetustas. Quin hoc tempore ipso, cum omnes a meis
 10 inimicis faces invidiae meae subiciantur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et gratulationibus habendis et omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos et actos et institutos dies. Centesima lux est haec ab interitu P. Clodi et, opinor, altera. Qua fines
 15 imperii populi Romani sunt, ea non solum fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quam ob rem, ubi corpus hoc sit, non', inquit, 'laboro, quoniam omnibus in terris et iam versatur et semper habitabit nominis mei gloria.'

20 Haec tu mecum saepe his absentibus; sed isdem
 audientibus haec ego tecum, Milo: 'Te quidem, cum isto animo es, satis laudare non possum, sed, quo est ista magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad
 25 consolandum querella, ut iis irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando de me meriti, sed semper optime.' Nullum umquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis (etsi quis potest
 30 esse tantus?), sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit, priusquam hoc tantum mali
 35 videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, 100
 T. Ami, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro

te appetivi, ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum, ego me plurimis pro te supplicem abieci, bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli hoc denique ipso die si quae vis est parata, si quae dimicatio capitis futura, depono. Quid iam restat? quid habeo, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quaecumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse videatis.

37 His lacrimis non movetur Milo; est quodam in-
101 credibili robore animi; exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus; mortem naturae finem esse, non poenam. Sed hic ea mente, qua natus est; quid? vos, iudices, quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eicietis? Et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis; vos in viri et in civis invicti periculo appello, centuriones, vosque, milites; vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesidentibus haec tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur, proicietur?

102 O me miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? Quae est grata gentibus *** non potuisse? Iis, qui maxime P. Clodi morte 103 adquierunt. Quo deprecante? Me. Quodnam ego concepī tantum scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi,

patefeci, protuli, extinxi? Omnes in me meosque
 redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem
 esse voluistis? an ut inspectante me expellerentur hi,
 per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, acer-
 biorem mihi pati reditum esse, quam fuerit ille ipse
 discessus. Nam qui possum putare me restitutum
 esse, si distrahar ab his, per quos restitutus sum?

Utinam di immortales fecissent (pace tua, patria, 38
 dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod
 pro Milone dicam pie), utinam P. Clodius non modo
 viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius,
 quam hoc spectaculum viderem! O, di immortales, 104
 fortem et a vobis, iudices, conservandum virum!
 'Minime, minime', inquit. 'Immo vero poenas ille
 debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse est, non
 debitas.' Hicine vir patriae natus usquam nisi in
 patria morietur aut, si forte, pro patria? huius vos
 animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum
 sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia
 ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsus a
 vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quae 105
 hunc virum exceperit, hanc ingratam, si eiecerit, mise-
 ram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim prae lacrimis
 iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat.
 Vos oro obtestorque, indices, ut in sententiis ferendis,
 quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iu-
 stitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui
 in iudiciis legendis optimum et sapientissimum et
 fortissimum quemque elegit.

ἡ δὲ συζήτηση ὁ Κρίσιμος ἀποφασίζει καὶ τὴν ἀποφάν-
την διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀποφάντην ἐν τῇ ἐκτίμη-
σει. 708 α. π. ρ.

M. TULLI CICERONIS PRO M. MARCELLO ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus M. filius consul anno p. u. c. 703 cum Ser. Sulpicio Rufo iis rebus omnibus, quas C. Caesar, cum esset in Gallia, a senatu postulavit, sese opposuerat eiusque consilia secus etiam, ac voluit collega eius, impediverat, ut neque C. Caesari imperium prorogaretur neque eius absentis ratio comitiis consularibus haberetur neque colonis, quos C. Caesar Novum Comum deduxerat, ius suum maneret, quibus rebus omnibus vehementer C. Caesaris animus offensus erat. Exorto autem ipso civili bello Cn. Pompei castra secutus in acie Pharsalica contra Caesarem pugnauerat. Post Mytilenas se contulerat, ut otiosus litteris operam navaret. Frustra amici, reditum ut ei concederet, a C. Caesare flagitaverunt. Post cum Caesar ex Africa redisset anno p. u. c. 708, C. Marcellus, M. Marcelli frater, reditum fratri ab eo impetravit. Fecerat enim hoc senatus, ut, cum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello, et cum C. Marcellus se ad Caesaris pedes abiecisset, cunctus consurgeret et ad Caesarem supplex accederet. Hic dies M. Ciceroni ita pulcher visus erat, ut speciem aliquam videretur videre quasi reviviscentis rei publicae. Itaque cum omnes fere ante eum rogati sententiam gratias Caesari egissent, ipse quoque Cicero pluribus verbis egit Caesari gratias, quam actionem gratiarum, qua diuturni in senatu silentii finem fecerat, postea conscripsit orator, ut fere solebat facere, conscriptamque edidit. Nec videtur ullo modo dubitari posse, quin haec ipsa, quae infra legitur, oratio ea ipsa gratiarum actio sit, quae non solum multis grammaticorum locis et notationibus laudatur, verum etiam ipsa auctoritatem Tullianae eloquentiae videtur prae se ferre. — M. autem Marcellus diutius Mytilenis moratus

sequente demum anno iter Romam paravit, quo in itinere cum Piraeum venisset, a P. Magio Cilone interfectus atque a Ser. Sulpicio Rufo, qui eius collega in consulatu fuerat, in gymnasio Academico sepultus est.

Dinturni silentii, patres conscripti, quo eram his¹
 temporibus usus non timore aliquo, sed partim dolore,
 partim verecundia, finem hodiernus dies attulit idem-
 que initium, quae vellem quaeque sentirem, meo pristino
 5 more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam in-
 usitatam inauditamque elementiam, tantum in summa
 potestate rerum omnium modum, tam denique in-
 credibilem sapientiam ac paene divinam tacitus praeter-
 ire nullo modo possum. M. enim Marcello vobis,²
 10 patres conscripti, reique publicae reddito non illius
 solum, sed etiam meam vocem et auctoritatem et
 vobis et rei publicae conservatam ac restitutam puto.
 Dolebam enim, patres conscripti, et vehementer angebar
 virum talem, cum in eadem causa in qua ego fuisset,
 15 non in eadem esse fortuna nec mihi persuadere poteram
 nec fas esse ducebam versari me in nostro vetere cur-
 riculo illo aemulo atque imitatore studiorum ac laborum
 meorum quasi quodam socio a me et comite distracto.
 Ergo et mihi meae pristinae vitae consuetudinem,
 20 C. Caesar, interclusam aperuisti et his omnibus ad
 bene de omni re publica sperandum quasi signum
 aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem³
 in multis et maxime in me ipso, sed paulo ante
 [in] omnibus, cum M. Marcellum senatui reique publicae
 25 concessisti commemoratis praesertim offensionibus, te
 auctoritatem huius ordinis dignitatemque rei publicae
 tuis vel doloribus vel suspicionibus anteferre. Ille
 quidem fructum omnis ante actae vitae hodierno die
 maxumum cepit cum summo consensu senatus, tum
 30 iudicio tuo gravissimo et maxumo. Ex quo profecto

intellegis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in
(4) accepto sit tanta gloria. Est vero fortunatus ille,
cuius ex salute non minor paene ad omnes, quam ad
4 ipsum ventura sit, laetitia pervenerit; quod quidem ei
merito atque optimo iure contigit. Quis enim est ille
aut nobilitate aut probitate aut optimarum artium
studio aut innocentia aut ullo laudis genere praestantior?
2 Nullius tantum flumen est ingenii, nullius dicendi
aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam
exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit.
Tamen adfirmo, et hoc pace dicam tua, nullam in his
esse laudem ampliorem quam eam, quam hodierno die
5 consecutus es. Soleo saepe ante oculos ponere idque
libenter crebris usurpare sermonibus, omnis nostrorum
imperatorum, omnis exterarum gentium potentissimo-
rumque populorum, omnis clarissimorum regum res
gestas cum tuis nec contentionum magnitudine nec
numero proeliorum nec varietate regionum nec cele-
ritate conficiendi nec dissimilitudine bellorum posse
conferri, nec vero disiunctissimas terras citius passibus
cuiusquam potuisse peragrari, quam tuis non dicam
6 cursibus, sed victoriis lustratae sunt. Quae quidem
ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam
mens aut cogitatio capere possit, amens sim; sed tamen
sunt alia maiora. Nam bellicas laudes solent quidam
extenuare verbis easque detrahare ducibus, communicare
cum multis, ne propriae sint imperatorum. Et certe
in armis militum virtus, locorum oportunitas, auxilia
sociorum, classes, commeatus multum iuvant, maximam
vero partem quasi suo iure Fortuna sibi vindicat et
quicquid prospere gestum est, id paene omne duci
7 suum. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es
paulo ante adeptus, socium habes neminem; totum hoc
quantumcumque est, quod certe maximum est, totum
est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio
nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit
quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna

in istius societatem gloriae se non offert, tibi cedit, tuam esse totam et propriam fatetur. Numquam enim temeritas cum sapientia commiscetur neque, ad consilium casus admittitur.

7 Domuisti gentes inmanitate barbaras, multitudine³
 8 immumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere
 abundantes; sed tamen ea vicisti, quae et naturam et
 condicionem, ut vinci possent, habebant. Nulla est
 enim tanta vis, quae non ferro et viribus debilitari
 10 frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere,
 victoriae temperare, adversarium nobilitate, ingenio,
 virtute praestantem non modo extollere iacentem, sed
 etiam amplificare eius pristinam dignitatem, haec qui
 facit, non ego eum cum summis viris comparo, sed
 15 simillimum deo iudico. Itaque, C. Caesar, bellicae tuae 9
 laudes celebrabuntur illae quidem non solum nostris,
 sed paene omnium gentium litteris atque linguis, nec
 ulla unquam aetas de tuis laudibus conticescet; sed
 tamen eius modi res nescio quo modo, etiam cum
 20 leguntur, obstrepi clamore militum videntur et tubarum
 sono. At vero cum aliquid clementer, mansuete, iuste,
 moderate, sapienter factum, in iracundia praesertim,
 quae est inimica consilio, et in victoria, quae natura
 insolens et superba est, [aut] audimus aut legimus, quo
 25 studio incendimur non modo in gestis rebus, sed etiam
 in fictis, ut eos saepe, quos numquam vidimus, dili-
 gamus! Te vero, quem praesentem intuemur, cuius 10
 mentem sensusque et os cernimus, ut, quicquid belli
 fortuna reliquum rei publicae fecerit, id esse salvum
 30 velis, quibus laudibus efferemus, quibus studiis pro-
 sequemur, qua benivolentia complectemur! Parietes
 medius fidius, ut mihi videtur, huius curiae tibi gratias
 agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa
 auctoritas in his maiorum suorum et suis sedibus.
 35 Equidem cum C. Marcelli, viri optimi et commemora- 4
 bili pietate praediti, lacrimas modo vobiscum viderem,
 omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit,

- quibus tu etiam mortuis M. Marcello conservato dignitatem suam reddidisti nobilissimamque familiam iam
- 11 ad paucos redactam paene ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus iure antepones. Haec enim res unius est propria C. Caesaris; ceterae duce te gestae magnae illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu. Huius autem rei tu idem es et dux et comes; quae quidem tanta est, ut tropaeis et monumentis tuis adlatura finem sit aetas (nihil est enim opere et manu factum, quod non aliquando conficiat et consumat
- 12 vetustas); at haec tua iustitia et lenitas animi florescit cotidie magis, ita ut, quantum tuis operibus diuturnitas
- (12) detrahet, tantum adferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium iam ante aequitate et misericordia viceras; hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intellegi possit auditum, atque ipse cogitans sentio: Ipsam victoriam vicisse videris, cum ea, quae illa erat adepta, victis remisisti. Nam cum ipsius victoriae condicione omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati sumus. Recte igitur unus invictus [es], a quo etiam ipsius victoriae condicio visque devicta est.
- 5
13 Atque hoc C. Caesaris iudicium, patres conscripti, quam late pateat, attendite. Omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo rei publicae misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, scelere certe liberati sumus. Nam, cum M. Marcellum deprecantibus vobis rei publicae conservavit, me et mihi et item rei publicae nullo deprecante reliquos amplissimos viros et sibi ipsos et patriam reddidit, quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed iudicavit a plerisque ignoratione potius et falso atque inani metu quam cupiditate aut cru-
- 14 delitate bellum esse susceptum. Quo quidem in bello semper de pace audiendum putavi semperque doli

non modo pacem, sed etiam orationem civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa nec ulla unquam secutus sum arma civilia, semperque mea consilia pacis et togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato officio, non publico, tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem prudens et sciens tamquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium 15 minime obscurum fuit. Nam et in hoc ordine integra re multa de pace dixi et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo nemo iam erit tam iniustus existimator rerum, qui dubitet, quae Caesaris de bello voluntas fuerit, cum pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris fuerit iratior. Atque id minus mirum fortasse tum, cum esset incertus exitus et anceps fortuna belli; qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat se maluisse non dimicare quam vincere. Atque huius quidem rei 16 M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quotiens ego eum et quanto cum dolore vidi cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem! Quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. Vidimus tuam victoriam proelio- 17 rum exitu terminatam, gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae, ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam quam, id quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam enim non modo armatis, 18 sed interdum etiam otiosis minabantur nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dice-

bant, ut mihi quidem videantur di immortales, etiam si poenas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverunt, vel placati iam vel satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse.

- 19 Quare gaude, tuo isto tam excellenti bono et fruere cum fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus tuis, ex quo quidem maximus est fructus iucunditasque sapienti. Cetera cum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae gratulabere; de nobis, quos in re publica tecum simul esse voluisti, quotiens cogitabis, totiens de maximis tuis beneficiis, totiens de incredibili liberalitate, totiens de singulari sapientia tua cogitabis; quae non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a Virtute donata, cetera a Fortuna commodata esse videantur.
- 20 Noli igitur in conservandis bonis viri defetigari, non cupiditate praesertim aliqua aut pravitate lapsis, sed opinione officii stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam rei publicae. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt, contraque summa laus, quod minime timendum fuisse senserunt.

- 21 Nunc venio ad gravissimam querellam et atrocissimam suspicionem tuam, quae non tibi ipsi magis quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, quam a te conservati sumus, providenda est; quam etsi spero falsam esse, tamen numquam extenuabo. Tua enim cautio nostra cautio est, ut, si in alterutra peccandum sit, malim videri nimis timidus quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens de tuisne (tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti?) an ex hoc numero, qui una tecum fuerunt? Non est credibili

tantus in ullo furor, ut, quo ducere omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae. An, si nihil tui cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici? Qui? omnes enim, qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt aut tua misericordia retinuerunt, ut aut nulli supersint de inimicis aut, qui fuerunt, sint amicissimi. Sed tamen cum in animis ²² hominum tantae latebrae sint et tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam; simul enim augebimus diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in re publica, tam nihil umquam nec de sua nec de communi salute cogitans, qui non intellegat tua salute contineri suam et ex unius tua vita pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeat, cogitans casus duntaxat humanos et incertos eventus valetudinis et naturae communis fragilitatem extimesco doleoque, cum res publica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si vero ad humanos casus incertosque motus valetudinis ²³

²⁰ sceleris etiam accedit insidiarumque consensio, quem deum, si cupiat, posse opitulari rei publicae credamus?

Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae ⁸ iacere sentis belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata; constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda suboles, omnia, quae dilapsa iam diffluxerunt, severis legibus ²⁵ vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello, tanto animorum ardore et armorum, quin quasata res publica, quicumque belli eventus fuisset, ³⁰ multa perderet et ornamenta dignitatis et praesidia stabilitatis suae, multaque uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem tibi nunc omnia belli vulnera sananda sunt, quibus praeter te mederi nemo potest. Itaque illam ²⁵ ³⁵ tuam praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audiui: 'Satis diu vel naturae vixi vel gloriae.' Satis, si ita vis, fortasse naturae, addo etiam, si

placet, gloriae, at, quod maximum est, patriae certe
 parum. Quare omitte istam, quaeso, doctorum homi-
 num in contemnenda morte prudentiam, noli nostro
 periculo esse sapiens. Saepe enim venit ad aures
 meas te idem istud nimis crebro dicere, tibi satis tibi
 vixisse. Credo; sed tum id audirem, si tibi soli
 viveres aut si tibi etiam soli natus esses. Omnium
 salutem civium cunctamque rem publicam res tuae
 gestae complexae sunt; tantum abes a perfectione
 maximorum operum, ut fundamenta nondum, quae
 cogitas, ieceris. Hic tu modum vitae tuae non salute
 rei publicae, sed aequitate animi definies? Quid, si
 istud ne gloriae [tuae] quidem satis est? (cuius te
 esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis.)
 26 'Parumne igitur', inquires, 'magna relinquemus?'
 Immo vero aliis quamvis multis satis, tibi uni
 parum. Quicquid est enim, quamvis amplum sit, id
 est parum tum, cum est aliquid amplius. Quodsi
 rerum tuarum immortalium, C. Caesar, hic exitus futu-
 rus fuit, ut devictis adversariis rem publicam in ec-
 statu relinqueres, in quo nunc est, vide, quaeso, ne
 tua divina virtus admirationis plus sit habitura quam
 gloriae, siquidem gloria est inlustris ac pervagata
 14 magnorum vel in suos cives vel in patriam vel in omne
 9 genus hominum fama meritorum. Haec igitur tibi
 27 reliqua pars est, hic restat actus, in hoc elaborandum
 est, ut rem publicam constituas, eaque tu in primis
 summa tranquillitate et otio perfruare; tum te, si
 6 voles, cum et patriae, quod debes, solveris et naturam
 ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse
 dicito. Quid enim est omnino hoc ipsum diu, in quo
 est aliquid extremum? Quod cum venit, omnis voluptas
 praeterita pro nihilo est, quia postea nulla est futura.
 Quamquam iste tuus animus numquam his angustiis
 quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit
 28 semper immortalitatis amore flagravit. Nec vero haec
 tua vita ducenda est, quae corpore et spiritu contine-

tur; illa, inquam, illa vita est tua, quae vigeat memoria saeculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes oportet, quae quidem, quae miretur, iam pridem multa habet; nunc etiam, quae laudet, expectat. Obstupescant posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monimenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos. Sed nisi haec urbs stabili-²⁹ta tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modotuum nomen longe atque late, sedem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad caelum res tuas gestas efferent,³⁰ alii fortasse aliquid requirant, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinxis, ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post saeculis de te iudicabunt, et quidem haud scio an incorruptius quam³⁰ nos; nam et sine amore et sine cupiditate et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. Id autem etiam-³⁰ si tum ad te, ut quidam [falso] putant, non pertinebit, nunc certe pertinet esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla umquam sit oblivio.

Diversae voluntates civium fuerunt distractaeque¹⁰ sententiae. Non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus; erat enim obscuritas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces; multi dubitabant, quid optimum esset, multi,³⁰ quid sibi expediret, multi, quid deceret, non nulli etiam, quidliceret. Perfuncta res publica est hoc³¹ misero fatalique bello; vicit is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret, nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem [etiam] exilio aut³⁵ morte dignos indicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus animum tamen retinet

armatum, ut etiam ille melior sit, [qui in acie cecidit,]
qui in causa animam profudit. Quae enim pertina-
cia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest.

32 Sed iam omnis fracta dissensio est armis, extincta
aequitate victoris; restat, ut omnes unum velint, qui
modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam
sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo et in ista senten-
tia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus es,
manente salvi esse non possumus. Quare omnes te,
qui haec salva esse volumus, et hortamur et obsecre-
mus, ut vitae tuae et salutis consulas, omnesque tibi
(ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio),
quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit,
non modo excubias et custodias, sed etiam laterum
nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

11 Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio,
33 maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, ma-
iores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt,
quod ex omnium precibus et lacrimis sentire potuisti.
Sed quia non est omnibus stantibus necesse dicere,
a me certe dici volunt, cui necesse est quodam modo;
et, quod fieri decet M. Marcello a te huic ordini po-
puloque Romano et rei publicae reddito, fieri id in-
tellego. Nam laetari omnes non de unius solum, sed

34 de communi salute sentio. Quod autem summae
benivolentiae est, quae mea erga illum omnibus sem-
per nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantis-
simo fratri, praeter eum quidem cederem nemini, cum
id sollicitudine, cura, labore tamdiu praestiterim,
quamdiu est de illius salute dubitatum, certe hoc
tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus
praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias
ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum,
sed etiam ornato tamen ad tua in me unum innumera-
bilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar,
maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

M. TULLI CICERONIS
PRO Q. LIGARIO ORATIO.

ARGUMENTUM.

Q. Ligarius, antequam bellum civile inter C. Caesarem et Cn. Pompeium ortum est, C. Considius Longum pro praetore legatus in provinciam Africam secutus erat. Is decedens de provincia reliquerat in Africa Q. Ligarium eumque provinciae praefecerat. Cum interea bellum civile exortum esset, qui in ea provincia partibus Cn. Pompei studuerunt, flagitaverunt a Q. Ligario, ut ipse quoque bellum adversus C. Caesarem susciperet Pompeioque provinciam conservaret. Cum is tamen nullo se implicari negotio passus esset, P. Attius Varus, quem contra C. Caesarem militantem in agro Piceno ad Auximum cohortes, quas ducebat, deseruerant, in Africam venit et imperium adripuit. Qui cum paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinisset, facile dilectu habito duas legiones effecit. Quam ob rem cum L. Aelius Tubero, cui ex senatus consulto sorte ea provincia obtigisset, in Africam veniret, ut provinciam adiret, a P. Varo exclusus est eique ne hoc quidem permisum, ut infirmum filium exponeret atque aquam hauriret, qua in re gerenda P. Varus Q. Ligari, qui legatus in provincia remanserat, opera usus est. L. Aelius cum esset exclusus Africa, cum filio suo in Macedoniam se contulerat atque in Cn. Pompei castra pervenerat, post autem pugna Pharsalica commissa veniam a C. Caesare impetraverat. Q. Ligarius interea una cum C. Considio filio proelio ad Thapsum facto in potestatem Caesaris apud Adrumetum pervenerat, qui eum concessa vita solum vertere iussit. Anno p. u. c. 708 cum fratres Q. Ligari id conarentur efficere, ut fratri reditum C. Caesar concederet, ne id impetrarent, a P. Aelio Tuberone filio apud C. Caesarem dictatorem Q. Ligarius de maiestate, ut videtur, accusatus est. Eum hac ipsa oratione, quae infra legitur, una cum C. Panza M. Cicero ita defendit, ut C. Caesar eum crimine liberaret reditumque concederet.

170

cont
crim
sed,
pote
inauc
nul
mo

13 am

not

pul

cae

ser

col

iuc

er

no

cu

ha

de

ta

14 N

ta

il

G

o

6 I

e

r

i

l

l

¹ Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non
¹ auditum propinquus meus ad te, Q. Tubero, detulit,
 Q. Ligarium in Africa fuisse, idque C. Pansa, praestanti
 vir ingenio, fretus fortasse familiaritate ea, quae est
 ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo me vertam,
 nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per
 te scires neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione
 tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam
 diligentia inimici investigatum est, quod latebat, con
 fitendum est, ut opinor, praesertim cum meus ne
 cessarius Pansa fecerit, ut id integrum iam non
 esset, omissaque controversia omnis oratio ad miseri
 cordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt con
 servati, cum a te non liberationem culpa, sed errati
² veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod
 est accusatori maxime optandum, confitentem reum
 sed tamen hoc confitentem, se in ea parte fuisse qua
 te, qua virum omni laude dignum, patrem tuum
 Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse
 est, quam Ligari ullam culpam reprehendatis.

Q. enim Ligarius, cum esset nulla belli suspicio
 legatus in Africam cum C. Considio profectus est; qua
 in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut
 decedens Considius provincia satis facere hominibus
 non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset.
 Itaque Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset
 provinciam accepit invitus; cui sic praefuit in pace
 ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas
³ ac fides. Bellum subito exarsit, quod, qui erant in
 Africa, ante audierunt geri quam parari. Quo audito
 partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam
 timore primo salutis, post etiam studii sui quaerebant
 aliquem ducem, cum Ligarius domum spectans, ad
 suos redire cupiens nullo se implicari negotio passus
 est. Interim P. Attius Varus, qui praetor Africanum
 optinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum
 est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit in

perium, si illud imperium esse potuit, quod privato clamore multitudinis inperitae nullo publico consilio deferrebat. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium 4 euperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. 2

Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat. (4)
Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli; legatus in pace profectus est; in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? Multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine, unum, cum est legatus profectus, alterum, cum eclagitatus a provincia praepositus Africae est. Tertium tempus est, quod 5 post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset ullo modo evadere, Uticae quam Romae, cum P. Attio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? Cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit belli discidio distractus a fratribus?

Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario 6 signum alienae a te voluntatis; cuius ego causam animadvertite, quaeso, qua fide defendam, prodo meam. O clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, litteris monumentisque decorandam! Cum M. Cicero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit nec, quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat, reformidat. Vide, quam 3 non reformidem, vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur; quantum potero, voce contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat: Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex parte 7

170

conti
crim
sed,
pote
in r
auct
null
mod
13 ame
non
put
cae
sen
con
ind
eiu
nor
cu
ha
de
ta
14 N
ta
ill
G
or
6 It
er
ri
ii
P
I
r
i

magna nulla vi coactus iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te.
(7) Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae reddidit, qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem, qui fuisset, qui cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est, a quo hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente concessos fascēs laureatos tenui, quoad tenendos putavi, qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliata ornamentis dedisset. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligario non audeam confiteri. Atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, ignosceret; cuius ego industriae gloriaeque faveo vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel quod laudem adulescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quaero: Quis putat esse crimen fuisse in Africa? Nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit et prohibitum se a Ligario queritur et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille dstrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas, quid optabas? Nimis urgeo; commoveri videtur adulescens. Ad me revertar. Isdem in armis fui. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa non nihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero, quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc causae quod esset, non viderit. Nam, si vidisset, quovis profecto quam isto modo a te agi maluisset.

Arguis fatentem. Non est satis; accusas eum,
 qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam
 tu aut, ut tu vis, parem. Haec admirabilia, sed prodigiū 11
 simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista
 accusatio, ut Q. Ligarius condemnnetur, sed ut necetur.
 Hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti
 mores [usque ad sanguinem incitari solent odio] aut
 levium Graecorum aut immanium barbarorum. Nam
 quid agis aliud? Romae ne sit, ut domo careat, ne
 eum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho avun- 10
 culo, ne cum eius filio consobrino suo, ne nobiscum
 vivat, ne sit in patria? Num est, num potest magis
 carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur,
 exulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret,
 sed vita vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, 12
 qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam
 egit isto modo. Ipse iubebat occidi nullo postulante,
 praemiis etiam invitabat; quae tamen crudelitas ab
 hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem
 esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, 5
 inquires. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim
 te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum;
 studia generis ac familiae vestrae virtutis, humanitatis,
 doctrinae, plurimarum artium atque optimarum nota
 mihi sunt omnia. Itaque certo scio vos non petere 13
 sanguinem, sed parum attenditis. Res enim eo spectat,
 ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non vi-
 deamini esse contenti. Quae est igitur alia praeter
 mortem? Si enim est in exilio, sicuti est, quid amplius
 postulatis? an ne ignoscatur? Hoc vero multo acer- 10
 bius multoque est durius. Quod nos [domi] petimus preci-
 bus, lacrimis, strati ad pedes, non tam nostrae causae
 fidentes quam huius humanitati, id ne impetremus,
 oppugnabis et in nostrum fletum inrumpes et nos
 iacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? Si, cum 14
 hoc domi faceremus, quod et fecimus et, ut spero, non
 frustra fecimus, tu repente inruisses et clamare coepisses:

170

cont
crimi
sed,
poter
in re
aucto
nulla
mod

13 amer
non

puta
caed

sen

cons
indi

eius
nov

cur
har

dec
tat

14 Ne
tar

ill
Ga

op

6 It
es

re
ir

p
p

n
n

e
e

s

^{cur. apud}
‘C. Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat!’ nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id te in foro oppugnare et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere! Dicam
15 plane, Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam, optines (intellego, quid loquar), acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur! quam multi, qui cum a te ignosci nemini vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam hi, quibus ipsis ignovisti, nolint te esse in alios miseri-
16 cordem! Quodsi probare Caesari possemus in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et misericordi mendacio salutem civi calamitoso esse vellemus, tamen hominis non esset in tanto discrimine et periculo civis refellere et redarguere nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Caesarem, nolle, aliud est nolle misereri. Tum diceres: ‘Caesar, cave credas; fuit in Africa, tulit arma contra te!’ Nunc quid dicis? ‘Cave ignoscas!’ Haec nec hominis nec ad hominem vox est. Qua qui apud te, C. Caesar, utitur, suam citius abiciet humanitatem quam extor-
6 quebit tuam.

17 Ac primus aditus et postulatio Tiberonis haec, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligari scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio [quisquam], vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi [sceleris] adferret. ‘Scelus’ tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem, qui durius, spes, cupiditatem, odium, pertinaciam, qui gravissime, temeritatem; scelus praeter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeritur, fatalis quaedam calamitas in-

cidisse videtur et improvidas hominum mentes occupavisse, ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros (quam-¹⁸quam hoc victore esse non possumus; sed non loquor de nobis, de illis loquor, qui occiderunt), fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces; sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te contumeliam propulsare? Quid egit tuus invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur et dignitatem tuam? Quid? tu cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima¹⁹ merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quo modo autem tu de re publica bene meritis esses, cum tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, neque hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque²⁰ parte, quod probari posset; nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adinverunt. Cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo nisi armatus?

Sed ut omittam communem causam, veniamus ad⁷ nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire an vos in Africam non venire? 'Poteramusne', inquires, 'cum senatus censuisset?' Si me consulis, nullo modo; sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat; vos tum parvistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? Minime vero. Neque enim licuit aliter vestro

- generi, nomini, familiae, disciplinae. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in
 21 aliis reprehendatis. Tuberonis sors coniecta est ex senatus consulto, cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur; statuerat excusare. Haec ego novi propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone; domi una eruditi, militiae contubernales, post adfines, in omni denique vita familiares; magnum etiam vinculum, quod isdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse; sed ita quidam agebat, ita rei publicae sanctissimum nomen opponebat, ut, etiamsi aliter sentiret, verborum tamen
 22 ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritas amplissimi viri vel potius paruit; una est profectus cum iis, quorum erat una causa. Tardius iter fecit itaque in Africam venit iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur vel ira potius. Nam, si crimen est [illum] voluisse, non minus magnum est vos Africam, arcem omnium provinciarum natam ad bellum contra hanc urbem gerundum, optinere voluisse quam aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit; Varus imperium se habere dicebat, fasces
 23 certe habebat. Sed quoquo modo se illud habet, haec querella [Tubero] vestra quid valet: 'Recepti in provinciam non sumus'? Quid, si essetis? Caesarine eam
 8 tradituri fuistis an contra Caesarem retenturi? Vide quid licentiae; Caesar, nobis tua liberalitas det vel potius audaciae. Si responderit Tubero Africam, quod senatus cum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse, non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. Non enim, si tibi ea res grata fuisset
 24 esset etiam probata. Sed iam hoc totum omitto, non tam ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod numquam cogitavit, facturum fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam, provinciam unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in

qua erat rex potentissimus inimicus huic causae, aliena voluntas conventus firmi atque magni. Quaero: Quid facturi fuistis? quamquam, quid facturi fueritis, dubitem, cum videam, quid feceritis? Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti summa cum iniuria. Quo modo id tulistis? acceptae iniuriae 25 querellam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cuius auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quodsi Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompeium. Quae est ergo apud Caesarem querella, cum eum accusetis, a quo queramini prohibitos esse vos contra Caesarem gerere bellum? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriemini per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros. Etiam si a Varo et a quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen confitebor culpam esse Ligari, qui vos tantae laudis occasione privaverit. Sed vide, quaeso, 9 Caesar, constantiam ornatissimi viri [Tuberonis], quam 26 ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico; nescio an melius patientiam possim dicere. Quotus 25 enim istud quisque fecisset, ut, a quibus [partibus] in dissensione civili non esset receptus, esset etiam cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos rediret? Magni cuiusdam animi atque eius viri, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla 30 vis, nullum periculum possit depellere! Ut enim 27 cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt, hoc certe praecipuum Tuberonis, quod iusto cum imperio ex senatus consulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non in aliquam regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus erat, videretur; in

Macedoniam ad Cn. Pompei castra venit in eam
 28 ipsam causam, a qua erat reiectus iniuria. Quid? cum
 ista res nihil commovisset eius animum, ad quem
 veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis;
 tantum modo in praesidiis eratis, animi vero a causa
 abhorrebant; an, ut fit in civilibus bellis *** nec in
 vobis magis quam in reliquis? omnes enim vincendi
 studio tenebamur. Pacis equidem semper auctor fui,
 sed tum sero; erat enim amentis, cum aciem videres,
 pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus,
 tu certe praecipue, qui in eum locum veneras, ubi
 tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut
 nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem
 10 anteponas illi victoriae. Haec ego non dicerem,
 29 Tubero, si aut vos constantiae vestrae aut Caesarem
 beneficii sui paeniteret. Nunc quaero, utrum vestras
 iniurias an rei publicae persequamini. Si rei publicae,
 quid de vestra in illa causa perseverantia responde-
 bitis? si vestras, videte, ne erretis, qui Caesarem vestris
 inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in causa Ligari esse occu-
 patus, num de eius facto dicere? Quicquid dixi, ad
 unam summam referri volo vel humanitatis vel clemen-
 30 tiae vel misericordiae. Causas, Caesar, egi multas
 equidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum
 tuorum, certe numquam hoc modo: 'Ignoscite, iudices;
 erravit, lapsus est, non putavit; si umquam posthac.'
 Ad parentem sic agi solet, ad iudices: 'Non fecit, non
 cogitavit; falsi testes, fictum crimen.' Dic te, Caesar,
 de facto Ligari iudicem esse; quibus in praesidiis
 fuerit, quaere; taceo, ne haec quidem colligo, quae
 fortasse valerent etiam apud iudicem: 'Legatus ante
 bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in
 eo ipso non acerbus; iam est totus animo ac studio
 tuus.' Ad iudicem sic agi solet, sed ego apud parentem
 loquor: 'Erravit, temere fecit, paenitet; ad clementiam
 tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur,

sisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae
5 laudem quam saepissime quaerere. Nihil est tam populare quam bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gravior misericordia est. Homines enim ad deos nulla re propius accedunt³⁸ quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec
10 fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura melius, quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulet, tua certe natura brevior. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum
15 faciam; tantum te admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus daturum.

Deiotarus βασιλεὺς τῆς ἡμετέρας νῦν τοῦ Παρμανίου ἐπὶ
 Καίσαρος δὲ νυνίως τῆς συντάξεως ἐπεφύκειν, ἀγνοῶν ὅτι
 οὐκ ἔστιν ἄλλος ὅς ποτε τὸν ὑμῶν αὐτοῦ. Ἄλλος δὲ συντάξας
 τοῦ νῦν ἀντιπάλου ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ τοῦ ὅς τοῦ ὑμῶν
 ἑαυτοῦ, αὐτὸς δὲ δὴν ἐκείνου ἀπὸ τῆς συντάξεως τ. Καίσαρος
 ὁ Καίσαρος οὐδὲν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀποφασίζων. Ὅτι οὐδὲν, δὲ τὸν
 οὐκ ἔστιν ἄλλος τῆς συντάξεως οὐκ ἔστιν ἄλλος ἀπὸ τῆς
 ἑαυτοῦ δὲ τῆς πολεμικῆς. M. TULLI CICERONIS

PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM ORATIO.

ARGUMENTUM.

Deiotarus, Gallograeciae sive Galatiae tetrarches, quod summa fide ad populum Romanum sese applicaverat, a Cn. Pompeio Armeniae minoris regno donatus et a senatu rex appellatus erat. Sed cum bello civili inter Cn. Pompeium et C. Caesarem exorto Pompei partes secutus esset, Caesar bello Alexandrino composito in Asiam profectus Pharnace, Ponti rege, superato Deiotarum regno Armeniae multavit, partem possessionum et nomen regum reliquit. Sed etiam domesticae inimicitiae fuerunt Deiotaro cum genere suo, Sacondario, ejusque filio, nepote Deiotari, Castore, qui eum Romae apud C. Caesarem dictatorem anno p. u. c. 709 Q. Fabio Maximo C. Trebonio coss. suffectis reum fecerunt, quod ipsi C. Caesari apud se, cum esset in Asia devicto Pharnace, deversanti insidias parasset, eamque accusationem quasi testis sceleris Phidippus, medicus Deiotari, ab eius legatis Romam missis perfidiae causa abductus adiuvit. Legati regis, qui in fide permanserant, causam ad M. Ciceronem detulerunt, veterem hospitem atque amicum Deiotari, qui eum apud C. Caesarem intra domesticos parietes hac oratione defendit.

- ¹ Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar,
¹ initio dicendi commoveri solem vehementius, quam videtur vel usus vel aetas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi adferat ad salutem regis Deiotari defenden- 5

dam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis, quod ipsum etsi non iniquum est in tuo dumtaxat periculo, tamen est ita inusitatum regem reum capitis esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare² antea cuncto cum senatu solebam pro perpetuis eius in nostram rem publicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in capitis discrimen adduxerit adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit, avi servum corruptum praemiis ad accusandum dominum inpulerit, a legatorum pedibus abduxerit! Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum absentem et dominum amicissimum nostrae rei publicae, cum os videbam, cum verba audiebam, non tam afflictam regiam condicionem dolebam quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, cum more maiorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat, in qua quaestione dolor elicere veram vocem possit etiam ab invito, exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus.²

Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum,⁴ quod tamen, cum te penitus recognovi, timere desino; re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, cum per se ipsum consideres, grave est; nemo enim fere est, qui sui periculi iudex non sibi se aequiorem quam reo praebet. Sed tua, Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intellego, quid de te ceteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla um-

- quam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent; in tuis oculis, in tuo ore vultuque adquiesco, te unum intueor, ad te unum omnis mea spectat oratio; quae mihi ad spem optinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora.
- 6 Hanc enim causam, C. Caesar, si in foro dicerem eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus adferret! Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, caelum denique testarer ipsum. Sic cum et deorum immortalium et populi Romani et senatus beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio.
- 7 Quae quoniam angustiora parietes faciunt actioque maximae causae debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi sit, ad te ipsum referre, quo facilius cum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

✓ Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam; qui cum videantur nec ingenio nec usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione venerunt. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii; adfectum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant, teque cum huic iratum, tum sibi amicum esse cognoverant, cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quam ob rem hoc nos primum metu, Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram istam te oro, quam regi Deiotaro hospes hospitii porrexisti, istam, inquam, dexteram non [tam] in bellis nec in proeliis

quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti; te eius di penates acceperunt, te amicum et placatum [Deiotari] regis arae focique viderunt. Cum facile orari, Caesar, tum semel exorari soles. Nemo umquam te placavit inimicus, qui ullas resedissee in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditae cum Deiotaro querellae tuae? Numquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompei amicitiam fuisset quam in tuam; cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tum auxilia Pompeio vel si etiam filium misisset, ipse aetatis excusatione usus esset. Ita cum maximis eum rebus libe-
 15 rares, perparvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus est, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique
 20 illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, isdem rebus est perturbatus homo longinquus et alienigena, quibus nos in media re publica nati semperque versati. Cum audiret senatus consentientis auctoritate arma sumpta, consulibus,
 25 praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rem publicam defendendam datam, movebatur animo et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam esse inclusam videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit consules ex Italia profugisse omnesque consulares (sic enim ei nuntiabatur), cunctum senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus pate-
 30 bat ad orientem via, nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de condicionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat cer-

- torum hominum contra dignitatem tuam. Quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn.
- 12 Pompeio ad eum legati litteraeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus; ad quem cum di atque homines omnia ornamenta congegessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem adtulerunt, idcirco Cn. Pompei memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompei bella, victorias, triumphos,
- 5
13 consulatus admirantes numerabamus, tuos enumerare non possumus. / Ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus ut amicus vel accersitus ut socius vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset, postremo venit ad fugientem, non ad insequentem, id est ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit; domum se contulit teque Alexandrinum bellum gerente utilitatibus
- 14 tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domiti, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit, ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit, ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uterere, ille corpus suum periculo obiecit tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis honore et nomine adfeceris.

Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus arguitur domi te suae interficere voluisse; quod tu, nisi eum furiosissimum iudices, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam, cuius tanti sceleris fuerit in conspectu deorum penatium necare hospitem, cuius tantae importunitatis omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen extinguere, cuius tantae ferocitatis victorem orbis terrarum non extimescere, cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri: ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quoniam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? At, credo, haec homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo, quis tectior, quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non est audita? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem caderet propter metum praesentis exitii nec in facinorosum, nisi esset idem amantissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis? At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem! 'Cum', inquit, 'in castellum Peium venisses et domum regis hospitis tui devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex munere constituerat. Huc te e balneo, priusquam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati.' En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset! Ego

mehercules, Caesar, initio, cum est ad me ita causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adulescente esse corruptum, hac sum suspitione percussus: Medicum indicem subornavit; finget videlicet aliquod crimen veneni. — Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi
18 non multum res abhorrebat. Quid ait medicus? Nihil de veneno. At id fieri potuit primum occultius in potione, in cibo; deinde etiam impudius fit, quod cum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset; si veneno, Iovis ille quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines fortasse celasset. Quod igitur et conari occultius et efficere cautius potuit, id tibi et medico callido et servo, ut putabat, fideli non credidit; de armis, de
19 ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festive crimen contextitur! 'Tua te', inquit, 'eadem quae semper fortuna servavit; negavisti tum te inspicere
✓ 7 velle.' V Quid postea? an Deiotarus re illo tempore non perfecta continuo dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum cenavisses, rediturum dixeras, itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Cum in convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti, ut dixeras; quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit, cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia, quae Africanus inspectante exercitu accepit. Quod cum praesens Deiotarus regio et animo et more
20 fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Caesar, repete illius temporis memoriam, pone illum ante oculos diem, vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare. Num quae trepidatio, num qui tumultus, num quid nisi modeste, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid

igitur causae excogitari potest, cur te lautum voluerit, cenatum noluerit occidere? 'In posterum', inquit, 21
 'diem distulit, ut, cum in castellum Blucium ventum
 esset, ibi cogitata perficeret.' Non video causam
 5 mutandi loci, sed tamen acta res criminose est. 'Cum',
 inquit, 'vomere post cenam te velle dixisses, in bal-
 neum te ducere coeperunt; ibi enim erant insidiae.
 At te eadem tua fortuna servavit; in cubiculo malle
 dixisti.' Di te perduint, fugitive! ita non modo
 10 nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es.
 Quid? ille signa aënea in insidiis posuerat, quae e
 balneo in cubiculum transferri non possent? Habes
 crimina insidiarum; nihil enim dixit amplius. 'Horum',
 inquit, 'eram conscius.' Quid tum? ita ille demens
 15 erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat,
 a se dimitteret, Romam etiam mitteret, ubi et inimi-
 cissimum sciret esse nepotem suum et C. Caesarem,
 cui fecisset insidias, praesertim cum is unus esset,
 qui posset de absente se indicare? 'Et fratres meos', 22
 20 inquit, 'quod erant conscii, in vincla coniecit.' Cum
 igitur eos vinciret, quos secum habebat, te solutum
 Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

Reliqua pars accusationis duplex fuit, una regem 8
 semper in speculis fuisse, cum a te esset animo alieno,
 25 altera exercitum eum contra te magnum comparasse.
 De exercitu dicam breviter ut cetera. Numquam eas
 copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum
 populo Romano posset, sed quibus fines suos ab ex-
 cursionibus et latrociniiis tueretur et imperatoribus
 30 nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores
 copias alere poterat, nunc exiguas vix tueri potest.
 At misit ad Caecilium nescio quem; sed eos, quos 23
 misit, quod ire noluerant, in vincla coniecit. Non
 quaero, quam veri simile sit aut non habuisse regem,
 35 quos mitteret, aut eos, quos misisset, non parnisse,
 aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos
 vinctos potius quam necatos. Sed tamen, cum ad

Caecilium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat an Caecilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia non nosset, vel si nosset, contemneret.

24 Addit etiam illud, equites non optimos misisse. Credo, Caesar, nihil ad tuum equitatum, sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero servum iudicatum. Non arbitror, non audivi; sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

✓ 9 Alieno autem a te animo fuit quo modo? Speravit, credo, difficiles tibi Alexandriae fore exitus propter regionum naturam et fluminis. At eo tempore ipso pecuniam dedit, exercitum aluit, ei, quem Asiae praeferceras, in nulla re defuit; tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque ad aciem
25 praesto fuit. Secutum bellum est Africanum. Graves de te rumores, qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. Quo tum rex animo fuit, qui aucto-
natus sit seseque spoliare maluerit quam tibi pecuniam non subministrare? 'At eo', inquit, 'tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent. Itaque, cum esset ei nuntiatum Domitium naufragio perisse, te in castello circumsederi, de Domitio dixit
versum Graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum:

2 Pereant amici, dum inimici una intércidant. Quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset; ipse enim mansuetus, versus inmanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium
26 suum constitutos esse meminisset? Quid deinde? furcifer quo progreditur? Ait hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii

adferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit unquam? Omnes in illo sunt regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari regem non solere. Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege; fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hae sunt regiae laudes, illa privata est. Ut volet quisque, accipiat; ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate cum a cuncta Asia, cum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rem publicam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen, quicquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater familias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adulescens nondum tanta gloria praeditus nihil unquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit? Imitari, Castor, potius avi mores disciplinamque debebas quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore male dicere. Quodsi saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se inbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam exacta aetate defecerant. Itaque Deiotarum cum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus; hic vero adulescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere

solebat, quam se iactare, quam ostentare, quam nemini
 92 in illa causa studio et cupiditate concedere! Cum
 vero exercitu amisso ego, qui pacis semper auctor
 fui, [post Pharsalicum proelium] suasor fuissem ar-
 morum non deponendorum, sed abiciendorum, hunc
 ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et
 ipse ardebat studio illius belli et patri satis faciendum
 esse arbitrabatur. Felix ista domus, quae non inpu-
 nitatem solum adepta sit, sed accusandi etiam licen-
 tiam, calamitosus Deiotarus, qui et ab eo, qui in isdem
 castris fuerit, et non modo apud te, sed etiam a suis
 accusetur! Vos vestra secunda fortuna, Castor, non
 potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

11 Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant (rex
 30 enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscu-
 ram e tenebris in lucem evocavit; quis tuum patrem
 antea, quis esset, quam cuius gener esset, audivit?);
 sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen
 repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere
 poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere
 vitam, non capitis arcessere. Esto, concedatur haec
 quoque acerbitas et odii magnitudo; adeone, ut omnia
 vitae salutisque communis atque etiam humanitatis
 iura violentur? Servum sollicitare verbis, spe pro-
 missisque corrumpere, abducere domum, contra do-
 minum armare, hoc est non uni propinquo, sed om-
 nibus familiis nefarium bellum indicere. Nam ista
 corruptela servi si non modo impunita fuerit, sed
 etiam a tanta auctoritate adprobata, nulli parietes
 nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient.
 Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune
 evolare potest contraque nos pugnare, fit in dominatu
 31 servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores!
 Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censo-
 rem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus pl.
 M. Scaurum, principem civitatis, in iudicium populi
 vocavisset Scaurique servus ad eum clam domum

venisset et crimina in dominum delaturum se esse dixisset, prendi hominem iussit ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit; etsi inique Castorem cum Domitio comparo; sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti; ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti; ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. At semel iste est corruptus a vobis. Nonne, cum esset productus et cum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne ad hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est? Quae est ista tam impotens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumpere domesticaque immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares?

At quam acute collecta crimina! 'Blesamius', inquit, (eius enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti, male dicebat tibi) 'ad regem scribere solebat te in invidia esse, tyrannum existimari, statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos, plaudere tibi non solere.' Nonne intellegis, Caesar, ex urbanis malivolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum enim capita civium viderat, multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos, multas afflictas et eversas domos, armatis militibus refertum forum. Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. Solus, inquam, es, C. Caesar, cuius in victoria ceciderit nemo nisi armatus. Et, quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducem vidimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur,

- una praesertim, cum tam multas videat? Valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. Nam, si locus adfert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus umquam a te est et non numquam obstupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.
- 13 Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad
35 extremam causae partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo, ne tu illi suscenseas, illud vereor, ne tibi illum suscitare aliquid suspicere; quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit, neque se a te multatum arbitratur, sed, cum existimares multis tibi multa essetribuenda, quo minus a se, qui in altera
36 parte fuisset, ea sumeres, non recusavit. Etenim, si Antiochus Magnus ille, rex Asiae, cum, posteaquam a L. Scipione devictus est, Tauro tenus regnare iussus esset omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur, potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris multam sustulerat, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque servato nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat. Magna animo et erecto est nec umquam succumbet inimicis
37 ne fortunae quidem. Multa se arbitratur et peperisse ante factis et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna aut quis casus aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus, qui, posteaquam in castris esse

potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt; senatus vero iudicia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi Romani litteris monumentisque consignata sunt, quae
 5 nunquam vetustas obruet aut quae tanta delebit ob-
 livio? Quid de virtute eius dicam, de magnitudine
 animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque
 sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixe-
 runt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate
 10 vivendum contentam esse virtutem. Haec ille repu- 38
 tans et dies noctesque cogitans non modo tibi non
 suscenset (esset enim non solum ingratus, sed etiam
 amens), verum omnem tranquillitatem et quietem se-
 nectutis acceptam refert clementiae tuae. Quo quidem 14
 15 animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis
 litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone
 huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab
 omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum
 bene sperare et bono esse animo, quod scio te non
 20 frustra scribere solere. Memini enim isdem fere verbis
 ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare
 non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Deio- 39
 tari causa, quocum mihi amicitiam res publica concili-
 avit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familia-
 25 ritatem consuetudo attulit, summam vero necessitu-
 dinem magna eius officia in me et in exercitum meum
 effecerunt; sed cum de illo laboro, tum de multis am-
 plissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet
 nec beneficium tuum in dubium vocari nec haerere
 30 in animis hominum sollicitudinem sempiternam nec
 accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui
 sint semel a te liberati timore. Non debeo, C. Caesar, 40
 quod fieri solet in tantis periculis, temptare, equonam
 modo dicendo misericordiam tuam commovere possim.
 35 Nihil opus est. Occurrere solet ipsa supplicibus et
 calamitosis nullius oratione evocata. Propone tibi
 duos reges et id animo contemplare, quod oculis non

- potes; dabis profecto id misericordiae, quod iracundiae denegasti. Multa sunt monimenta clementiae tuae, sed maxima eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper
 15 regium nomen in hac civitate sanctum fuit, sociorum
 vero regum et amicorum sanctissimum. Quod nomen
 41 hi reges ne amitterent te victore, timuerunt, retentum
 vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradituros se esse confidunt. Corpora sua pro salute
 10 regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaeus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, cum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero,
 15 42 probati. Exquire de Blesamio, num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit et criminibus illis pro rege se supponit reum. Memoriam tuam implorat, quae vales plurimum; negat umquam se a te in Deiotari
 20 tetrarchia pedem discessisse; in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos persecutum; cum e balneo exisses, tecum se fuisse, cum illa munera inspexisses cenatus, cum in cubiculo recubisses, eandemque adsiduitatem tibi se praebuisset
 25 43 postridie. Quam ob rem, si quid eorum, quae obiecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id suum facinus iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes hodierno die sententiam tuam aut cum summo dedecore miserrimam pestem inportaturam esse regibus
 30 aut incolumem famam cum salute; quorum alterum optare illorum crudelitatis est, alterum conservare clementiae tuae.

in me fuit, ieci fundamenta pacis Atheniensiumque
 renovavi vetus exemplum; Graecum etiam verbum
 usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat
 civitas illa, atque omnem memoriam discordiarum ob-
 livione sempiterna delendam censi. Præclara tum
 oratio M. Antoni, egregia etiam voluntas; pax denique
 per eum et per liberos eius cum præstantissimis
 civibus confirmata est. Atque his principibus reliqua
 consentiebant. Ad deliberationes eas, quas habebat
 domi de re publica, principes civitatis adhibebat; ad
 hunc ordinem res optimas deferbat; nihil tum, nisi
 quod erat notum omnibus, in Cj Caesaris commen-
 tariis, reperiebatur; summa constantia ad ea, quae
 quaesita erant, respondebat. Num qui exules resti-
 tuti; Unum aiebat, praeterea neminem. Num immu-
 nitates datae; 'Nullae', respondebat. Adsentiri etiam
 nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua ta-
 bula post Idus Martias ullius decreti Caesaris aut be-
 neficii figeretur. Multa praetereo, eaque præclara;
 ad singulare enim M. Antoni factum festinat oratio.
Dietaturam, quae iam vim regiae potestatis obsederat,
 funditus ex re publica sustulit; de qua re ne senten-
 tias quidem diximus. Scriptum senatus consultum,
 quod fieri vellet, attulit; quo recitato auctoritatem
 eius summo studio secuti sumus eique amplissimis
 verbis per senatus consultum gratias egimus. Lux
 quaedam videbatur oblata non modo regno, quod per-
 tuleramus, sed etiam regni timore sublato, magnum-
 que pignus ab eo rei publicae datum, se liberam
 civitatem esse velle, cum dictatoris nomen, quod saepe
 iustum fuisset, propter perpetuae dictaturae recentem
 memoriam funditus ex re publica sustulisset. Libe-
 ratus periculo caedis paucis post diebus senatus; uncus
 impactus est fugitivo illi, qui in Mari nomen invaserat.
 Atque haec omnia communiter cum collēga; alia porro
 propria Dolabellae, quae, nisi collēga afuisset, credo
 iis futura fuisse communia. Nam (cum serperet in

291 urbe infinitum malum idque manaret in dies latius
 idemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam
 sepulturam effecerant, et cotidie magis magisque per-
 diti homines cum sui similibus servis tectis ac templis
 urbis minitarentur, talis animadversio fuit Dolabellae
 cum in audacis sceleratosque servos, tum in impuros
 et nefarios liberos, talisque eversio illius execratae
 columnae, ut mihi mirum videatur tam valde reli-
 quum tempus ab illo uno die dissensisse. Ecce enim
 Kalendis Iuniis, quibus ut adessemus, edixerat,
 mutata omnia; nihil per senatum, multa et magna
 per populum et absente populo et invito. Consules
 designati negabant se audere in senatum venire; pa-
 trinae liberatores urbe carebant ea, cuius a cervicibus
 iugum servile deiecerant; quos tamen ipsi consules
 in contionibus et in omni sermone laudabant. Veterani
 [qui appellabantur], quibus hic ordo diligentissime
 caverat, non ad conservationem earum rerum, quas
 habebant, sed ad spem novarum praedarum incita-
 bantur. Quae cum audire malletm quam videre
 haberemque ius legationis liberum, ea mente discessi,
 ut adessem Kalendis Ianuariis, quod initium senatus
 cogendi fore videbatur.

Exposui, patres conscripti, protectionis consilium;
 nunc reversionis, quae plus admirationis habet, breviter
 exponam. Cum Brundisium iterque illud, quod tritum
 in Graeciam est, non sine causa vitavissem, Kalendis
 Sextilibus veni Syracusas, quod ab ea urbe transmissio
 in Graeciam laudabatur; quae tamen urbs mihi con-
 iunctissima plus una me nocte cupiens retinere non
 potuit. Veritus sum, ne mens repentinus ad meos
 necessarios adventus suspicionis aliquid adferret, si
 essem commoratus. Cum autem me ex Sicilia ad
 Leucopetram, quod est promunturium agri Regini,
 venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut trans-
 mitterem, nec ita multum proventus, reiectus austro
 8 sum in eum ipsum locum, unde conscenderam. Cum-

que intempesta nox esset mansissemque in villa R. Valeri, comitis et familiaris mei, postridieque apud eundem ventum expectans manerem, municipes Regini complures ad me venerunt, ex iis quidam Roma recentes; a quibus primum accipio M. Antoni contumeliam, quae mihi ita placuit, ut ea lecta de reversione primum coeperim cogitare. Nec ita multo post edictum Bruti adfertur et Cassi, quod quidem mihi, fortasse quod eos plus etiam rei publicae quam familiaritatis gratia diligo, plenum aequitatis videbatur. Addebant praeterea (fit enim plerumque, ut ii, qui boni quid volunt adferre, adfingant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, laetius) rem conventuram. Kalendis [Sext.] senatum frequentem fore; Antonium repudiatis malis suasoribus remissis provinciis Galliis ad auctoritatem senatus esse rediturum. Tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli neque remi neque venti satis facerent, non quo me ad tempus occursurum non putarem, sed ne tardius, quam cupere, rei publicae gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico. Tarpe mihi ipsi videbatur in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus eedere, et ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. Neque vero illum similiter, (atque ipse eram) commotum esse vidi. Erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui consequentia nihil de suo casu, multa de vestro querebatur. Exque eo primum cognovi, quae Kalendis Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis oratio. (Qui quamquam parum erate diutus (id enim ipsum a Bruto audieram), a quibus debuerat, tamen et Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) et omnium praedicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequer, properavi, quem praesentes non sunt secuti, non ut proficerem aliquid (nec enim sperabam id nec praestare poteram), sed ut, si quid mihi humanitus accidisset (multa autem inpendere

videntur praeter naturam etiam praeterque fatum),
huius tamen dii vocem testem rei publicae relin-
querem meae perpetuae erga se voluntatis.

11 Quomam utriusque consilii causam, patres con-
scripti, probatam vobis esse confido, priusquam de
re publica dicere incipio, pauca querar de hesterna
Antoni iniuria; cui sum amicus, idque me non nullo
eius officio debere esse praeme semper tuli. Quid
tandem erat causae, cur in senatum hesterno die tam
acerbe cogere? Solusne aberam, an non saepe minus
frequentes fuistis, an ea res agebatur; ut etiam
aegrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad
portas, aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam causam
etiam Appium illum et caecum et senem delatum

12 esse memoriae proditum est. De supplicationibus
referebatur, quo in genere senatores deesse non solent.
Coguntur enim non pignoribus, sed eorum, de quorum
honore agitur, gratia, quod idem fit, cum de triumpho
refertur. Ita sine cura consules sunt, ut paene liberum
sit senatori non adesse. Qui cum mihi mos notus
esset, cumque a via languerem et mihi met displicerem,
misi pro amicitia, qui hoc ei diceret. At ille vobis
audientibus cum fabris se domum meam venturum
esse dixit. Nimis iracunde hoc quidem et valde
intemperanter. Cuius enim maleficii tanta ista poena
est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis operis
disturbaturum publice ex senatus sententia aedificatam

domum? Quis autem unquam tanto damno senatorem
coegit, aut quid est ultra pignus aut multam? Quod si
scisset, quam sententiam dicturus esset, remisisset
aliquid profecto de severitate cogendi. An me censetis,
patres conscripti, (quod vos inviti secuti estis) decre-
turum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus mi-
scerentur, ut inexpressibiles religiones in rem publicam
inducerentur, ut decernerentur supplicationes mortuo?
nihil dico, cui. Fuerit ille Brutus, qui et ipse dominatu
regio rem publicam liberavit et ad similem virtutem

et simile factum stirpem iam prope in quingentesimum annum propagavit; adduci tamen non possem, ut quemquam mortuum coniungerem cum deorum immortalium religione, ut, (curus sepulchrum usquam extet, ubi parentetur) ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem; [p. c.] ut nō adversus populum Romanum, (si quī accidisset gravior rei publicae casus, si bellum, si morbus, si fāmēs) facile possem defendere, quae partim iam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant di immortales velim et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus. Quid? de reliquis rei publicae malis licetne dicere? Mihi vero licet et semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere. Potestas modo veniendi in hunc locum sit; dicendi periculum non recusō. Atque utinam, patres conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus re publica inveniretur. Quae quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos L. Pisonem ducem optumae sententiae non secutos. Idcirco nōs populus Romanus consules fecit, ut in altissimo gradu dignitatis locati rem publicam pro nihilo haberemus? Non modo voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem adsensus est. Quae, malum, est ista voluntaria servitūs? Fuerit quaedam necessaria; neque ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam consulari loco dicunt. Alia causa est eorum, quorum silentio ignosco, alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire non modo metus, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suae. Quare primum maximas gratias et ago et habeo Pisoni, qui non quid efficere posset in re publica, cogitavit, sed quid facere ipse deberet. Deinde a vobis, patres conscripti, puto, ut, (etiamsi sequi minus audebitis

rationem atque auctoritatem meam) benigne me tamen
(ut adhuc fecistis,) audiat. *B. Μέρος λέγου=*

16 Primum igitur acta Caesaris servanda censeo, non
quo probem (quis enim id quidem potest?), sed quia
rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii.
Vellem adesset M. Antonius, modo sine advocatis
(sed, ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri
per illum non licuit); doceret me vel potius vos, patres
conscripti, quem ad modum ipse Caesaris acta defen-
deret. *An* in commentariolis et chirographis et libellis
[se] (uno auctore prolatis, [ac] ne prolatis quidem, sed tan-
tum modo dictis,) acta Caesaris firma erunt; quae ille in

17 voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem existimo nihil
tam esse in actis Caesaris quam leges Caesaris. *An*
96 (si cui quid ille promisit,) id erit fixum, quod idem
facere non potuit? ut multis multa promissa non fecit.

quae tamen multo plura illo mortuo reperta sunt quam
a vivo beneficia per omnis annos tributa et data. Sed
ea non muto, non moveo; summo studio illius praeclara
acta defendo. Pecunia utinam ad Opes maneret! cruenta
illa quidem, sed his temporibus, (quoniam iis, quorum
est, non redditur,) necessaria. Quamquam ea quoque
sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod tam
proprie dici possit actum eius, (qui togatus in re publica
cum potestate imperioque versatus sit,) quam lex?

Quaere acta Gracchi; leges Semproniae proferuntur.
Quaere Sullae; Corneliae. Quid? Pompei tertius con-
sulatus in quibus actis constitit? Nempe in legibus.

De Caesare ipso si quaereres, quidnam egisset in urbe
et in toga, leges multas responderet se et praeclaras
tulisse, chirographa vero aut mutaret aut non daret
aut, (si dedisset,) non istas res in actis suis duceret.
Sed haec ipsa concedo; quibusdam etiam in rebus
coniveo; in maximis vero rebus, id est in legibus, acta
Caesaris dissolvi ferendum non puto.

Quae lex melior, utilior, optima etiam re publica

1. *Quid sit in actis et in libello*
2. *et in iudicio*
3. *et in iudicio*
4. *et in iudicio*
5. *et in iudicio*
6. *et in iudicio*
7. *et in iudicio*
8. *et in iudicio*
9. *et in iudicio*
10. *et in iudicio*
11. *et in iudicio*
12. *et in iudicio*
13. *et in iudicio*
14. *et in iudicio*
15. *et in iudicio*
16. *et in iudicio*
17. *et in iudicio*
18. *et in iudicio*
19. *et in iudicio*
20. *et in iudicio*
21. *et in iudicio*
22. *et in iudicio*
23. *et in iudicio*
24. *et in iudicio*
25. *et in iudicio*
26. *et in iudicio*
27. *et in iudicio*
28. *et in iudicio*
29. *et in iudicio*
30. *et in iudicio*
31. *et in iudicio*
32. *et in iudicio*
33. *et in iudicio*
34. *et in iudicio*
35. *et in iudicio*
36. *et in iudicio*
37. *et in iudicio*
38. *et in iudicio*
39. *et in iudicio*
40. *et in iudicio*
41. *et in iudicio*
42. *et in iudicio*
43. *et in iudicio*
44. *et in iudicio*
45. *et in iudicio*
46. *et in iudicio*
47. *et in iudicio*
48. *et in iudicio*
49. *et in iudicio*
50. *et in iudicio*
51. *et in iudicio*
52. *et in iudicio*
53. *et in iudicio*
54. *et in iudicio*
55. *et in iudicio*
56. *et in iudicio*
57. *et in iudicio*
58. *et in iudicio*
59. *et in iudicio*
60. *et in iudicio*
61. *et in iudicio*
62. *et in iudicio*
63. *et in iudicio*
64. *et in iudicio*
65. *et in iudicio*
66. *et in iudicio*
67. *et in iudicio*
68. *et in iudicio*
69. *et in iudicio*
70. *et in iudicio*
71. *et in iudicio*
72. *et in iudicio*
73. *et in iudicio*
74. *et in iudicio*
75. *et in iudicio*
76. *et in iudicio*
77. *et in iudicio*
78. *et in iudicio*
79. *et in iudicio*
80. *et in iudicio*
81. *et in iudicio*
82. *et in iudicio*
83. *et in iudicio*
84. *et in iudicio*
85. *et in iudicio*
86. *et in iudicio*
87. *et in iudicio*
88. *et in iudicio*
89. *et in iudicio*
90. *et in iudicio*
91. *et in iudicio*
92. *et in iudicio*
93. *et in iudicio*
94. *et in iudicio*
95. *et in iudicio*
96. *et in iudicio*
97. *et in iudicio*
98. *et in iudicio*
99. *et in iudicio*
100. *et in iudicio*

dicium vocabuntur. At res popularis. Utinam quidem
 aliquid velletis esse populare! Omnes enim iam cives
 de rei publicae salute una et mente et voce consentiunt.
 Quae est igitur ista cupiditas legis eius ferendae, quae
 turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? Quid
 enim turpius quam, qui maiestatem populi Romani
 minnerit per vim, eum damnatum iudicio ad eam ipsam
 22 vim reverti, propter quam sit iure damnatus? Sed
 quid plura de lege disputo? Quasi vero id agatur,
 1 *subdixit* *ad hunc* *modum* quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis
 omnino unquam istis legibus reus fiat. Quis enim
 aut accusator tam amens reperietur, qui reo condemnato
 2 *ad hunc* *modum* obicere se multitudini conductae velit, aut iudex, qui
 reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercennarias
 statim protrahatur? Non igitur provocatio ista lege
 3 datur, sed duae maxime salutares leges quaestionesque
 tolluntur. Quid est aliud hortari adulescentes, ut
 4 *ad hunc* *modum* turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse?
 Quam autem ad pestem furor tribunicius impelli non
 poterit his duabus quaestionibus de vi et maiestatis
 5 *ad hunc* *modum* sublati? Quid, quod obrogatur legibus Caesaris, quae
 23 inbent ei, qui de vi, itemque ei, qui maiestatis dam-
 natus sit, aqua et igni interdici? quibus (cum provocatio
 datur) nonne acta Caesaris rescinduntur? Quae quidem
 ego, patres conscripti, qui illa numquam probavi, tamen
 ita conservanda concordiae causa arbitratus sum, ut
 non modo, quas vivus leges Caesar tulisset, infirmandas
 hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas
 post mortem Caesaris prolatae esse et fixas videtis.
 10 De exilio reducti a mortuo, civitas data non solum
 24 singulis, sed nationibus et provinciis universis a mortuo,
 immunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo.
 Ergo haec uno, verum optimo auctore domo prolata
 defendimus; eas leges, quas ipse nobis inspectantibus
 recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur
 eisque legibus rem publicam contineri putabat, de
 provinciis, de iudiciis, eas, inquam, Caesaris leges nos,

qui defendimus acta Caesaris, evertendas putamus? Ac de his tamen legibus, quae promulgatae sunt, saltem ²⁵ queri possumus; de iis, quae iam latae dicuntur, ne illud quidem licuit. Illae enim sine ulla promulgatione latae sunt ante quam scriptae. Quaero autem, quid sit, cur aut ego aut quisquam vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebi leges malas metuat. Paratos habemus, qui intercedant, paratos, qui rem publicam religione defendant; vacui metu esse debemus. 'Quas tu mihi,' inquit, 'intercessionem, quas religionem?' Eas scilicet, quibus rei publicae salus continetur. 'Negligimus ista et nimis antiqua ac stulta ducimus; forum saepietur, omnes claudentur aditus, armati in praesidiis multis locis collocabuntur.' Quid tum? quod ita erit ²⁶ gestum, id lex erit? et in aes incidi inbebitis, credo, illa legitima: CONSULES POPULUM IURE ROGAVERUNT (hocine a maioribus accepimus ius rogandi?), POPULUSQUE IURE SCIVIT. Qui populus? isne, qui exclusus est? Quo iure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque haec dico de futuris, quod est amicorum ante dicere ea, quae vitari possint; quae si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis; de quibus est integrum vobis; demonstro vitia; tollite; denuntio vim, arma; removete.

Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro re publica ¹¹ dicenti non oportebit. Quamquam te quidem id ²⁷ facturum non arbitror (novi facilitatem tuam); collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quae bona ipsi videtur, (mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur) — sed eum iracundum audio esse factum. Video autem, quam sit odiosum habere eundem iratum et armatum, cum tanta praesertim gladiatorum sit impunitas. Sed proponam ius, ut opinor, aequum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum: Ego, si quid in vitam eius aut in mores cum contumelia dixerō, quod minus mihi inimicissimus sit, non recusabo; sin consuetudinem

meam [quam in re publica semper habui] tenuero, id est si libere, quae sentiam de re publica, dixero, primum deprecor, ne irascatur, deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur ut civi. Armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa; iis, qui pro re publica, quae ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest
 28 aequius? Quodsi, ut mihi a quibusdam eius familiaribus dictum est, omnis eum, quae habetur contra voluntatem eius, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam. Sed idem illi ita mecum locuntur: 'Non idem tibi adversario Caesaris licebit quod Pisoni socero', et simul admonent quiddam,
 12 quod cavebimus: 'Nec erit iustior in senatum non
 29 veniendi morbi causa quam mortis.' Sed per deos immortalis! — te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum utriusque vestrum errorem reticere. Credo enim vos nobiles homines magna quaedam spectantis non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quae semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est, non opes violentas et populo Romano minime ferendam potentiam; sed caritatem civium et gloriam concupivisse. Est autem gloria laus recte factorum magnorumque in rem publicam meritorum, quae cum optimi cuiusque, tum
 30 etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te praeter ceteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita iuluxisse tibi diem laetiores, quam cum expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris poena adfectis [urbe incendio et caedis metu liberata] te domum recepisti? Cuius ordinis, cuius generis, cuius denique fortunae studia tum laudi et gratulationi tuae se non optulerunt? Quin mihi etiam, quo auctore te in his rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant et tuo nomine gratulabantur. Recordare, quaeso, Dolabella,

consensum illum theatri, cum omnes earum rerum oblitī, propter quas fuerant tibi offensi, significarent se beneficio novo memoriam veteris doloris abieciisse. Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) ³¹ hanc tu, inquam, potuisti aequo animo tantam dignitatem deponere? [Tu autem, M. Antoni, (absentem ¹³ enim appello) unum illum diem, quo in aede Telluris senatus fuit, non omnibus his mensibus, quibus te quidam multum a me dissentientes beatum putant, anteponis? Quae fuit oratio de concordia! quanto metu senatus, quanta sollicitudine civitas tum a te liberata est, cum collegam tuum depositis inimiciis oblitus auspiciorum a te ipso augure populi Romani nuntiatorum illo primum die collegam tibi esse voluisti, tuus parvus filius in Capitolium a te missus pacis obses fuit! quo senatus die laetior, quo populus ³² Romanus? qui quidem nulla in contione umquam frequentior fuit. Tum denique liberati per viros fortissimos videbamus, quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequeretur. Proximo, altero, tertio, denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod cotidie adferre rei publicae, maximum autem illud, quod dictaturae nomen sustulisti. Haec inusta est a te, a te, inquam, mortuo Caesari ³³ nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manli scelus decreto gentis Manliae neminem patricium Manlium *Marcum* vocari licet, sic tu propter unius dictatoris odium nomen dictatoris funditus sustulisti. Num te, cum haec pro salute rei publicae ³³ tanta gessisses, fortunae tuae, num amplitudinis, num claritatis [num gloriae] paenitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? Non possum adduci, ut suspicer te pecunia captum. Licet, quod cuique libet, loquatur, credere non est necesse. Nihil enim umquam ³⁵ in te sordidum, nihil humile cognovi. Quamquam solent domestici depravare non numquam; sed novi firmitatem tuam. Atque utinam ut culpam, sic etiam

- 14 suspicionem vitare potuisses! Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriae gloriosum putes plus te unum posse quam omnes et metui a civibus tuis [quam diligere malis]. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriae. Carum esse civem, bene de re publica mereri laudari, coli, diligere gloriosum est; metui vero et in odio esse invidiosum, detestabile, inbecillum, caducum.
- 34 Quod videmus etiam in fabula illi ipsi, qui 'Oderint dum metuant' dixerit, perniciosum fuisse. Utinam M. Antoni, avum tuum meminisses! de quo tamen audisti multa ex me, eaque saepissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? Illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem ceteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas acerbissimum eius supremum diem malim quam L. Cinnae dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus.
- 35 Sed quid oratione te flectam? Si enim exitum C. Caesaris efficere non potest, ut malis carus esse quam metui, nihil cuiusquam proficiet nec valebit oratio. Quem qui beatum fuisse putant, miseri ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa intersectoris gloria interfici possit. Quare flecte te, quaeso, et maiore tuos respice atque ita gubernare rem publicam, ut natum esse te cives tui gaudeant, sine quo nec beatus nec clarus nec tutus quisquam esse omnino potest.
- 15 Populi quidem Romani iudicia multa ambo habetis.
- 36 quibus vos non satis moveri permoleste fero. Quibus enim? gladiatoribus clamores innumerabilium civium quid? populi versus, quid? Pompei statuae plausus infiniti, quid? duobus tribunis pl., qui vobis adversantur, parumne haec significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid Apollinarium ludorum plausus vel testimonia potius et iudicia populi Romani parum magna vobis vide

bantur? O beatos illos, qui, cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen et in medullis populi Romani ac visceribus haerebant! Nisi forte Accio tum plaudi et sexagesimo post anno palmam dari, non Bruto putabatis, qui ludis suis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribueret absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore leniret.

Equidem is sum, qui istos plausus, cum populari- 37
bus civibus tribuerentur, semper contempserim; idem-
que, cum a summis, mediis, infimis, cum denique ab
universis hoc idem fit, eumque ii, qui ante sequi
populi consensum solebant, fugiunt, non plausum illum,
sed iudicium puto. Sin haec leviora vobis videntur,
15 quae sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis,
quod sensistis, tam eam populo Romano vitam A.
Hirti fuisse? Satis erat enim probatum illum esse
populo Romano, ut est, iucundum amicis, in quo vincit
omnis, carum suis, quibus est [ipse] carissimus; tan-
20 tam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem
omnium in quo meminimus? Certe in nullo. Quid 38
igitur? hoc vos, per deos immortalis! quale sit, non
interpretamini? Quid? eos de vestra vita cogitare
non censetis, quibus eorum, quos sperant rei publicae
25 consulturos, vita tam cara sit?

Cepi fructum, patres conscripti, reversionis meae, (38)
quoniam et ea dixi, ut, quicumque casus consecutus
esset, extaret constantiae meae testimonium, et sum
a vobis benigne ac diligenter auditus. Quae potestas
30 si mihi saepius sine meo vestroque periculo fiet, utar;
si minus, quantum potero, non tam mihi me quam
rei publicae reservabo. Mihi fere satis est, quod vixi,
vel ad aetatem vel ad gloriam; huc si quid accesserit,
non tam mihi quam vobis reique publicae accesserit.

M. TULLI CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA
SECUNDA.

ARGUMENTUM.

Cum M. Cicero superiorem orationem habuisset, M. Antonius in villam Tiburtinam se contulit, ut, quid adversario responderet, commentaretur, qua in re consumpsit septemdecim dies. A. d. XIII Kalendas Octobres M. Antonius in senatum, qui in aede Concordiae habebatur, venit armatis stipatus, quasi vim timeret, denuntiatis ante Ciceroni inimicitiis. Cum Cicero non ausus esset eo die venire in senatum, in eum absentem acerbissima oratione invectus erat Antonius. Cui orationi adversarii sui Cicero hac scripta oratione, quae infra legitur, respondet, quam fingit a se habitam ita, tamquam si praesens praesenti responderet.

¹
¹ Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nominari; vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus, quam optaram, dederunt; te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo enim illorum inimicus mihi fuit voluntarius, omnes a me rei publicae causa lacessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam Catilina, furiosior quam Clodius videre, ultro me maledictis lacessisti tuamque a me alienationem commendationem tibi ad impios civis fore

putavisti. Quid putem? contemptumne me? Non 2
 video, nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis
 nec in hac mea mediocritate ingenii quid despiciere
 possit Antonius. An in senatu facillime de me de-
 5 trahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene
 gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni con-
 servatae dedit. An decertare mecum voluit contentione
 dicendi? Hoc quidem est beneficium. Quid enim
 plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra
 10 Antonium dicere? Illud profecto [est]: non existimavit
 sui similibus probari posse se esse hostem patriae,
 nisi mihi esset inimicus. Cui priusquam de ceteris 3
 rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam
 esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen
 15 iudico, pauca dicam.

Contra rem suam me nescio quando venisse questus 2
 est. An ego non venirem contra alienum pro familiari
 et necessario, non venirem contra gratiam non virtutis
 spe, sed aetatis flore conlectam, non venirem contra
 20 iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio
 optinuit, non iure praetorio? Sed hoc ideo commemo-
 ratum a te puto, ut te infimo ordini commendares,
 cum omnes te recordarentur libertini generum et
 liberos tuos nepotes Q. Fadi, libertini hominis, fuisse.
 25 At enim te in disciplinam meam tradideras (nam ita
 dixisti), domum meam ventitaras. Ne tu, si id fecisses,
 melius famae, melius pudicitiae tuae consulisses. Sed
 neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem
 30 facere licuisset. Auguratus petitionem mihi te con-
 cessisse dixisti. O incredibilem audaciam, o impuden-
 tiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem
 a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Horten-
 sius nominaverunt (nec enim licebat a pluribus no-
 minari), tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi
 35 eversa re publica fore incolumem putabas. Poteras
 autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia
 C. Curio non esset, aut tum, cum es factus, unam

tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam fami-
 3 liares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi
 5 fuissent. At beneficio sum tuo usus. Quo? Quam-
 quam illud ipsum, quod commemoras, semper prae-
 me tuli; malui me tibi debere confiteri quam cuiquam
 minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo bene-
 ficio? quod me Brundisi non occideris? Quem ipse
 victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex
 latronibus suis principatum, saluum esse voluisset, in
 Italiam ire iussisset, eum tu occideres? Fac potuisse.
 Quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum,
 nisi ut commemorare possint iis se dedisse vitam, qui-
 bus non ademerint? Quod si esset beneficium, num-
 quam, qui illum interfecerunt, a quo erant conservati,
 quos tu clarissimos viros soles appellare, tantam essent
 gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod
 te abstinueris nefario scelere? Qua in re non tam
 iucundum mihi videri debuit non interfectum *me* a te
 6 quam miserum te id impune facere potuisse. Sed sit
 beneficium, quandoquidem maius accipi a latrone nul-
 lum potuit; in quo potes me dicere ingratum? An
 de interitu rei publicae queri non debui, ne in te in-
 gratus viderer? At in illa querella misera quidem
 et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me sena-
 1 tus populusque Romanus collocavit, necessaria quid
 est dictum a me cum contumelia, quid non moderate,
 quid non amice? Quod quidem cuius temperantiae
 fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledictis!
 praesertim cum tu reliquias rei publicae dissipavisses,
 cum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent ve-
 nalia, cum leges eas, quae numquam promulgatae
 essent, et de te et a te latas confiterere, cum au-
 spicia augur, intercessionem consul sustulisses, cum
 esses foedissime stipatus armatis, cum omnis impuri-
 7 tates impudica in domo cotidie susciperes vino lustris-
 que confectus. At ego, tamquam mihi cum M. Crasso
 contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt,

non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica
 graviter querens de homine nihil dixi. Itaque hodie
 perficiam, ut intellegat, quantum a me beneficium
 tum acceperit. At etiam litteras, quas me sibi mi-4
 5 sisse diceret, recitavit homo et humanitatis expers et
 vitae communis ignarus. Quis enim umquam, qui
 paulum modo bonorum consuetudinem nosset, litteras
 ad se ab amico missas offensione aliqua interposita
 in medium protulit palamque recitavit? Quid est
 10 aliud tollere ex vita vitae societatem, tollere amico-
 rum conloquia absentium? Quam multa ioca solent
 esse in epistulis, quae prolata si sint, inepta videantur,
 quam multa seria neque tamen ullo modo divulganda!
 Sit hoc inhumanitatis [tuae]; stultitiam incredibilem vi-8
 15 dete. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut
 Mustelae et Tironi Numisio videris? Qui cum hoc
 ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus,
 ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quo
 modo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid
 20 opponas tandem, si negem me umquam ad te istas
 litteras misisse, quo me teste convincas? An chiro-
 grapho? in quo habes scientiam quaestuosam. Qui
 possis? sunt enim librarii manu. Iam invideo magi-
 stro tuo, qui te tanta mercede, quantam iam proferam,
 25 nihil sapere doceat. Quid enim est minus non dico 9
 oratoris, sed hominis quam id obicere adversario, quod
 ille si verbo negarit, longius progredi non possit, qui
 obiecerit? At ego non nego teque in isto ipso con-
 vinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae.
 30 Quod enim verbum in istis litteris est non plenum
 humanitatis, officii, benivolentiae? Omne autem cri-
 men tuum est, quod de te in his litteris non male
 existinem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam
 ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et la-
 35 tronem. At ego tuas litteras, etsi iure poteram a te
 lacessitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi
 per me liceat quendam de exilio reducere, adiurasque

id te invito me non esse facturum. Idque a me impetrasti. Quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas huius ordinis neque existimatio populi Romani neque leges ullae possent coërcere?
 10 Verum tamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat lege lata.

5 Sed cum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam, ut, contra illum cum dicam, attente audiat. Simul illud oro, si meam cum in omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem; ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam gerit vel quod ita factus est; ego sine ulla contro-
 11 versia consularis. Ut igitur intellexeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum. Qui consulatus verbo meus, patres conscripti, re vester fuit. Quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia? Haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem, meum consulatum praeter te Publiumque Clodium qui vituperaret inventus est? cuius quidem tibi fatum sicut C. Curioni manet, quoniam id domi tuae est, quod fuit illorum
 12 utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nomenem ex illius temporis consularibus, qui proxime est mortuus, placuit Q. Catulo, cuius semper in hac re publica vivet auctoritas, placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M. Glabroni, M. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano,

L. Marenæ, qui tum erant consules designati, placuit idem quod consularibus M. Catoni; qui cum multa vita excedens providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit, qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? Frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret acceptam.

Sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus⁶ viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui¹³ duo de consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares senatusque cunctus adsensus est, qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Caesar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum! Hunc tu cum auctorem et praeceptorem omnium consiliorum totiusque vitae debuisses habere, vitrici te similem quam avunculi maluisti. Huius ego alienus consilii consul usus sum, tu sororis filius ecquid ad eum umquam de re publica rettulisti? At ad quos refert? di immortales! Ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius. Cur? Dat nataliciam in hortis. Cui? Neminem nominabo; putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum etiam Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam, o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu cum principem senatorem, civem singularem tam propinquum habeas, ad eum de re publica nihil referas, referas ad eos, qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus,(7)

- 7 perniciosus meus. Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum praesidebat, consulebam, tu homines perditissimos cum
 16 gladiis conlocavisti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere me consule plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim adferebam senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nostri) sive sunt, qui apud talis viros tam impudenter loquar! Quis enim eques Romanus, quis praeter te adulescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse meminisset, cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit, quis nomen non dedit? quamquam nec scribae sufficere nec
 17 tabulae nomina illorum capere potuerunt. Etenim, cum homines nefarii de patriae parricidio confiterentur consciorum indicibus, sua manu, voce paene litterarum coacti se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rem publicam consensisse, quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur, praesertim cum senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset? Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit umquam; quem, quia iure ei inimicus fui, doleo a te omnibus vitiis iam esse superatum.
 18 Qui autem tibi venit in mentem redigere in memoriam nostram te domi P. Lentuli esse educatum? An verebare, ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam
 8 disciplina? Tam autem eras excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares, non modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime disiuncta atque contraria, ut non tanta mecum quanta tibi tecum esset contentio. Vitricum tuum fuisse in tanto scelere fatebare, poena adfectum querebare. Ita, quod

5 proprie meum est, laudasti, quod totum est senatus,
 reprehendisti. Nam comprehensio sontium mea, animad-
 versio senatus fuit. Homo disertus non intellegit eum,
 quem contra dicit, laudari a se, eos, apud quos dicit,
 10 vituperari. Iam illud cuius est non dico audaciae 19 ✓
 (cupit enim se audacem), sed, quod minime vult, stul-
 titiae, qua vincit omnis, clivi Capitolini mentionem
 facere, cum inter subsellia nostra versentur armati,
 cum in hac cella Concordiae, di immortales! in qua
 15 me consule salutare sententiae dictae sunt, quibus
 ad hanc diem viximus, cum gladiis homines conlocati
 stent? Accusa senatum, accusa equestrem ordinem,
 qui tum cum senatu copulatus fuit, accusa omnis
 ordines, omnis cives, dum confiteare hunc ordinem
 20 hoc ipso tempore ab Ityraeis circumsederi. Haec tu
 non propter audaciam dicis tam impudenter, sed, qui
 tantam rerum repugnantiam non videas, nihil profecto
 sapis. Quid est enim dementius quam, cum rei publi-
 cae perniciose arma ipse ceperis, obicere alteri salu-
 25 taria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti. 20
 Quam id te, di boni, non decebat! In quo est tua
 culpa non nulla. Aliquid enim salis a mima uxore
 trahere potuisti. 'Cedant arma togae.' Quid?
 30 tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit
 25 toga. Quaeramus igitur, utrum melius fuerit, libertati
 populi Romani sceleratorum arma an libertatem no-
 stram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus
 plura respondebo; tantum dicam breviter, te neque
 35 illos neque ullas omnino litteras nosse, me nec rei
 30 publicae nec amicis umquam defuisse et tamen omni
 genere monumentorum meorum perfecisse, ut meae
 vigiliae meaeque litterae et iuventuti utilitatis et no-
 mini Romano laudis aliquid adferrent. Sed haec non
 huius temporis; maiora videamus.
 35 P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. 9
 21 Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum
 tu illum in foro spectante populo Romano gladio in-

- secutus es negotiumque transegiſſes, niſi ſe ille in ſcalas tabernae librariae conieciſſet iſſque oppilatis impetum tuum compreſſiſſet? Quod quidem ego faſiſſe me tibi fateor, ſuaſiſſe ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem tranſegit, quam quiſquam eum facturum id ſuſpicaretur. At ego ſuaſi. Scilicet iſ animus erat Milonis, ut prodeſſe rei publicae ſine ſuaſore non poſſet. At laetatus ſum. Quid ergo? in tanta laetitia cunctae
- 22 civitatis me unum tristem eſſe oportebat? Quamquam de morte Clodi fuit quaestio non ſatis prudenter illa quidem conſtituta (quid enim attinebat nova lege quaeri de eo, qui hominem occidiſſet, cum eſſet legibus quaestio conſtituta?), quaesitum eſt tamen. Quod igitur, cum res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis poſt tu eſ inventus qui diceres?
- 23 Quod vero dicere auſus es, idque multis verbis, opera mea Pompeium a Caesaris amicitia eſſe diiunctum ob eamque cauſam culpa mea bellum civile eſſe natum, in eo non tu quidem tota re, ſed, quod maximum eſt, temporibus erraſti. Ego M. Bibulo, praetantiſſimo cive, conſule nihil praetermiſi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocarem. In quo Caesar felicior fuit. Ipſe enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit. Poſtea vero quam ſe totum Pompeius Caesari tradidit, quid ego illum ab eo diſtrahere conarer? Stulti
- 24 erat ſperare, ſuadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio ſuaſerim. Ea velim reprehendas, ſi potes, unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret, alterum, ne pateretur ferri, ut abſentis eius ratio haberetur. Quorum ſi utrumvis perſuaſiſſem, in has miſerias numquam incidiſſemus. Atque idem ego, cum iam opes omnis et ſuas et populi Romani Pompeius ad Caesarem detuliſſet ſeroque ea ſentire coepiſſet, quae ego multo ante provideram, inferrique patriae bellum

viderem nefarium, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: 'Utinam, Pompei, cum Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.' Haec mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt. Quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

10 Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo¹¹
consilio interfectum. Iam vereor, patres conscripti,
ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi ad-
posuisse videar, qui me non solum meis laudibus
ornaret, sed etiam alienis. Quis enim meum
15 in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit?
Cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est
occultatum? Occultatum dico; cuius non statim di-
vulgatum? Citius dixerim iactasse se aliquos, ut
fuisse in ea societate viderentur, cum conscii non
20 fuissent, quam ut quisquam celari vellet, qui fuisset.
Quam veri simile porro est in tot hominibus partim²⁶
obscuris, partim adolescentibus neminem occultantibus
meum nomen latere potuisse? Etenim, si auctores
ad liberandam patriam desiderarentur illis actoribus,
25 Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti
imaginem cotidie videret, alter etiam Ahalae? Hi
igitur his maioribus ab alienis potius consilium pete-
rent quam a suis et foris potius quam domo? Quid?
C. Cassius in ea familia natus, quae non modo domi-
30 natum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre
potuit, me auctorem, credo, desideravit; qui etiam
sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium
fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam
constituerat, non ad contrariam navis appulisset. Cn.²⁷
35 Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non
avunculi mors, non spoliatio dignitatis ad reciperan-
dam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C.

Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei res publica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae praeposuit depulsorque dominatus quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi, admiratus autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. Quid? duos Servilios — Cascas dicam an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate rei publicae? Longum est persequi ceteros, idque rei publicae praeclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum.

- 12 At quem ad modum me coarguerit homo acutus,
28 recordamini. 'Caesare interfecto', inquit, 'statim cruentum alte extollens Brutus pugionem Ciceronem nominatim exclamavit atque ei recuperatam libertatem est gratulatus.' Cur mihi potissimum? quia sciebam? Vide, ne illa causa fuerit adpellandi mei, quod, cum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est se aemulum mearum
29 laudum extitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intellegis, si, id quod me arguis, voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri an gaudeam factum? Ecquis est igitur exceptis iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt; aliis consilium, aliis animus,
30 aliis occasio defuit, voluntas nemini. Sed stuporem hominis vel dicam pecudis attendite. Sic enim dixit: Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit; ex quo intellegi debet eum conscium fuisse.' Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu

susplicatum aliquid suspicaris; ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? Esto, sit in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus sententiisque maior! Constitue hoc, consul, aliquando, 5 Brutorum, C. Cassi, Cn. Domiti, C. Treboni, reliquorum quam velis esse causam; edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendae sunt, quae [te] excitent tantae causae indormientem? Numquamne intelleges statuendum tibi esse, utrum illi, 10 qui istam rem gesserunt, homicidae sint an vindices libertatis? Attende enim paulisper cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui 13 sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quicquam esse medium; confiteor eos, 31 nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse, siquidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere. Tu homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidas, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae 25 Bruto, Cassio datae, cur quaestores additi, cur legatorum numerus auctus? Atqui haec acta per te. Non igitur homicidas. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio, quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid 32 est? num conturbo te? Non enim fortasse satis, 30 quae diiunctius dicuntur, intellegis. Sed tamen haec summa est conclusionis meae, quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem amplissimis praemiis dignissimos indicatos. Itaque iam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te mihi 35 obiectum est, quaerent sitne verum, ne cui negent. Etenim vereor, ne aut celatum me illis ipsis non honestum aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum.

Quae enim res umquam, pro sancte Iuppiter! non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior, quae gloriosior, quae commendatior hominum memoriae sempiternae? In huius me tu consilii societatem tamquam in equum Troianum cum principibus includis; non recuso, ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus aut tam inhumanus, qui illos, cum accesserint, non adfari atque adpetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae litterae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum.

¹⁴ Sed unam rem vereor ne non probes. Si enim ³⁴ fuissem, non solum regem, sed etiam regnum de re publica sustulissem et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quamquam, si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob eius consilii societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide, quam tecum agam non inimice!), quod bene cogitasti aliquando, laudo, quod non indicasti, gratias ago, quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quaerebat. Quodsi te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum, 'cui bono' fuerit, vide, quaeso, ne haereas. Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas, qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberavisti, qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti,

ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt, cuius domi quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium flagitiosissimae nundinae. Etenim quae res egestati et aeri alieno tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse videris; numquid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu; nemo credet umquam; non est tuum de re publica bene mereri; habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores; ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus; nunc etiam reliquis respondendum est.

15 15 Castra mihi Pompei atque illud omne tempus obiecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus, res publica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim me, cum ea, quae acciderunt, 20 20 providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram. Nec vero eram tam indoc- 25 25 tus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere volebam, tot consularis, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tam optimorum civium exercitus; qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis (mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur) rem publicam hodie teneremus. Quae sententia si 30 30 valuisset ac non ei maxime mihi, quorum ego vitae consulebam, spe victoriae elati obstitissent, ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius

numquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompei voluntatem a me alienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit, cum ullo aut sermones aut consilia contulit saepius? Quod quidem erat magnum de summa re publica dissentientis in eadem consuetudine amicitiae permanere. Ego, quid ille, et contra ille, quid ego sentirem et spectarem, videbat. Ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus, ille praesenti dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque, quid sequeretur, id-
39 circo tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille singularis vir ac paene divinus de me senserit, sciunt, qui eum de Pharsalia fuga Paphum persecuti sunt. Numquam ab eo mentio de me nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum, te sectorem
16 esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne *de iocis* quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant quidem illa castra plena curae; verum tamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo
40 homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum, magno argumento est me in utroque fuisse moderatum.

(40) Hereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius sestertium ducentiens acceptum hereditatibus rettuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. Me nemo nisi amicus fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur; te is, quem tu vidisti num-
41 quam, L. Rubrius Casinas fecit heredem. Et quidem vide, quam te amarit is, qui albus aterne fuerit igno-
ras. Fratris filium praeterit, Q. Fufi, honestissimi

equitis Romani suiue amicissimi, quem palam heredem semper factitarat, ne nominat quidem; te, quem numquam viderat aut certe numquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. 'Nihil scio', inquires, 'nisi quae praedia habuerit.' Is igitur fratrem exheredans te faciebat heredem? In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum vi eiectis veris heredibus, tamquam heres esset, invasit. Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, cum ipse hereditatem patris non adisses.

Haec ut colligeres, homo amentissime, tot dies in 17 aliena villa declamasti? Quamquam tu quidem, ut tua familiarissimi dictitant, vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas. At vero adhibes ioci causa magistrum suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui concessisti, ut in te, quae vellet, diceret, salsum omnino hominem, sed materia facilis est in te et in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te et avum tuum. Ille sensim dicebat, quod causae prodesset; tu cursim dicis aliena. At quanta 43 merces rhetori data est! Audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicae vulnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti, et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano, quos iste agros ereptos rei publicae turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper 35 novus veniam; quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

Visne igitur te inspiciamus a puero? Sic opinor; 18
Cic. II. 18

- a principio ordiamur. Tenesne memoria praetextatum te decoxisse? 'Patris', inquires, 'ista culpa est.' Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quattuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunae vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo vulgare scortum, certa flagitii merces, nec ea parva; sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo collocavit.
- 45 Nemo unquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. Quotiens te pater eius domu sua eiecit, quotiens custodes posuit, ne limen intrares! cum tu tamen nocte socia, hortante libidine, cogente mercede per tegulas demitterere. Quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, cum pater Curio maerens iacebat in lecto, filius se ad pedes meos prosternens lacrimans te mihi commendabat, orabat, ut se contra suum patrem, si sestertium sexagiens peteret, defenderem; tantum enim se pro te intercessisse dicebat. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exilium itu-
- 46 rum. Quo tempore ego quanta mala florentissimae familiae sedavi vel potius sustuli! Patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret, redimeret adolescentem summa spe et animi et ingenii praeditum rei familiaris facultatibus eumque non modo tua familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet. Haec tu cum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me
- 19 provocare ausus esses? Sed iam stupra et flagitia
- 47 omittamus; sunt quaedam, quae honeste non possum dicere; tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses. Sed

reliquum vitae cursum videte; quem quidem celeriter perstringam. Ad haec enim, quae in civili bello in maximis rei publicae miseriis fecit, et ad ea, quae cotidie facit, festinat animus. Quae peto ut, quamquam multo notiora vobis quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiat. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; etsi incidamus, opinor, media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga 48 me beneficia commemorat; eius omnium incendiorum fax, cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. Quid dicam, ipse optime intellegit. Inde iter Alexandriam contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et religiones; sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. [Qui tum inde reditus aut qualis? Prius in ultimam Galliam ex Aegypto quam domum. Quae autem domus? Suam enim quisque domum tum optinebat, nec erat usquam tua. Domum dico; quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneret praeter unum Misenum, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas? Venisti e Gallia 20 ad quaesturam petendam. Aude dicere te prius ad 49 parentem tuam venisse quam ad me. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te; itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea sum cultus a te, tu a me observatus in petitione quaesturae; quo quidem tempore P. Clodium adprobante populo Romano in foro es conatus occidere, cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus. Quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam quam ad meam

- 50 gratiam. Quaestor es factus; deinde continuo sine senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. Id enim unum in terris egestatis, aeris alieni, nequitiae perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te cum et illius largitionibus et tuis rapinis explevisses, si hoc est explere, *haurire*, quod statim effundas, advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.
- 21 Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in senatu atque in domesticum decus impure et intemperanter, sed quae in nos fortunasque nostras, id est in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit. Ab huius enim scelere omnium malorum principium natum
- 51 reperietis. Nam, cum L. Lentulo C. Marcello consulibus Kalendis Ianuariis labentem et prope cadentem rem publicam fulcire cuperetis ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi, qua multo minoribus in peccatis occiderunt. In te, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more maiorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis rei publicae iudicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi Romani nomen extabit (quod quidem erit, si per te licebit, sempiternum), tua illa pestifera inter-
- 52 cessio nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, cum tu unus adulescens universum ordinem decernere de salute rei publicae prohibuisti, neque semel, sed saepius, neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? Quid autem agebatur, nisi ne delegeri et everti rem publicam funditus velles? Cum te neque principes civitatis rogando neque maiore natu monendo neque frequens senatus agendo de ven-

dita atque addicta sententia movere potuisset, tum
 illud multis rebus ante temptatis necessario tibi vulnus
 inflictum est, quod paucis ante te, quorum incolumis
 fuit nemo; tum contra te dedit arma hic ordo con- 53
 sulibus reliquisque imperiis et potestatibus; quae non
 effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses. Tu, 22
 tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Caesari omnia (53)
 perturbare cupienti causam belli contra patriam in-
 ferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat, quam
 causam sui dementissimi consilii et facti adferebat,
 nisi quod intercessio neglecta, ins tribuniciū subla- 10
 tum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto,
 quam haec falsa, quam levia, praesertim cum omnino
 nulla causa iusta cuiquam esse possit contra patriam
 arma capiendi. Sed nihil de Caesare; tibi certe con- 15
 fitendum est causam perniciosissimi belli in persona
 tua constitisse. O miserum te, si haec intellegis, 54
 miseriorem, si non intellegis hoc litteris mandari, hoc
 memoriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem
 omnium saeculorum umquam immemorem fore, con- 20
 sules ex Italia expulsos cumque iis Cn. Pompeium,
 quod imperii populi Romani decus ac lumen fuit,
 omnis consulares, qui per valetudinem exequi cladem
 illam fugamque potuissent, praetores, praetorios, tri- 25
 bunos pl., magnam partem senatus, omnem subolem
 iuventutis unoque verbo rem publicam expulsam atque
 exterminatam suis sedibus! Ut igitur in seminibus 55
 est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi
 belli semen tu fuisti. Doletis tris exercitus populi
 Romani interfectos; interfecit Antonius. Desideratis
 clarissimos civis; eos quoque nobis eripuit Antonius.
 Auctoritas huius ordinis afflicta est; afflixit Antonius.
 Omnia denique, quae postea vidimus (quid autem
 mali non vidimus?), si recte ratiocinabimur, uni 30
 accepta referemus Antonio. Ut Helena Troianis, sic
 iste huic rei publicae [belli] causa pestis atque exitii
 fuit. Reliquae partes tribunatus principii similes.

Omnia perfecit, quae senatus salva re publica ne fieri possent providerat. Cuius tamen scelus in scelere cognoscite.

- 23 Restituebat multos calamitosos. In iis patrum nulla
56 mentio. Si severus, cur non in omnis? si misericors, cur non in suos? Sed omitto ceteros; Licinium Denticulum de alea condemnatum, confusorem suum, restituit; quasi vero ludere cum condemnato non liceret; sed ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? Absentem, credo, in reos relatum; rem indicta causa iudicatam; nullum fuisse de alea lege iudicium; vi oppressum et armis; postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum. Nihil horum. At vir bonus et re publica dignus. Nihil id quidem ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, ita ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertissime
57 studium suum ipse profitetur? In eodem vero tribunatu, cum Caesar in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quae fuit eius peragratio itinerum, lustratio municipiorum! Scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari eaque, quae dico dicturusque sum, notiora esse omnibus, qui in Italia tum fuerunt, quam mihi, qui non fui; notabo tamen singulas res, etsi nullo modo poterit oratio mea satis facere vestrae scientiae. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est,
24 tantam turpitudinem, tantum dedecus? Vehebatur in
58 essedo tribunus pl.; lictores laureati antecedeabant, inter quos aperta lectica mimae portabatur, quam ex oppidis municipales homines honesti ob viam necessario produeunt non noto illo et mimico nomine, sed Voluminiam consalutabant. Sequebatur raeda cum lenonibus, comites nequissimi; reiecta mater amicam impuri filii

tamquam ^{inopem} nurum sequebatur. O miserae mulieris fecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam denique Italiam inpressit.

- 5 Reliquorum factorum eius, patres conscripti, difficilis est sane reprehensio et lubrica. Versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium; felix fuit, si potest ulla in scelere esse felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus,
 10 quamquam dissimilis est militum causa et tua (illi secuti sunt, tu quaesisti ducem), tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de genere belli dicam. Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti. Ibi me non occidisti. Magnum beneficium!
 15 potuisse enim fateor. Quamquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere. Tanta est enim caritas patriae, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. Sed fac id te dedisse mihi,
 20 quod non ademisti, meque a te habere vitam, quia non a te sit erepta; licuitne mihi per tuas contumelias hoc tuum beneficium sic tueri, ut tuebar, praesertim cum te haec auditurum videres? Venisti Brundisium, in sinum quidem et in complexum tuae mimulae.
 25 Quid est? num mentior? Quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitus? Quis enim miles fuit, qui Brundisi illam non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot
 30 dierum iter obviam gratulatum? quis, qui non indoluerit tam sero se, quam nequam hominem secutus esset, cognoscere? Italiae rursus percursatio eadem comite mimma, in oppida militum crudelis et misera deductio, in urbe auri, argenti maximeque vini foeda
 35 directio. Accessit, ut Caesare ignaro, cum esset ille Alexandriae, beneficio amicorum eius magister equitum constitueretur. Tum existimavit se suo iure cum

Hippia vivere et equos vectigalis Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Cogebat egestas; quo se verteret, non habebat; nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat; nondum in Cn. Pompei locum multorumque aliorum, qui abierant, repentinus heres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

63 Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus; loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter cenam in ipsis tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi Romani negotium publicum gerens magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum tribunal inplevit! Sed haec ipse fatetur esse in suis sordibus; veniamus ad splendida.

26 64 Caesar Alexandria se recepit felix, ut sibi quidem videbatur; mea autem sententia, qui rei publicae sit hostis, felix esse nemo potest. Hasta posita pro aede Iovis Statoris bona Cn. Pompei (miserum me! consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor), bona, inquam, Cn. Pompei Magni voci acerbissimae subiecta praeconis! Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibusque animis, cum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam dis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere

inventus est nemo praeter Antonium, praesertim cum
 tot essent circum hastam illam, qui alia omnia
 auderent; unus inventus est, qui id auderet, quod
 omnium fugisset et reformidasset audacia. Tantis
 igitur te stupor oppressit vel, ut verius dicam, tantus
 furor, ut primum, cum sector sis isto loco natus,
 deinde cum Pompei sector, non te execratum po-
 pulo Romano, non detestabilem, non omnis tibi deos,
 non omnis homines et esse inimicos et futuros scias?
 At quam insolenter statim helluo invasit in eius viri
 fortunas, cuius virtute terribilior erat populus Roma-
 nus exteris gentibus, iustitia carior! In eius igitur
 viri copias cum se subito ingurgitasset, exultabat
 gaudio persona de mimo modo egens, repente dives.
 Sed, ut est apud poëtam nescio quem, 'Male parta
 male dilabuntur.' Incredibile ac simile portenti
 est, quonam modo illa tam multa quam paucis non
 dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini
 numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti,
 pretiosa vestis, multa et lauta supellex et magnifica
 multis locis non illa quidem luxuriosi hominis, sed
 tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat.
 Quae Charybdis tam vorax? Charybdim dico, quae
 si fuit, animal unum fuit; Oceanus medius fidius vix
 videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in
 locis positas tam cito absorbere potuisse. Nihil erat
 clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecae
 totae nequissimis hominibus condonabantur; alia mini
 rapiebant, alia mimae; domus erat aleatoribus referta,
 plena ebriorum; totos dies potabatur, atque id locis
 pluribus; suggerebantur etiam saepe (non enim semper
 iste felix) damna aleatoria; conchyliatis Cn. Pompei
 peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres.
 Quam ob rem desinite mirari haec tam celeriter esse
 consumpta. Non modo unius patrimonium quamvis
 amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter
 tanta nequitia devorare potuisset. At idem aedes

68 etiam et hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es, tu illud sanctissimum limen intrare, tu illarum aedium dis penatibus os impurissimum ostendere? Quam domum aliquamdiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrimis praeterire, hac te in domo tam diu deversari non pudet, in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest
 28 esse iucundum? An tu, illa in vestibulo rostra [spolia] cum adspexisti, domum tuam te introire putas? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te et tua et tuos nosti. Nec vero te umquam neque vigilantem neque in somnis credo posse mente consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinulentus et furens, cum tibi obiecta sit species singularis viri, perterritum te de
 69 somno excitari, furere etiam saepe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim umquam domus illa viderat nisi pudicum, quid nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir, patres conscripti, sicuti scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus neque rebus externis magis laudandus quam institutis domesticis. Huius in sedibus pro cubiculis stabula, pro conclavibus popinae sunt. Etsi iam negat. Nolite quaerere; frugi factus est; mimulam suam suas res sibi habere iussit, ex duodecim tabulis clavis ademit, exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus! cuius ex
 70 omni vita nihil est honestius, quam quod cum mima fecit divortium. At quam crebro usurpat: 'Et consul et Antonius'! hoc est dicere: et consul et impudicissimus, et consul et homo nequissimus. Quid est enim aliud Antonius? Nam, si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando avus tuus se et consulem et Antonium. Numquam dixit. Dixisset etiam conlega meus, patruus tuus, nisi si tu es solus Antonius.

29 Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum
 (71)

partium propria, quibus tu rem publicam vexavisti; ad ipsas tuas partis redeo, id est ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est. Cui bello cum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti. Gustaras civilem sanguinem vel potius exorbueras; fueras in acie Pharsalica antesignanus; L. Domitium, clarissimum et nobilissimum virum, occideras multosque praeterea, qui e proelio effugerant, quos Caesar ut non nullos fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. Quibus rebus tantis ac talibus gestis quid fuit causae, cur in Africam Caesarem non sequerere, cum praesertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cuius tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut dicebas ipse, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti plane ferociter et, ne omnia videar contra te, prope modum aequa et iusta dicebas: 'A me C. Caesar pecuniam? cur potius quam ego ab illo? an sine me ille vicit? At ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli, ego leges perniciosas rogavi, ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis?' Ius postulabas, sed quid ad rem? Plus ille poterat. Itaque excussis tuis vocibus et ad te et ad praedes tuos milites misit, cum repente a te praeclara illa tabula prolata est. Qui risus hominum, tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus praeter partem Miseni nihil erat, quod, qui auctionaretur, posset suum dicere! Auctionis vero miserabilis adspectus; vestis Pompei

non multa, eaque maculosa, eiusdem quaedam argentea vasa conlisa, sordidata mancipia, ut doleremus quicquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus.

74 Hanc tamen auctionem heredes L. Rubri decreto Caesaris prohibuerunt. Haerebat nebulo; quo se verteret, non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Caesaris percussor ab isto missus deprehensus dicebatur esse cum sica; de quo Caesar in senatu aperte in te invehens questus est. Proficiscitur in Hispaniam Caesar paucis tibi ad solvendum propter inopiam tuam prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam cito? Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat?

30 Profectus est aliquando tandem in Hispaniam; sed

75 tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni, aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus adfuit his pugnis Dolabella, in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quaeris, nollem; sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quid es? Cn. Pompei liberi tum primum patriam repetebant. Esto, fuerit haec partium causa communis. Repetebant praeterea deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae tu invaseras. Haec cum peterent armis ii, quorum erant legibus (etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi?), tamen quem erat aequissimum contra Cn. Pompei liberos 76 pugnare, quem? Te sectorem. An, cum tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret?

(76) Qui vero Narbone reditus! Etiam quaerebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, patres conscripti, causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse rei

publicae. Nam quod quaerebas, quo modo redissem:
 primum luce, non tenebris, deinde cum calceis et toga,
 nullis nec Gallicis nec lacerna. At etiam adspicis
 me, et quidem, ut videris, iratus. Ne tu iam mecum
 5 in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae
 tuae, cuius te ipsum non pudet. Ex omnium omnibus
 flagitiis nullum turpius vidi, nullum audiui. Qui
 magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum
 annum consulatum peteres vel potius rogares, per
 10 municipia coloniasque Galliae, e qua nos tum, cum
 consulatus petebatur, non rogabatur, petere consu-
 latum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi.
 At videte levitatem hominis. Cum hora diei decima ³¹
 fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cau- ⁷⁷
 15 ponula atque ibi se occultans perpotavit ad vesperam;
 inde cisio celeriter ad urbem advectus domum venit
 capite obvoluto. Ianitor: 'Quis tu?' 'A Marco tabella-
 rius.' Confestim ad eam, cuius causa venerat, [dedu-
 citur] eique epistulam tradidit. Quam cum illa legeret
 20 fleus (erat enim scripta amatorie; caput autem litte-
 rarum sibi cum illa mima posthac nihil futurum;
 omnem se amorem abiecisse illum atque in hanc trans-
 fudisse), cum mulier fleret uberius, homo misericors
 ferre non potuit, caput aperuit, in collum invasit. O
 25 hominem nequam! Quid enim aliud dicam? magis
 proprie nihil possum dicere. Ergo, ut te Catamitum,
 nec opinato cum te ostendisses, praeter spem mulier
 adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam
 multorum dierum metu perturbasti? Et domi quidem ⁷⁸
 30 causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L.
 Plancus praedes tuos venderet. Productus autem in
 contionem a tribuno pl. cum respondisses te rei tuae
 causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti.
 Sed nimis multa de nugis; ad maiora veniamus.
 35 C. Caesari ex Hispania redeunti ob viam longis- ³²
 sime processisti. Celeriter isti, redisti, ut cognosceret
 te si minus fortem, at tamen strenuum. Factus es

ei rursus nescio quo modo familiaris. Habebat hoc
 omnino Caesar: quem plane perditum aere alieno
 egentemque, si eundem nequam hominem audacemque
 cognorat, hunc in familiaritatem libentissime recipie-
 79 bat. His igitur rebus praeclare commendatus iussus
 es renuntiari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror
 de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus.
 Qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia in
 Dolabellam, quis ignorat? ille [induxit, ut peteret,]
 promissum et receptum intervētit ad seque transtulit;
 10 tu eius perfidiae voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt
 Kalendae Ianuariae; cogimur in senatum; invecus est
 copiosius multo in istum et paratius Dolabella quam
 80 nunc ego. Hic autem iratus quae dixit, di boni!
 Primum cum Caesar ostendisset se, priusquam profi-
 cisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum (quem
 negant regem, qui et faceret semper eius modi aliquid
 et diceret) — sed cum Caesar ita dixisset, tum hic bonus
 augur eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia
 auspiciis vel impedire vel vitiare posset, idque se factu-
 20 rum esse adseveravit. In quo primum incredibilem
 81 stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istud,
 quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur
 non esses et consul esses, minus facere potuisses?
 Vide, ne etiam facilius. Nos enim nuntiationem solum
 25 habemus, consules et reliqui magistratus etiam specti-
 onem. Esto, hoc imperite; nec enim est ab homine
 numquam sobrio postulanda prudentia; sed videte
 inpudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit
 se Dolabellae comitia aut prohibitorum auspiciis aut
 30 id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare
 potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de
 caelo servare constituit? quod neque licet comitiis
 per leges, et, si qui servavit, non comitiis habitis, sed
 priusquam habeantur, debet nuntiare. Verum implicata
 35 inscientia inpudentia est; nec scit, quod augurem, nec
 82 facit, quod pudentem decet. Itaque ex illo die recor-

damini eius usque ad Idus Martias consulatum. Quis
 unquam adparitor tam humilis, tam abiectus? Nihil
 ipse poterat, omnia rogabat, caput in aversam lecti-
 cam inserens beneficia, quae venderet, a collega pete-
 5 bat. Ecce Dolabellae comitiorum dies! Sortitio 33
 praerogativae; quiescit. Renuntiatur; tacet. Prima
 classis vocatur, renuntiatur; deinde, ita ut adsolet, suffra-
 gia; tum secunda classis vocatur; quae omnia sunt citius
 facta, quam dixi. Confecto negotio bonus augur (C. 83
 10 Laelium dices) 'ALIO DIE' inquit. O inpudentiam
 singularem! Quid videras, quid senseras, quid audieras?
 Neque enim te de caelo servasse dixisti nec hodie
 dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis
 Ianuariis futurum esse provideras et tanto ante praec-
 15 dixeras. Ergo hercule magna, ut spero, tua potius
 quam rei publicae calamitate e mentibus es auspicia,
 obstrinxisti religione populum Romanum, augur auguri,
 consul consuli obnuntiasti. Nolo plura, ne acta Dola-
 bellae videar convellere, quae necesse est aliquando
 20 ad nostrum collegium deferantur. Sed adrogantiam 84
 hominis insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles,
 vitiosus consul Dolabella; rursus, cum voles, salvus
 auspiciis creatus. Si nihil est, cum augur iis verbis
 nuntiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, cum 'ALIO
 25 DIE' dixeris, sobrium non fuisse; sin est aliqua vis in
 istis verbis, ea quae sit, augur a collega requiro.

Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antoni rem (34)
 unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia
 veniamus. Non dissimulat, patres conscripti; adparet 34
 30 esse commotum; sudat, pallet. Quidlibet, modo ne
 nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. Quae
 potest esse turpitudinis tantae defensio? Cupio audire,
 ut videam, ubi rhetoris sit tanta merces [id est ubi
 campus Leontinus appareat]. Sedebat in rostris collega 85
 35 tuus amictus toga purpurea in sella aurea coronatus.
 Escendis, accedis ad sellam, (ita eras Lupercus, ut te
 consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis.

Gemitus toto foro. Unde diadema? Non enim abiectum sustuleras, sed adtuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema inponebas cum plangore populi, ille cum plausu reiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui cum auctor regni esses eumque, quem collegam habebas, dominum habere velles, idem temptares, quid populus Romanus ferre
 36 et pati posset. At etiam misericordiam captabas; supplex te ad pedes abiciebas quid petens? ut servires? Tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires; a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus contionatus! Quid hoc turpius, quid foedius, quid suppliciiis omnibus dignius? Num exspectas, dum te stimulis fodiamus? Haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor, ne imminuam summorum virorum gloriam; dicam tamen dolore commotus: Quid indignius quam vivere eum, qui inposuerit diadema, cum omnes fateantur iure interfectum esse,
 87 qui abiecerit? At etiam adscribi iussit in fastis ad Lupercalia C. Caesari dictatori perpetuo M. Antonium consulem populi iussu regnum detulisse; Caesarem uti noluisse. Iam iam minime miror te otium perturbare, non modo urbem odisse, sed etiam lucem, cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus, Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius necati, ut multis post saeculis a M. Antonio [quod fas non est] rex Romae constitueretur?
 35 Sed ad auspicia redeamus, de quibus Idibus Martiis
 88 fuit in senatu Caesar acturus. Quaero: Tum tu quid egisses? Audiebam equidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem

ris, quae recitatae sunt, decernere debeamus Servilius-
 que decreverit, augebo omnino numerum dierum, prae-
 sertim cum non uni, sed tribus ducibus sint decernen-
 dae; sed hoc primum faciam, ut imperatores appellem
 eos, quorum virtute, consilio, felicitate maximis peri-
 culis servitutis atque interitus liberati sumus. Etenim
 cui viginti his annis supplicatio decreta est, ut non
 imperator appellaretur aut minimis rebus gestis aut
 plerumque nullis? Quam ob rem aut supplicatio ab
 eo, qui ante dixit, decernenda non fuit aut usitatus
 honos pervulgatusque tribuendus iis, quibus etiam
 novi singularesque debentur. An, si quis Hispanorum
 aut Gallorum aut Threum mille aut duo milia oc-
 cidisset, eum hac consuetudine, quae increbuit, im-
 peratorem appellaret senatus; tot legionibus caesis,
 tanta multitudine hostium interfecta (*hostium* dico;
 ita, inquam, hostium, quamvis hoc isti hostes dome-
 stici nolint) clarissimis ducibus supplicationum hono-
 rem tribuamus, imperatorium nomen adinemus?
 Quanto enim honore, laetitia, gratulatione in hoc
 templum ingredi debent illi ipsi huius urbis libera-
 tores, cum hesterno die propter eorum res gestas me
 ovantem et prope triumphantem populus Romanus in
 Capitolium domo tulerit, domum inde reduxerit? Is
 enim demum est mea quidem sententia iustus trium-
 phus ac verus, cum bene de re publica meritis testi-
 monium a consensu civitatis datur. Nam sive in
 communi gaudio populi Romani uni gratulabantur,
 magnum iudicium, sive uni gratias agebant, eo maius,
 sive utrumque, nihil magnificentius cogitari potest.

‘Tu igitur ipse de te?’ dixerit quispiam. Equidem
 invitus, sed iniuriae dolor facit me praeter consuetu-
 dinem gloriosum. Nomen satis est ab hominibus
 virtutis ignaris gratiam bene merentibus non referri?
 etiam in eos, qui omnes suas curas in rei publicae
 salute defigunt, † impetus crimen invidia quaere-
 tur? Scitis enim per hos dies creberrimum fuisse

sermonem me Parilibus, qui dies hodie est, cum fascibus descensurum. In aliquem credo hoc gladiatorem aut latronem aut Catilinam esse conlatum, non in eum, qui, ne quid tale in re publica fieri posset, effecerit. An ut ego, qui Catilinam haec molientem sustulerim, everterim, adflixerim, ipse existerem repente Catilina? Quibus auspiciis istos fascis augur acciperem, quatenus haberem, cui traderem? Quemquamne fuisse tam sceleratum, qui hoc fingeret, tam furiosum, qui crederet? Unde igitur ista suspicio vel potius unde iste sermo? Cum, ut scitis, hoc triduo vel 16
15 quadriduo tristis a Mutina fama manaret, inflati laetitia atque insolentia impii cives unum se in locum ad illam curiam furiis potius suis quam rei publicae infelicem congregabant. Ibi cum consilia inirent de caede nostra partirenturque inter se, qui Capitolium, qui rostra, qui urbis portas occuparent, ad me concursum futurum civitatis putabant. Quod ut cum invidia mea fieret et cum vitae etiam periculo, famam istam fascium dissipaverunt, fascis ipsi ad me delaturi fuerunt. Quod cum esset quasi mea voluntate factum, tum in me impetus conductorum hominum quasi in tyrannum parabatur, ex quo caedes esset vestrum omnium consecuta. Quae res patefecit, patres conscripti, sed suo tempore totius huius sceleris fons 16
aperietur. Itaque P. Apuleius, tribunus pl., meorum omnium consiliorum periculorumque iam inde a consulatu meo testis, conscius, adiutor, dolorem ferre non potuit doloris mei; contionem habuit maximam populo Romano unum atque idem sentiente. In qua contione cum me pro summa nostra coniunctione et familiaritate liberare suspicione fascium vellet, una voce cuncta contio declaravit nihil esse a me unquam de re publica nisi optime cogitatum. Post hanc habitam contionem duabus tribusve horis optatissimi nuntii et litterae venerunt, ut idem dies non modo iniquissima me invidia liberarit,

sed etiam celeberrima populi Romani gratulatione auxerit.

Haec interposui, patres conscripti, non tam ut pro 17
me dixerim (male enim mecum ageretur, si parum
5 vobis essem sine defensione purgatus), quam ut quos-
dam nimis ieiuno animo et angusto monerem, id quod
semper ipse fecissem, uti excellentium civium virtutem
imitatione dignam, non invidia putarent. Magnus est
10 in re publica campus, ut sapienter dicere Crassus sole-
bat, multis apertus cursus ad laudem. Utinam quidem 7
illi principes viverent, qui me post meum consulatum,
cum iis ipse cederem, principem non inviti videbant!
Hoc vero tempore in tanta inopia constantium et
fortium consularium quo me dolore affici creditis,
15 cum alios male sentire, alios nihil omnino curare
videam, alios parum constanter in suscepta causa
permanere sententiamque suam non semper utilitate
rei publicae, sed tum spe, tum timore moderari? Quod-18
si quis de contentione principatus laborat, quae nulla
20 esse debet, stultissime facit, si vitiis cum virtute
contendit; ut enim cursu cursus, sic in viris fortibus
virtus virtute superatur. Tu, si ego de re publica
optime sentiam, ut me vincas, ipse pessime senties
aut, si ad me bonorum concursus fieri videbis, ad
25 te improbos invitabis? Nollem primum rei publicae
causa, deinde etiam dignitatis tuae. Sed si princi-
patus ageretur, quem numquam expetivi, quid tandem
mihi esset optatius? Ego enim malis sententiis vinci
non possum, bonis forsitan possim et libenter. Haec 19
30 populum Romanum videre, animadvertere, iudicare qui-
dam moleste ferunt. Poteratne fieri, ut non proinde
homines *de* quoque, ut quisque mereretur, iudicarent?
Ut enim de universo senatu populus Romanus veris-
sime iudicat nullis rei publicae temporibus hunc
35 ordinem firmiorem aut fortiolem fuisse, sic de uno
quoque nostram et maxime, qui hoc loco sententias
dicimus, sciscitantur omnes, audent audire, quid quis-

que senserit; ita de quoque, ut quemque meritum
 (20) arbitrantur, existimant. Memoria tenent me ante diem
 XIII Kalendas Ianuarias principem revocandae liber-
 tatis fuisse, me ex Kalendis Ianuariis ad hanc horam
 20 invigilasse rei publicae, meam domum measque aures
 dies noctesque omnium praeceptis monitisque patuisse,
 meis litteris, meis nuntiis, meis cohortationibus omnes,
 qui ubique essent, ad patriae praesidium excitatos,
 meis sententiis a Kalendis Ianuariis numquam legatos
 ad Antonium, semper illum hostem, semper hoc bellum,
 ut ego, qui omni tempore verae pacis auctor fuissem,
 21 huic essem nomini pestiferae pacis inimicus. Idem
 P. Ventidium, cum alii praetorem [Volusenum], ego
 semper hostem. Has in sententias meas si consules
 discessionem facere voluissent, omnibus istis latronibus
 auctoritate ipsa senatus iam pridem de manibus arma
 8 cecidissent. Sed, quod tum non licuit, patres con-
 scripti, id hoc tempore non solum licet, verum etiam
 necesse est, eos, qui re sunt hostes, verbis notari,
 22 sententiis nostris hostes iudicari. Antea cum hostem
 ac bellum nominassem, semel et saepius sententiam
 meam de numero sententiarum sustulerunt, quod in
 hac causa iam fieri non potest. Ex litteris enim C.
 Pansae A. Hirti consulum, C. Caesaris pro praetore
 de honore dis immortalibus habendo sententias dici-
 mus. Supplicationem modo qui decrevit, idem im-
 prudens hostes iudicavit; numquam enim in civili bello
 supplicatio decreta est. Decretam dico; ne victoris
 23 quidem litteris postulata est. Civile bellum consul
 Sulla gessit, legionibus in urbem adductis, quos voluit,
 expulit, quos potuit, occidit; supplicationis mentio nulla.
 Grave bellum Octavianum insecutum est; supplicatio
 [Cinnae] nulla victori. Cinnae victoriam imperator
 ultus est Sulla; nulla supplicatio decreta a senatu.
 Ad te ipsum, P. Servili, num misit ulla collega litte-
 ras de illa calamitosissima pugna Pharsalia, num te
 de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At

misit postea de Alexandria, de Pharnace; Pharsaliae
 vero pugnae ne triumphum quidem egit. Eos enim
 cives pugna illa sustulerat, quibus non modo vivis,
 sed etiam victoribus incolumis et florens civitas esse
 5 posset. Quod idem contigerat superioribus bellis 24
 civilibus. Nam mihi consuli supplicatio nullis armis
 sumptis non ob caedem hostium, sed ob conservationem
 civium novo et inaudito genere decreta est. Quam
 ob rem aut supplicatio re publica pulcherrime gesta
 10 10 postulantibus nostris imperatoribus deneganda est,
 quod praeter Gabinium contigit nemini, aut suppli-
 catione decernenda hostes eos, de quibus decernitis,
 iudicetis necesse est. Quod ergo ille re, id ego etiam 9
 et eos, qui iam devicti sunt, et eos, qui supersunt,
 15 15 hostes iudico, cum victores appello imperatores. Quo 25
 modo enim potius Pansam appellem, etsi habet honoris
 nomen amplissimi, quo Hirtium? Est ille quidem
 consul, sed alterum nomen beneficii populi Romani est,
 20 20 alterum virtutis atque victoriae. Quid? Caesarem
 deorum beneficio rei publicae procreatum dubitemne
 appellare imperatorem? qui primus Antoni inmanem
 et foedam crudelitatem non solum a iugulis nostris,
 sed etiam a membris et visceribus avertit. Unius
 25 25 autem dici quot et quanta virtutes, di immortales,
 fuerunt! Princeps enim omnium Pansa proelii facien- 26
 di et cum Antonio configendi fuit, dignus imperator
 legione Martia, digna legio imperatore. Cuius si acerrimum
 impetum cohibere Pansa potuisset, uno proelio
 30 30 confecta res esset. Sed cum libertatis avida legio
 effrenatus in aciem hostium inrupisset ipseque in
 primis Pansa pugnaret, duobus periculosus vulneribus
 acceptis sublatu e proelio rei publicae vitam reserva-
 vit. Ego vero hunc non solum imperatorem, sed
 35 35 etiam clarissimum imperatorem iudico, qui cum aut
 morte aut victoria se satis facturum rei publicae
 spopondisset, alterum fecit, alterius di immortales 10
 omen avertant! Quid dicam de Hirtio? qui re audita 27

e castris duas legiones eduxit incredibili studio atque virtute, quartam illam, quae relicto Antonio se olim cum Martia legione coniunxit, et septimam, quae constituta ex veteranis docuit hoc proelio militibus iis qui Caesaris beneficia servassent, senatus populique Romani carum nomen esse. His viginti cohortibus nullo equitatu Hirtius ipse aquilam quartae legionis cum inferret, qua nullius pulchriorem speciem imperatoris accepimus, cum tribus Antoni legionibus equitatuque conflixit hostesque nefarios huic Iovis optimi maximi ceterisque deorum immortalium templis, urbis tectis, libertati populi Romani, nostrae vitae sanguinique imminentes prostravit, fudit, occidit, ut cum admodum paucis nocte tectus, metu perterritus princeps latronum duxque fugerit. O solem ipsum beatissimum, qui antequam se abderet, stratis cadaveribus parricidarum cum paucis fugientem vidit Antonium! An vero quisquam dubitabit appellare Caesarem imperatorem? Aetas eius certe ab hac sententia neminem deterrebit, quandoquidem virtute superavit aetatem. Ac mihi semper eo maiora beneficia C. Caesaris visa sunt, quo minus erant ab aetate illa postulanda; cui cum imperium dabamus, eodem tempore etiam spem eius nominis deferebamus; quod cum est consecutus, auctoritatem decreti nostri rebus gestis suis comprobavit. Hic ergo adulescens maximi animi, ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit. Ita trium imperatorum populi Romani virtute, consilio, felicitate uno die locis pluribus res publica est conservata. Decerno igitur eorum trium nomine quin-

quaginta dierum supplicationes; causas, ut honorificentissimis verbis consequi potuero, complectar ipsa sententia.

Est autem fidei pietatisque nostrae declarare fortissimis militibus, quam memores simus quamque grati. Quam ob rem promissa nostra atque ea, quae

legionibus bello confecto tributuros nos spondimus, hodierno senatus consulto renovanda censeo; aequum est enim militum, talium praesertim, honorem coniungi. Atque utinam, patres conscripti, [civibus] omnibus
 5 solvere nobis praemia liceret! quamquam nos ea, quae promisimus, studiose cumulata reddemus. Sed id quidem restat, ut spero, victoribus, quibus senatus fides praestabitur; quam quoniam difficillimo rei publicae tempore secuti sunt, eos numquam oportebit
 10 consilii sui paenitere. Sed facile est bene agere cum iis, a quibus etiam tacentibus flagitari videmur; illud admirabilius et maius maximeque proprium senatus sapientis est, grata eorum virtutem memoria prosequi, qui pro patria vitam profuderunt. Quorum de ho-
 15 nore utinam mihi plura in mentem venirent! Duo certe non praeteribo, quae maxime occurrunt, quorum alterum pertinet ad virorum fortissimorum gloriam sempiternam, alterum ad leniendam maerorem et luctum proximorum.

20 Placet igitur mihi, patres conscripti, legionis Martiae militibus et eis, qui una pugnantes occiderint, monumentum fieri quam amplissimum. Magna atque incredibilia sunt in rem publicam huius merita legionis. Haec se prima latrocinio abruptit Antoni, haec
 25 tenuit Albam, haec se ad Caesarem contulit, hanc imitata quarta legio parem virtutis gloriam consecuta est. Quarta victrix desiderat neminem; ex Martia non nulli in ipsa victoria conciderunt. O fortunata mors, quae naturae debita pro patria est potissimum
 30 reddita! Vos vero patriae natos iudico, quorum etiam nomen a Marte est, ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga foeda mors est, in victoria gloriosa. Etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet. Illi igitur
 35 impii, quos cecidistis, etiam ad inferos poenas parri-
 cidii luent, vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum con-

secuti. Brevis a natura vita vobis data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna. Quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens, qui maximis laboribus et periculis ad summam
 33 laudem gloriamque contenderet? Actum igitur praeclare vobiscum, fortissimi, dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus neque oblivione eorum, qui nunc sunt, nec reticentia posterorum sepulta esse poterit, cum vobis immortale monumentum suis paene manibus senatus populusque Romanus extruxerit. Multi saepe exercitus Punicis, Gallicis, Italicis bellis clari et magni fuerunt, nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. Atque utinam maiora possemus, quandoquidem a vobis maxima accepimus! Vos ab urbe furem Antonium avertistis, vos redire molientem reppulistis. Erit igitur exstructa moles opere magnifico incisaeque litterae divinae virtutis testes sempiternae, numquamque de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum aut audient, gratissimus sermo conticescet. Ita pro mortali condicione vitae immortalitatem estis consecuti.

13 Sed quoniam, patres conscripti, gloriae munus
 34 optimis et fortissimis civibus monumenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima est haec quidem consolatio, parentibus, quod tanta rei publicae praesidia genuerunt, liberis, quod habebunt domestica exempla virtutis, coniugibus, quod iis viris carebunt, quos laudare quam lugere praestabit, fratribus, quod in se ut corporum, sic virtutis similitudinem esse confident. Atque utinam his omnibus abstergere fletum sententiis nostris consultisque possemus vel aliqua talis iis adhiberi publice posset oratio, qua deponerent maerorem atque luctum gauderentque potius, cum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum, suis obtigisse eosque nec inhumatos esse nec deser-

tos, quod tamen ipsum pro patria non miserandum putatur, nec dispersis bustis humili sepultura crematos, sed coniectos publicis operibus atque muneribus eaque extrucone, quae sit ad memoriam aeternitatis ara
 5 Virtutis. Quam ob rem maximum quidem solacium 35
 erit propinquorum eodem monumento declarari et virtutem suorum et populi Romani pietatem et senatus fidem et crudelissimi memoriam belli; in quo nisi tanta militum virtus exstitisset, parricidio M. Antoni
 10 nomen populi Romani occidisset. Atque etiam censeo, 40
 patres conscripti, quae praemia militibus promisimus nos re publica recuperata tributuros, ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda; qui autem ex iis, quibus illa promissa sunt, pro patria
 15 occiderunt, eorum parentibus, liberis, coniugibus, 45
 fratribus eadem tribuenda censeo.

Sed ut aliquando sententia complectar, ita censeo: 14
 cum C. Pansa consul, imperator, initium cum hostibus 36
 20 conflicendi fecerit, quo proelio legio Martia admirabili incredibilique virtute libertatem populi Romani defenderit, quod idem legiones tironum fecerint, ipseque C. Pansa consul, imperator, cum inter media hostium tela versaretur, vulnera acceperit, cumque A. Hirtius consul, imperator, proelio audito re cognita
 25 fortissimo praestantissimoque animo exercitum castris eduxerit impetumque in M. Antonium exercitumque hostium fecerit eiusque copias occisione occiderit suo exercitu ita incolami, ut ne unum quidem militem desiderarit, cumque C. Caesar pro praetore, imperator, 37
 30 consilio diligentiaque sua castra feliciter defenderit copiasque hostium, quae ad castra accesserant, profligarit, occiderit: ob eas res senatum existimare et iudicare eorum trium imperatorum virtute, imperio, consilio, gravitate, constantia, magnitudine animi, 38
 35 felicitate populum Romanum foedissima crudelissimaque servitute liberatum; cumque rem publicam, urbem, templa deorum immortalium, bona fortunasque omnium

liberosque conservarint dimicatione et periculo vitae
 suae, uti ob eas res bene, fortiter feliciterque gestas
 C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambo-
 ve, aut, si aberunt, M. Cornutus, praetor urbanus,
 supplicationes per dies quinquaginta ad omnia pulvi-
 38 naria constituat; cumque virtus legionum digna cla-
 rissimis imperatoribus extiterit, senatum, quae sit
 antea pollicitus legionibus exercitibusque nostris, ea
 summo studio re publica recuperata persolaturum;
 cumque legio Martia princeps cum hostibus, ~~con-~~
 rit atque ita cum maiore numero hostium ~~con-~~
 ut, cum plurimos caederent, caderent non nulli, con-
 que sine ulla retractatione pro patria vitam profe-
 derint; cumque simili virtute reliquarum legionum
 milites pro salute et libertate populi Romani mortem 15
 oppetiverint: senatui placere, ut C. Pansa A. Hirtius
 consules, imperatores, alter ambove, si eis videatur,
 iis, qui sanguinem pro vita, libertate, fortunis populi
 Romani, pro urbe, templis deorum immortalium pro-
 fudissent, monumentum quam amplissimum locandum 20
 faciendumque curent *quaestoresque urb.* ad eam rem
 pecuniam dare, attribuere, solvere iubeant, ut exstet
 ad memoriam posteritatis sempiternam scelus cru-
 delissimorum hostium militumque divina virtus, utique,
 quae praemia senatus militibus ante constituit, ea sol- 25
 vantur eorum, qui hoc bello pro patria occiderunt,
 parentibus, liberis, coniugibus, fratribus iisque tribuan-
 tur, quae militibus ipsis tribui oporteret, si vivi vi-
 cissent, qui morte vicerunt.

5
10
5
0
5

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΙΝΗΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

28-19-17 Sec 22

3. 649

000

TULLI

TULLI CICERONIS

ἀριθ. χρ.

3209

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βερόιας

ΔΗΜΟΣΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας